

LIGET

2025-12
december

TARTALOMJEGYZÉK [XXXVIII. évfolyam 12. szám]

Ács József DOSZTOJEVSZKIJ ÉS A SZABAD AKARAT	2
PARADOXONA	
Lendvai Zalán HOMOKSZEMEK; KOSSUTH TÉR	56
Masszi Bálint ALAPOZÓ	60
Gyetvai Balázs ÉJSZAKA A SPAR ELŐTT	65
Likó Szilárd Balázs MÉRGEDTŐL MEREVEDEK	67
Maczák Orsolya Rita FENT	69
Csanádi Szilvia ÜNNEPI CIKLUS	74
Taizs Gergő RECAPTCHA	77
SZÓ-BESZÉD	
Lendvai Zalán ILLUZÓRIKUS LÁTOMÁSOK	79
Maczák Orsolya Rita ÖSSZEKACSINTÁS IS LEHET	85
Noszkai Gábor „SZEDELŐDZKÖDŐ IDŐ,	88
ÁTMENET IDŐ, ÍTÉLETIDŐ”	

Kiadja | Liget Műhely Alapítvány
1122 Budapest, Kissvábhegyi út 4-6.
info [kukac] ligetmuhely.com

ISSN 1789-4980

Alapító szerkesztők | Levendel Júlia, Horgas Béla
Felelős szerkesztő | Horgas Judit
Tervezőszerkesztő | René Margit
Olvasószerkesztő | Bognár Anikó
Tudományos lektorok | Kiss Lajos András, Victor András

Ács József

DOSZTOJEVSZKIJ ÉS A SZABAD AKARAT PARADOXONA

2025-12-04 | ESSZÉ

A *Mítosz és regényt*, Tallár Ferenc nemrég megjelent kitűnő könyvét ^[1] az teszi rokonszenvéssé számomra, hogy valahányszor szerzőjük *A Karamazov testvérek* világának feltérképezése közben súlyos filozófiai kérdésbe ütközik, nem kikerüli, hanem körbejárja. Nem elfordítja róla a tekintetét, hogy szempontot váltva továbbblendítse a műelemzést, hanem szembenéz vele és a lehető legtöbb oldalról szemügyre veszi.

A nagy filozófiai kérdésekre amúgy sem várunk köznapi értelemben vett választ. Az effajta válasz lezárná a teret, amit a kérdés megnyitott. Eldugaszolná a csatornát, ahonnan a kérdések – és valamiféle (nem feltétlenül szóbeli) válaszok is – érkeznek. A filozófiai problémákkal alighanem akkor járunk el a leghelyesebben, ha – mint a könyv szerzője teszi – a lehető legjobban elmélyítjük azokat.

Magam is erre teszek most kísérletet a szabad akarat paradox fogalma kapcsán, főként az *Ördögök* és *A félkegyelmű* néhány alakjának elemzésén keresztül.

saját maga mértéke

Tallár esszéjének első része Dosztojevszkij nagyregényének értelmezése közben számos alapkérdést érint. Példaképpen: miként jön létre – ha létrejön egyáltalán – az ember identitása? Hogyan nyernek értelmet – ha nyernek – a „törtétek” (főként Fjodor Pavlovics Karamazov meggyilkolása)? Elbeszélhető-e az életünk anélkül, hogy folyton mentegetőznénk, magyarázkodnánk vagy épp saját emlékművünké merevednénk – azaz önvád és hiúság nélkül? Van-e olyan méltó bíró, s ha igen, hol, akinek történetünket elmondhatnánk? Lehet-e az ember saját maga mértéke? Meddig terjed az ember felelőssége a többi emberért?

Egyenként is fejtöresre és önvizgálatra készítő bölcséleti kérdések, ráadásul, mint azt az esszé imponáló tömörséggel bemutatja, össze is függenek egymással.

Dosztojevszkij persze, nem filozófus. Ezeken a kérdéseken nem úgy gondolkodik, hogy fogalmakat határol el, választ szét és kapcsol össze, nem érvel, nem cáfol, nem bizonyít. A problémát feltárja, felmutatja, *ábrázolja* – sokféle ágazó összefüggéseivel együtt. Nem érvel, hanem *ütköztet*. Szólamok és ellenszólamok sodrása hömpölygeti a polifonikus regényt a lezárulás felé. Megesik persze, hogy az elbeszélő vagy valamelyik figura elvont fogalmak segítségével analizál valakit vagy valamit, végigvisz valamilyen okfejtést, ám ez csupán egy a szólamok közül. A benne megmutatkozó igazság alárendelődik a történet *egészében* feltáruló igazságnak, melyhez a *Mítosz* és *regény* is igyekszik közelebb férközni.

Vizsgálódásom középpontjában az az ember áll, aki, mint Tallár írja, „*saját lényegét, saját tételét keresi, aki nem *felfedezni*, hanem egy *döntés* által megteremteni akarja önmagát*” [2]. Aki ilyen célt tűz maga elé, nem ismerheti el a közös életvilágban kialakított jelentéseket, az ott elfogadott mintákat. Figyelmem ezekre a makacs, önmagukat megkonstruálni, autonómiájukat bizonyítani, szabad akaratuk létét igazolni igyekvő hősökre – s ismétlődő kudarcaikra, végső soron tragédiájukra – irányul. Nem célom a regények egészének elemzése. Az író által alkotott és értelmezett karakterek sajátságainak kibontásán keresztül a szabad akarat és a szabadság problémájához szeretnék eljutni.

A rokotalan árva, a kallódó lény

Dosztojevszkijnél rendszerint gyermekkorukban ajnározott vagy traumatizált, elkényeztetett vagy elhanyagolt, elvárásokkal bombázott vagy épp semmibe vett emberek önteremtő igyekezete fut zátonyra.

A félkegyelmű központi nőalakja, Nasztaszja Filippovna sorsa mintha egyszerre példánná az összes körülményt. „Csodálatos arc!”, szól a fiatal nő fotográfiáját nézegetve a címszereplő Miskin herceg. „És biztos vagyok abban, hogy a sorsa sem mindennapi. Vidám

az arca, de ő maga szörnyű sokat szenvedett, ugye? [...] Ez büszke arc, roppant büszke, csak azt nem tudom, hogy jó-e ez a nő? Hej, bárcsak jó volna! Akkor minden meg volna mentve!” [F50] ^[3]

csalhatatlan szakértő

Nasztaszja Filippovna hétéves korában előbb édesanyját veszíti el – birtokukat tűzvész sújtja, s a mama benn ég a házban –, majd korábban elszegényedett apját, aki beleőrül a történetekbe és forrolásban meghal. A szülők két, hat- és hétéves kislányát a szomszéd birtok tulajdonosa, Tockij veszi gondjaiba: német jószágigazgatója családjára bízva nevelésüket. Ő maga külföldre utazik. Nasztya aztán hűgát is elveszti szamárköhögésben. Tockij csak öt évvel később keresi fel a birtokot. Ott „egy rendkívüli szépségnek ígérkező, okos, kedves, pajkos tizenkét éves kislányt talált. Afanaszij Ivanovics e tekintetben csalhatatlan szakértő volt.” [F56]

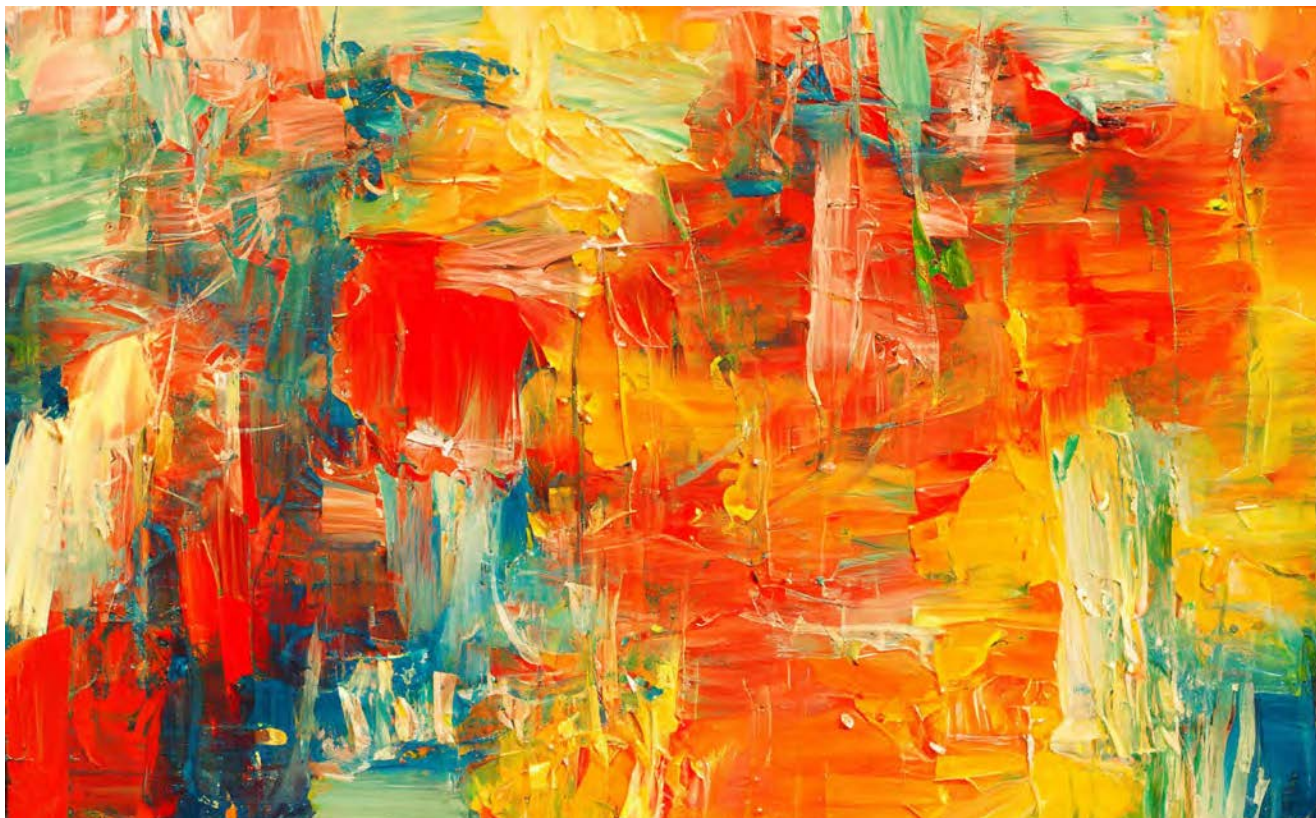
A szakértelemre hivatkozás az első utalás arra, ami ezután következik. A földbirtokos svájci nevelőnőt hívat mellé, négy év elteltével pedig a serdülő lányt egy távoli birtokra költözteti szépen berendezett, leánykönyvtárral, hangszerekkel és festőeszközökkel felszerelt csendes faházba. A falut „nyilván nem véletlenül” Otradnojénak (magyarul Örömszerzőnek) hívják. A gáláns támogató két hét múlva személyesen is megjelenik. Azontúl nyaranta két, sőt, három hónapot is ott tölt, mert, írja Dosztojevszkij, „megszerette ezt az isten háta megetti pusztai falucskát”. [F57]

Ez a berendezkedés négy évig áll fenn. Akkor a húszéves Nasztyának fülébe jut egy híresztelés, hogy Tockij házasságra készül egy gazdag és előkelő hölgygel. A megmentett árva – immár kitartott nő – útnak ered. Pétervárra megy, egyenest az ötvenéves Tockijhoz. Az megdöbben Nasztaszja Filippovna tudásán, tájékozottságán, világismeretén, de még inkább a tapasztalt sajátos változáson: „[...] ez teljesen más jellem volt most, mint eddig, vagyis nem valami félénk, határozatlan, amolyan intézeti-lányos, néha elbűvölően, eredetien pajkos és naiv, néha meg szomorú és mélázó, álmélkodó, bizalmatlan, sírós és nyugtalan lény.

Nem: most egy egészen szokatlan, váratlan lény kacagott itt előtte, szurkálta epésen gúnyos megjegyzéseivel; kereken kijelentette, hogy sohasem érzett iránta semmit a már-már hányingert keltő, mélységes megvetésen kívül, amely mindjárt az első elcsodálkozás után támadt benne. Ez az új nő kijelentette, hogy neki a szó teljes értelmében egészen mindegy, ha akár most mindjárt feleségül veszi azt, akit akar, de ő mégis azért jött, hogy

megakadályozza ezt a házasságot, mégpedig nem haragból, hanem csakis azért, mert ő így akarja, tehát ennek így is kell lennie – 'ha másért nem, legalább azért, hogy kedvemre kinevethesselek, mert most végre-valahára én is nevetni akarok.'" [F58]

Mire Tockij reakciója: „mint sok kalandon átesett gentleman, eleinte megvetéssel gondolt arra, milyen olcsón jutott hozzá ehhez az érintetlen teremtéshez, az utóbbi időben egy kissé kételkedni kezdett e nézetében.” [F61]

A gazdag földbirtokos a kislányt láthatólag nem másik emberi lénynek, hanem tulajdonának tekinti. Abban az értelemben bánik jól vele, mint cipőivel vagy jól szabott ruháival. Azokba is akkor bújik bele, ha kedve tartja. De Afanaszij Ivanovics nem egyszerűen a fáradozásai ellenértékét természetben behajtó jótevő, aki következetességével és módszerességével csak a „világ romlottságát”, a „semmi sincs ingyen” álbölcsességét igazolja. Látjuk ugyanis működni a korábban említett „szakértelmét”: nagy hatalmú rendezőként ő építi fel Nasztya idilli világának díszleteit, benne Nasztya szerepét – s ezen keresztül magát Nasztyát is –, hogy a darabban aztán hálát és odaadást bezsebelő főszereplőként léphessen színre. Szerző és rendező egy személyben. Megkomponálja Nasztyát, mint egy zenedarabot. Felépíti, ahogy a nyaralót.

Nasztya gyermeki ártatlansággal fogadja el a gondoskodást, engedelmesen hagyja, hogy neveljék, tanítsák, elkényeztessék, úrilányhoz illő életvitelhez szoktassák. Nem gondol rá, hogy cserébe, ha felserdült, kimondatlan elvárásokat kell majd teljesítenie. A kínos helyzet fokozatosan alakul ki. Mindig csak egy kicsivel kérnek tőle többet. Miért tagadná meg?

És *ki* tagadná meg? Hiszen az, akivé lett, mindent Tockijnak köszönhet! Ő ennek a világnak az Istene, teremtője! Aki pedig alkotója ellen fordul, szembeszegül vele, önmagát számolja fel és semmisíti meg. Mert ki volna ő a köréje épített, őt megtartó világ nélkül?

Semmi és senki. Rokontalan árva. Apját, anyját, testvérét elvesztett, kallódó lény.

megistenülés

Tockijt nem pusztán a testi élvezet köti Otradnojéhoz, de a megistenülés részegítő érzése is. Ugyanúgy hozzászokik, mint Nasztya a jóléthez és kényelemhez. A földbirtokos és a megmentett lány kapcsolata eleinte formális, áttételes és személytelen. „Isten” azonban a maga köreiből aláereszkedvén váratlanul megjelenik a faházban. Tockij az epifánia megrendítő erejét ügyesen kihasználva lendíti előre a kapcsolatot az általa eltervezett úton. Isten és teremtmény viszonya kis lépésekben deformálódik, s mivel mindig csak csekély változások esnek, ezért semmit sem kell kimondani. A lány belenő az új szerepbe. A történeteket úgy könyveli el, hogy Isten, legalább időlegesen, maga mellé emelte a trónra. Ha ugyanis nem akar Tockijtól elszakadni, azaz megsemmisülni, ugyanakkor nem akarja erőszak áldozataként végigélni a nyári hónapokat, nemigen marad más választása: kapcsolatukat vonzalomként kell értelmeznie. Ehhez a leánykönyvtár bőségben kínál romantikus mintákat és fantázia-képeket.

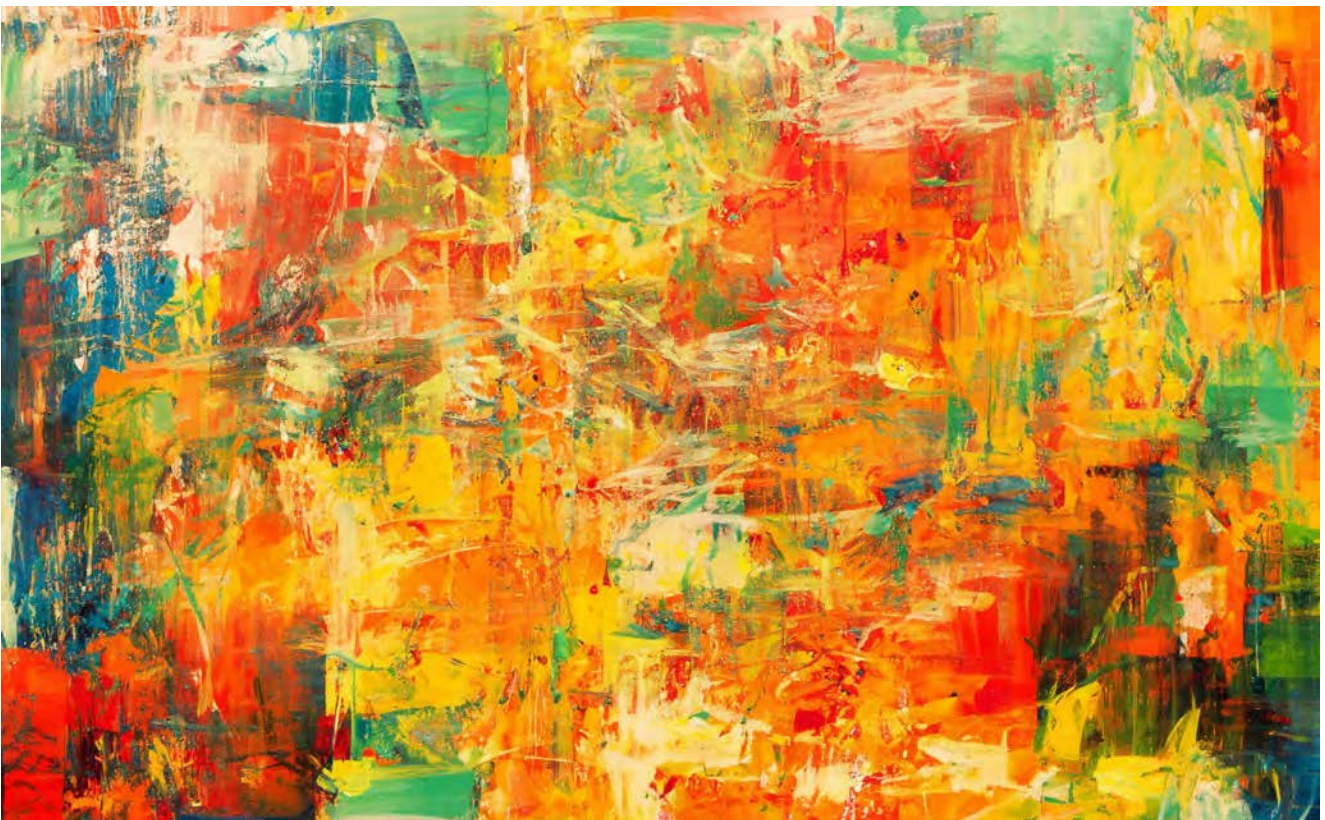
Az illúzió fenntartását épp a kimondatlanság és tisztázatlanság teszi lehetővé. A függő Nasztya nem akar tisztázni semmit, úgy sejti, az öngyilkos lépés volna, Afanaszj Ivanovics pedig saját világa isteneként természetesen nem magyarázkodik, csak cselekszik. Egyszemélyes világ ez, a maga kellékeivel. Egyszemélyes színház, tanúk nélkül.

A kimondatlanság következményeként észrevétlenül kialakul egy másik csapdahelyzet. A világ előtt – látszat szerint – minden a lehető legerkölcösebben zajlik: a „nevelt lányról” jótékonyan gondoskodnak, a birtok tulajdonosa pedig néha nyaralni érkezik. Mi volna

ebben kivetnivaló? Pletykák azonban lábra kapnak. Az emberek tudják, hogy semmi sincs ingyen. Átlátnak a szitán. Bizonyítani ugyan semmit sem lehet, mégis mindenki biztosra veszi, hogy a pompás faház lakója kitartott nő.

Ha védekezik a vádak ellen, az felér egy beismeréssel. Makacsul úgy kell tennie, mintha nem lenne Tockij szeretője, miközben tudja, hogy mindenki tudja: az. Fenn kell tartania egy látszatot, melyről mindenki tudja, hogy látszat csupán.

Nasztya eközben felnőtt nővé érik. Egyre többet fog fel e kettős csapda működéséből, egyre élesebben látja saját kiüttalan helyzetét: arany kalitka lakója. Buborékban él. Tockij küszöbön álló házasságának híre aztán puszkagolyóként durrantja szét az évekig színezgetett vágy- és fantáziaképek (emlékszünk: ceruzák, ecsetek, festékek!) léggömbjét. Felnőtt nő, de traumatizált lény. A benne természetes módon felébredt hála érzését kihasználták, kiforgatták, átértelmezték – ami annyit jelent: hozzáférhetetlenné tették – a számára.

Ekkor születik meg az „eredetien pajkos és naiv, néha meg szomorú és méléző, álmélkodó, bizalmatlan, síró és nyugtalan” Nasztyából a félelmetes új lény: Nasztaszja Filippovna.

Kicsoda is ő tulajdonképpen? Ha körültekint a kijózanító valóságban, első pillantása a csapdára esik. Egzisztenciális függésben él, és az arany kalitkán kívüli világban sem könnyű a lábát megvetnie, hiszen rossz híre megelőzi. Messze földön, ahol nem ismerik, tiszta lappal indulhatna, de hogy jut el oda és miből? S hogyan álljon meg a saját lábán idegenben (a regény egy későbbi pontján csakugyan eltűnik: Moszkvába utazik).

sok apró autonómia

A rokontalan árva, a kallódó lény ebben a világban nem egykönnyen maradhat életben. Csak, mint a szegény sorból származó kislányok általában: cselédként. A jólét, a kényelem, a viszonylagos függetlenség és létbiztonság, a sok apró autonómia öröméről lemondani nagyon nehéz.

Kicsoda hát ő? Elárvult kisgyerek? Egyszerű emberek közt nevelkedett falusi kislány? Elkényeztetett úrilány? Kitartott nő? Alighanem mindegyik. De melyik szerepben maradjon talpon az életben? A fantáziavilág, amibe ringatta magát, szétoszlott a semmibe, mint egy füstre vetített kép. Hogyan válhatna autonóm, szabad nővé, aki nem mások függvényeként, nem mások kreatúrájaként, nem mások kiszolgálójaként éli a napjait? Hogyan tudja fenntartani magát a megvetéssel szemlélő, ellenséges emberek körében?

Íme a keresett hős, „aki nem *felfedezni*, hanem egy *döntés* által megteremtteni akarja önmagát”.

Kígyó a virágok alatt – paradox autonómia

Nasztaszja Filippovna, bár a múltját nem ismerő, s ezért elfogulatlan, egyszerű emberekkel továbbra is szeretettel, szívélyes kapcsolatot tart, arra jut, a legjobb védekezés a támadás. Ha a társas élet világában felül akar kerekedni, neki magának kell alakítania a viszonyokat, neki kell megszabnia a játékszabályokat. Az élet színpadán (a gyűlölt Tockij mintáját követve) neki kell rendezőként fellépnie. Ha nem akarja, hogy mások konstruálják meg őt, neki kell megkonstruálnia magát és a helyzeteket. Ha nem építhet az emberek jó tulajdonságaira, szeretetére, részvételére, ha nem alapozhat erőnyeikre, akkor talán gyengeségeikre, hibáikra, gyávaságukra és kapzsiságukra igen.

Összefoglalva: szerepet kell játszania. Nem lehet szerepjátszáson inneni „önmaga”, különben, véli, lecsúszik, felmorzsolódik, elpusztul.

Első akciója: az autonóm életért küzdő lény ellentámadása. Felismeri, hogy bár intim kapcsolatuk bizonyíthatatlan, s így jogi síkon, a hivatalosság, a formalitás, a látszatok világában nem árthat élete rendezőjének, de a pletykákból összeálló földközei „második világban”, melynek perzselő ítéletét neki is a saját bőrén kell megtapasztalnia, annál inkább. Ha Tockijt kioktatja, előfordulhat, hogy már másnap leveszi róla a kezét. El kell érnie, hogy ne csak ő függjön Tockijtól, de az is tőle. A társadalmi megbecsültségét, nyugalmát és kényelmét féltő, öregedő férfi gyávaságát kihasználva félelmet kelthet benne, például attól, hogy nyilvánosan megszégyenül, s ezzel rábírhatja, hogy folytassa támogatását. Fellépése sikeres. A férfi lakást vesz neki Péterváron.

Afanaszij Ivanovics úgy látja, hogy Nasztaszja Filippovna „képes lett volna véglegesen és jóvátehetetlenül tönkretenni magát kényszermunkával, Szibériával, csak azért, hogy csúffá tegye azt az embert, akit olyan embertelenül utál; hisz nem törődött ő semmivel, a legkevésbé önmagával”. [F60]

Dosztojevszkijnél gyakoriak az ilyen árulkodó, elejtett megjegyzések: sötét zugokba világít be velük. Érdeemes ezeket közelebbről is szemügyre venni.

„Nem törődött ő semmivel, legkevésbé önmagával.”

Súlyos megállapítás, de az előzőek fényében nagyon is érthető. A nő új korszakának meghatározó alakzata a szerepjáték kényszere. Egyik célja a mesterkéltséggel, de eredményes viselkedés, a megelőző jellegű provokáció. A másik: önálló akaratát – melytől korábban megfosztották – most önmaga és a külvilág előtt is állandóan bizonyítani kell különféle kirívó cselekedetekkel.

fantáziája öntőformája

Paradox helyzet. Nasztaszja felismerte, hogy „önmaga” Tockij számára sosem létezett, legalábbis nem érdekelte. Egyes összetevőit igénybe vette, s képzeletével kiegészítette, a többitől nem

vett tudomást. Belepréste saját fantáziája öntőformájába. Meghamisította őt. De, hogy a férfit visszazsarolhassa, most neki kell úgy viselkednie, hogy meghamisítja önmagát – nem fogadhatja el elárvult, érzelmes, szeretetre vágyó lényét, nem engedheti át neki a gyeplőt. A nyilvánosság előtt ezzel ellentétes, maga írta szerepet kell játszania. Nem eshet ki belőle, nem válhat sebezhetővé. Tockij helyett most neki kell semmibe vennie saját magát.

Íme az autonómia.

Tockij barátságosan viselkedik, igyekszik megszelídíteni a kitarított nőt: beilleszteni valamiféle rendezett életvitel keretei közé, férjhez adni, áttölteni, mint egy zsák homokot, a házasság, a család öntőformájába. Ehhez 75 ezer rubellel és egy férjjelölttel kívánja hozzásegíteni.

Nasztaszja váratlan udvariassággal reagál, elfogadja az ajánlatot. Új méltóságát alapozza meg nagylelkű viselkedésével. A pénzadomány semleges és absztrakt valami: egyfajta lepárolt cselekvőképesség. Kondenzált hatalom, mely nem ír elő semmit. A pénz felhasználásáról ő maga dönthet: ez az önállósodás lehetőségét kínálja. Valódi, de kívülről kapott függetlenség ez. A költekezés ráadásul nem rejthető véka alá, megindulhat a szóbeszéd, s akkor megítélése tovább romlik. Nevelt lány és nevelőapja viszonylatában az effajta ajándék cseppet sem volna szokatlan, sajátos viszonyuk azonban a prostitúció kellemetlen felhangjait vegyíti a tetszetős elképzelésbe. A lány biztosítja Afanaszij Ivanovicsot, hogy „elfogadja ezt az összeget, de korántsem mint fizetséget a gyalázatért, mert ő abban nem bűnös, hanem csupán mint kárpótlást elrontott sorsáért.”

Tockij gyanakszik: „most sem egészen hitte el, amit hallott, és sokáig félt, hogy nem lappang-e itt is kígyó a virágok alatt?” [F67]

A bőrrel összeforrt páncél

Nasztaszja Filippovna érzi, hogy kiházasításának terve, s az egész konstrukció nem vezet sehová. Mások által konstruált, másoktól függő élete folytatódik. Fel is lázad ellene. Saját lakásában rendezett születésnap ünnepségén, lázas betegen, hisztérikus jelenetekkel űz gúnyt mindenkiből. Ebben segíti a duhaj kereskedőcsemete, az égő tekintetű Rogozsin, aki apja halálával nagy vagyonhoz jutott, s most szintén önálló akarát akarja demonstrálni: látván, hogy itt a pénzadomány szabja meg a dolgok menetét, gúnyos licittel 100 ezer rubelt ajánl Nasztaszja Filippovnáért, s a napközben kölcsönökből előteremtett összeget újságpapírba tekerve ki is csapja az asztalra.

Nasztaszja ezen az lidércnyomásos estélyen újra találkozik a „félkegyelmű” Miskinnel, aki, mikor a férjjelöltnél meglátta a fényképét, rögtön leolvasta arcáról a szenvedést, és nyomban szerelemre is lobbant iránta. A herceg első találkozásuktól a jobb sorsra érdemes rokontalan árvához, a kallódó lényhez beszél, amit a nő mindjárt érzékel is. A maszkját nem sok figyelemre méltató Miskin rávilágít, hogy ez a gúnyos, cinikus nő valójában nem ő. Az egész csak beteges roham. A saját kitartottságát nagydobra verő nő végül, hogy mindenkiből csúfot űzzön, otthagyja a társaságot, a Tockijtól kapott pétervári lakást a személyzettel együtt, s elmegy Rogozsinnal. De hogy jelezze, Miskin helyesen mérte fel őt így búcsúzik tőle: „Isten veled, herceg, először láttam embert!” [F238]

A Miskinnel köthető házasság a herceg fantáziája: csak társasági szórakozásra alkalmas, csábító, de irreális ábránd. Nasztaszja eljátszik a gondolattal, de aztán elsodorja a szerep kényszere. Amúgy sem merné életét egy kétségkívül őszinte, ám a régi önmagára emlékeztető, naiv és kihasználható ember kezébe tenni, akit a váratlanul megörökölt mesés vagyon sem védene meg semmitől, épp ellenkezőleg: még inkább kiszolgáltatná a ravaszkodó és álnok haszonlesők nyüzsgő seregének. Hiszen épp az ilyen áldozat-lét elől menekül!

traumatizált gondolkodás

Tekinthetnénk ezt kissé megkésett kamaszkori lázadásnak is. Többről van szó. A traumatizált gondolkodás zárlatossá válásáról. A tételmondat itt: „Aki szeret, sebezhető”. A

cinizmus páncélja viszont sebezhetetlenné tesz. Igaz, mire kiderül, hogy az örökké hordott páncél szűkebb még egy börtöncellánál is, megeshet, hogy úgy találjuk, tulajdon bőrünkkel is összeforrt: immár levethetetlen.

Érthető, hogy Nasztaszja Filippovna szabadulni kíván a múltjától, el akar határolódni régi énjétől, nem akar újra mások játékszere lenni. Ezért tudatosan el kell nyomnia magában az érző lényt. Ebben két paradoxon is rejlik.

Az első az a hiedelem, hogy ha szabad, autonóm emberként szeretne élni, szakítani kell korábbi énjével. Meg kell tudnia védeni magát, akár magára kényszerített, felvett viselkedéssel is. De ki az a „maga”, akit megvéd, ha mindehhez lényeg egy részét meg kell tagadnia, el kell hallgattatnia?

A másik, hogy identitását az elutasításból nyeri, közvetve tehát épp abból a traumából, melyet a lehető legmesszebb lökne magától. A negatív identitás mindig paradox. Nem derül ki belőle ugyanis, mi lenne az a pozitív tartalom, ami köré életét rendezhetné.

Az apja árnyékából kilépni kívánó Rogozsin célja szintén saját szabad akarata kifejezése, majd látványos érvényre juttatása. Nasztaszja Filippovnában ugyanezt a törekvést érteli: lelki rokonát ismeri fel benne. Kapcsolatuk, mint várható, folyamatos hatalmi harccá alakul. Rogozsin végül rövidre zárja a szüntelen feszültségtől szikrázó áramkört: egyenesen a meghódíthatatlan szervbe, a bevehetetlen középpontba, a nő szívébe dőfi a kést.

Démonok órája

Dosztojevszkij a szabad akarat paradoxonait még jobban kiélezi, és még alaposabban kidolgozza az *Ördögökben*. [4] A mű polifonikus szerkezete a legszorosabban összefügg a szöveg élére állított, Lukács evangéliumából vett idézettel. Jézus a hegyoldalban tanyázó megszállottból kiűzi az ördögöket, mire azok gazdatestet váltva beköltöznek a hegyen legelésző disznókba. Minden állat lerohan a meredekről, egyenest a tóba, és megfullad. Az idézet nem foglalja magába az ördögűzést megelőző pillanatot: „Megkérde pedig őt Jézus, mondván: Mi a neved? És ő monda: Légió; mert sok ördög ment vala bele.” [5]

A görög szövegben itt a *daimónia*, „démonok” szó szerepel, ez adja a regény címét. A pusztába űzött embert démonok serege tartotta megszállva. A sokszólamúság fő funkciója, hogy leképezze: a regény szereplőinek többségét valamilyen démon űzi, hajtja. „Előre”, ez a szó itt szubjektív értelmet nyer. Nem haladást, fejlődést jelent, csupán annyit fejez ki, hogy a démonok mindenkinek a háta mögött állnak. Nem láthatóak, az emberek tettein keresztül viszont nagyon is megnyilvánulnak.

Vajon a szabadság kifejeződése-e, ha kiéljük ezeket a késztetéseket?

A regény legrejtélyesebb, és talán legmodernebb alakja Nyikolaj Vszevolodovics Sztravrogin, ez a látszatra jó körülmények közt nevelkedett, unatkozó, az ürességgel a külső és a belső világban egyszerre küzdő fiatalember, aki sem testi erejével, sem másokat megbabonázó szépségével nem tud mit kezdeni. Sajátosan kapcsolódik hozzá a Nyecsajevről [6] mintázott, az eseményeket a háttérből mozgatni kívánó gátlástalan

felforgató, Pjotr Sztjepanovics Verhovenszkij, aki megkísérli a mai politológia – és marketing – nyelvén szólva „felépíteni” Sztavrogint a nihilista forradalmi mozgalom vezéralakjának. Ő lenne – a szavakat most az idézőjelek csipeszei közé fogva – a „brand” „arca”.

Egy bábszínház története

Furcsa módon a regény első fejezete – a tényleges történet bevezetéséül – egy kisszerű figura részletgazdag életrajzát tárja elénk. Elsőre nem világos, miért olyan fontos megismerkednünk Sztjepan Trofimovics Verhovenszkij figurájával (aki egyébként Pjotr Sztjepanovics apja). Ez a beszédébe egyszerű emberek társaságában is folyton francia kifejezéseket szövő, haladó, nyugatos szellemiségére büszke, ám sem az irodalom, sem a történettudomány terén semmi érdemlegeset nem alkotó, a radikális értelmiségi szerepében tetszelgő pozőr, aki érdemeit saját állítólagos üldözöttségével igazolja, miért érdemel ilyen kitüntetett figyelmet? Dosztojevszkij még a *Faust* második részét utánzó ügyetlen színművének tartalmi kivonatával is megörvendeztet bennünket, hogy minél élesebben rajzolódjék elénk az Oroszország sorsáért látványosan aggódó, képzelete színpadán ágáló, s közben kényelmes papucsban moralizáló fotelforradalmár képe.

Különös nyomatékot ad ennek a bevezetőnek a tény, hogy Dosztojevszkij a regény első változatát elvetve újrakezdte azt, egy másik koncepcióból kiindulva. De miért gondolta, hogy ez az életrajz előbbre való a történetnél?

Tallár Ferenc könyve elemzi, miként vizsgálja a *Karamazov testvérek* a világ kihívásaira adható lehetséges válaszokat a fiakon keresztül, akik az egész ember egy-egy részfunkcióját hordozzák (Ivan a gondolkozást, Dimitrij az érzéki észlelést, Aljosa az intuíciót, a balkézről született, el nem ismert fiú, Szmergyakov az érzelmeket és értékelést).

Sztjepan Trofimovics Pjotr Sztjepanovics Verhovenszkij apja és Nyikolaj Sztavrogin házitanítója, nevelője, „szellemi atyja”. Vér szerinti fiával nem sokat törődött: első feleségével úgy döntöttek, „már a legelején hazaküldik Oroszországba, és valahol az isten háta mögött, távoli nőrokonoknál, egész idő alatt ott is nevelkedett.” [Ö12] Tanítványával ellenben bizalmas kapcsolatot alakított ki.

kölcsönzött eszmék

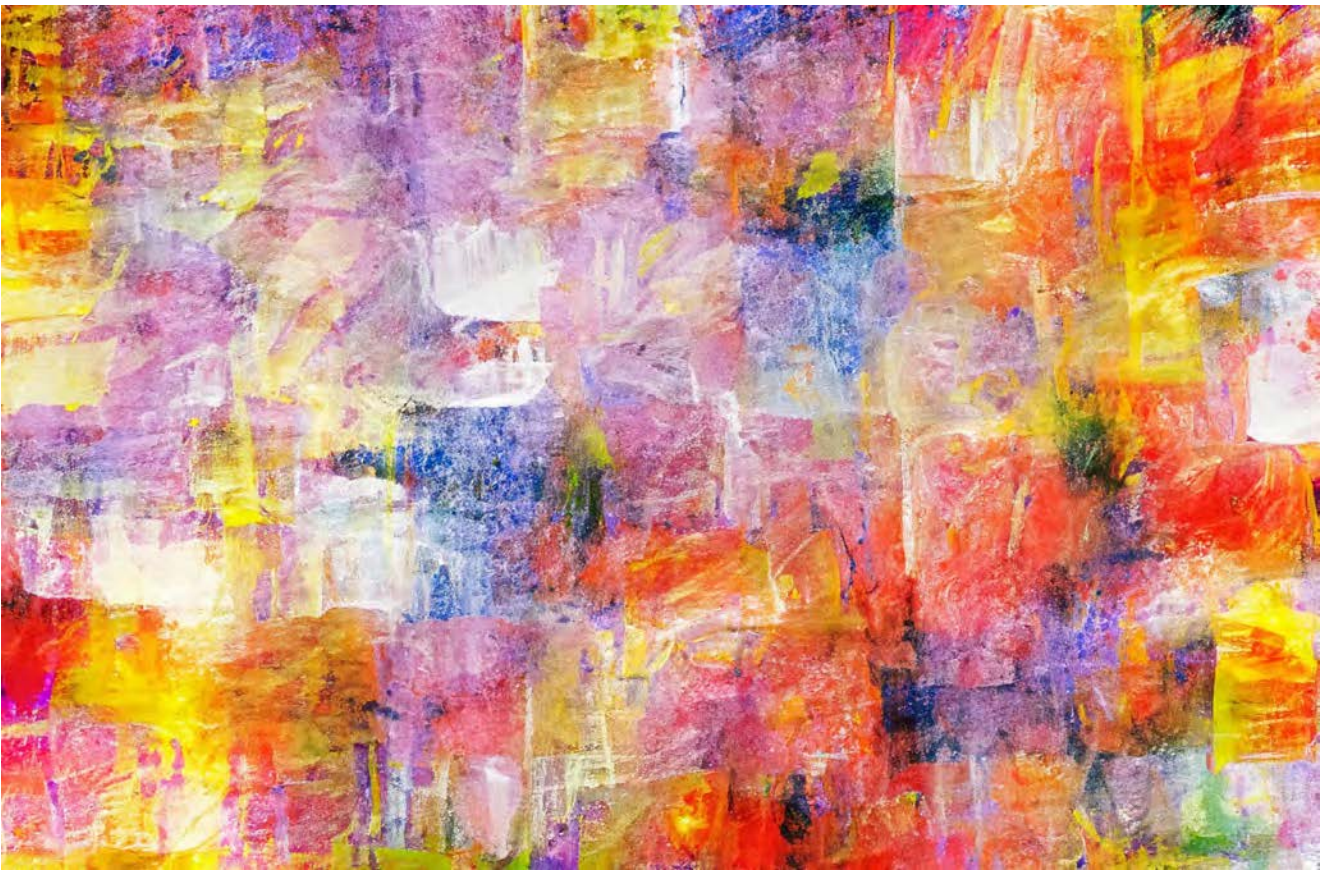
A házitanító alakja a nihilista lázadókat nevelő generáció magatartásának szimbolikus összefoglalásaként is felfogható. Dosztojevszkij

ábrázolása szerint ez a nemzedék vagy elhanyagolta a gyermekeit, vagy kölcsönzött eszmék hiteltelen továbbadójaként minden gondolatot lejáratott, fiait minden – sosem képviselt, csak hangoztatott – eszméből kiábrándította.

Kérdés, ki járt rosszabbul? Az, akit teljesen elhanyagoltak, vagy akit a szellem maskaráját hiúságból magára öltő, s abban kakasként peckesen fel-alá járkáló, hamis hangon deklamáló Sztjepan Trofimovics ismertet meg a világgal?

A nevelő azonban nem a maga ura. Ez a gyámoltalan és tehetetlen ember azt képzei, nagyra hivatott. Dosztojevszij krónikása Gulliverhez hasonlítja, aki Lilliputból hazatérve úgy jár-kelel a londoni utcákon, mintha még mindig óriás volna. Egy fiktív figura életét éli a magáé helyett. Ezért elzárva marad előle az önismeret és valóságismeret. Hogyan képes mégis fenntartani ezt az életvitelt? Sztavrogin anyjának, Varvara Petrovnának, „bizalmas barátjának” támogatásával. „Ezt a két oly nagyszerű lényt a legfinomabb és a legtapintatosabb kötelék fűzte össze – örökre” [Ö12], festi le kapcsolatukat a krónikás enyhe iróniával. Sztjepan Trofimovics dajkálásra szorult, így Varvara Petrovnának, aki „mindig csak a legmagasztosabb elképzelések nevében cselekedett”, óriási volt „húszéves befolyása szegény barátjára”. [Ö14]

Ez az adóbérlő apja egyetlen leányaként, tábornokfeleségként, majd özvegyként is tehetős asszony jelentős birtokok tulajdonosa. Képes megfegyelmezni, korlátok közé szorítani a kissé szétszórt házitanítót is. „Varvara Petrovna maga tervezte neki még azt az öltönyt is, amelyet aztán egész életén át viselt. Az öltöny választékos volt és jellegzetes: csaknem állig begombolt, de pompásan álló, hosszú aljú, fekete kabát; széles karimájú puhakalap (nyáron szalma); nagy csokró és lecsüngő végű, fehér batiszt nyakkendő; ezüstfejű sétapálca, vállig érő haj.” [Ö20]

Figyelemre méltó, ahogy a krónikás a ruházat leírása végén megemlíti a hajviseletet is. Viseletről van ugyan szó, s a frizura némiképp az öltözködéssel rokon, a felsorolás mégis áttéved személyesebb területre, finoman érzékeltetve, hogy a megtervezettség nem ér véget a ruha és a test határvonalán. Nemcsak a hajviselet megtervezett. Az egész ember az. Panoptikumba való viaszfigura. A krónikás másutt kereken kimondja: „Ő találta ki Sztjepan Trofimovicsot, és ő maga volt az első, aki hitt is a találmányában. Sztjepan Trofimovics afféle ábrándja volt... Viszont ennek fejében csakugyan sokat, néha valóságos rabszolgaságot követelt tőle”. [Ö16]

Ironikus motívum: megtudjuk, Varvara Petrovna még a nevelőintézetben jutott hozzá Kukolnyik költő arcképéhez, és beleszeretett. A később is amulettként őrizgetett ábrázolás tervrajzként szolgál, melyet a gyakorlatban is kivitelez: a báb, Sztjepan Trofimovics megformálásával. A költő egyébként létező személy volt. [7] Nevének jelentése: bábjátékos.

Az asszony úgy érzi, maga is nagy dolgokra hivatott, ezért Pétervárra utaznak, hogy ott felújítsa kapcsolatait, lapot alapítson, és eldicsekedhessen a férfi kiválóságával, fürdőzhessen kettejük sikereiben. Felveszik a kapcsolatot értelmiségi társaságokkal, ott is a „legfelsőbb körökkel”, és Varvara Petrovna – a tehetség nélküli ambíció szokása szerint – türelmetlenül várja a sikert. Semmi kétség, saját életét is valamiféle

mintaképhez szeretné igazítani, akárcsak Sztjepan Trofimovics, de benne jóval több az erőszakosság. A férfi ön- és világismeret híján hamarosan nevetségessé válik, az asszonyt lenézik: el kell hagyniuk Pétervárt.

A mozgatórugó

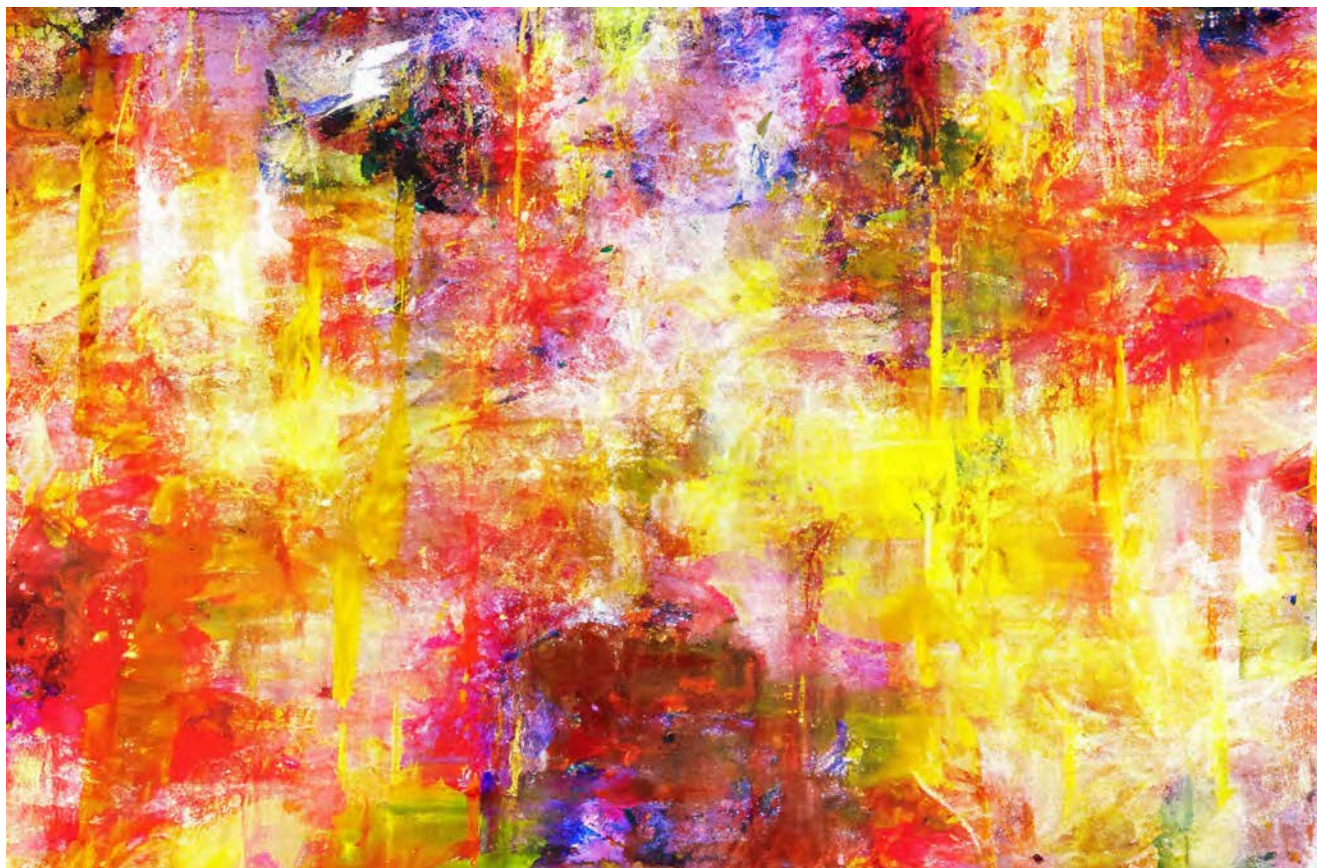
Varvara Petrovna vegykonyhájának terméke, a valóságtól elzárva képzelgő Sztjepan Trofimovics, noha saját magáról igen fennkölt és magasztos képet alkot, titkolt kártyaadósságai fedezése céljából elkezdi a vér szerinti fia, Pjotr Sztjepanovics Verhovenszkij öröklött tulajdonát képező, de általa kezelt birtokon álló erdő egyes részeit eladogatni. A fiút születése óta egyébként csupán egyszer látta. Pjotrt egy névtelen kiadvány szerkesztése miatt perbe fogták, ezért Genfbe menekült. Mikor úgy hírlík, hazatér, az apa kénytelen feltárni a rejtegetett titkot Varvara Petrovna előtt: fia birtokának értéke időközben megcsappant. Arról fantáziál, hogy a csonkítatlan birtok teljes értékét leteszi Pjotr elé az asztalra, bizonyítva, mennyire felelősségteljes ember és milyen szerető apa – mindezt természetesen Varvara Petrovna kontójára. A nő azonban ezt már nem fogadja el.

magasztos szavakba csomagolt önzés

A hazatérő fiú nagy társaság előtt gúnyos hangon portrét rajzol az apjáról. A retorikailag briliáns, hatásában megsemmisítő szónoklat egyúttal Pjotr Sztjepanovics belső működésének

ábrázolása is. A leleplező önmagát is leleplezi – legalábbis az értő olvasó előtt. Az efféle kettős jellemrajz Dosztojevszkijnek amúgy is kedvelt technikája. Megrendítő, ahogy a nyilvánosan megszégyenített apa, Sztjepan Trofimovics rögtön a leleplezést méltósággal viselő, önmagával bátran szembenéző ember *szerepét* alakítja. Pjotr Sztjepanovics játszi könnyedséggel csavar mindenkit az ujjá köré (ezért lehet egy titkos szervezkedés mozgatórugója is). Hatékonyágának több összetevője van. Lehengerlő elánnal képes szónokolni, s másokat meggyőzni: kimeríthetetlennek tűnő energia birtokában van. Honnan veszi? Azt mondhatnánk, az álságos és képmutató világgal szemben érzett mérhetetlen gyűlölet és megvetés mozgatja. Az őt gyerekkorában eltaszító apa, ez az esendő ember, sűrítmény formájában tárja elénk e gyűlölet tárgyát. A bátorság és fennköltség látszatához ragaszkodó gyáva kisszerűséget. A magasztos szavakba csomagolt önzést. Hogy önmagát a külvilág és az utókor képzelt reakcióival hitegeti és bódítja, miközben semmit nem alkot. Az egész ember homlokzat. Látszat. Hanyagul összetákolt, kifestett, majd hátulról Varvara Petrovna pénze állványzatával megtámogatott színpadi díszlet. Minden gesztusa hamis, kimódolt. Pjotr Sztjepanovics unásig

ismeri az ilyesféle emberek működését, s elhatározza, revansot vesz. Úgy áll bosszút rajtuk, hogy gyarlóságaikat ügyesen kihasználja a maga céljaira. Tudja, ki miben és hogyan hazudik önmagának, hol van gyenge pontja, amelynél megragadva – mint Gaganov – az orránál fogva vezethető. Mennél hiúbb és hazugabb valaki, annál könnyebb fogást találni rajta. Mennél deformáltabb lelkek veszik körbe, annál könnyebb összeszerelni belőlük valamiféle gépezetet.

Pjotr Sztjepanovics is bábjátékos, akárcsak Varvara Petrovna, mégis fölötte áll. Könnyen fölébe kerekedik, mert az asszonyt hamis illúziók éltetik, ő ellenben illúziótlan. Ezért sokkal jobb az emberismerete. Rájön, hogy az emberek közé furakodva, bizalmukat elnyerve szorgos aprómunkával a kívánt irányba terelheti őket. Formáló erő, isteni hatalom birtokosa. S amint ezt megérzi, már nemcsak a gyűlölet és megvetés, de a hatalomvágy démona is úzi.

A többi ember – s velük együtt meggyőződéseik, eszméik, intézményeik, minden és mindenki – csak eszköz. Bármi megengedhető – ha működik. Sztravrogin gúnyosan felveti neki: az általa verbuvált forradalmi csoportot úgy tarthatja egyben, még ha el is távozik a városból, ha őrizgetni való közös titkuk lesz, mégpedig egy közösen elkövetett bűn: „Lám, maga az ujjain számolja elő, milyen erőkből tevődnek össze azok a körök. A hivatali szellem meg az érzelgősség – az mind jó csiriz, de van ennél különb dolog is:

bujtsa fel egy kör négy tagját, hogy tegyék el láb alól az ötödiket azzal az ürüggyel, hogy besúgó, és akkor a kiontott vérrel mint egyetlen boggal, összeköti őket. A rabszolgái lesznek, nem mernek lázadni vagy számon kérni bármit is. Hahaha!” [Ö421]

előre kell gondolkodni

Pjotr Sztjepanovics csekélyke ellenállását az ötlettel szemben nem erkölcsi megfontolások váltják ki, hanem az irigység, hogy ez a pompás ötlet nem neki jutott eszébe. Mert az világos, hogy tevékenysége ezzel magasabb szintre emelkedik. Más az emberek már meglévő lelki deformitását kihasználva terelni őket a kívánt viselkedés felé, mint e célból előbb deformálni őket – pontosabban rávenni őket, hogy az irányítás majdani eszközéül szolgáló deformitásukat ők maguk idézzék elő. Olyan ez, mint a sakk, ahol nem elég az aktuálisan legjobb lépést megtalálni: több lépéssel előre kell gondolkodni. Ez a lehetőség megragadja a képzeletét, és szinte azonnal bele is vág a megvalósításába.

Pjotr Sztjepanovics pszichopata.

A mágnes másik pólusa

Nyikolaj Vszevolodovics Sztavrogin egészen másfajta ember. Alkalmi szövetségük a mágnes ellenpólusai közt mutatkozó vonzásra épül. Pjotr Sztjepanovics nihilizmusa csak a hatalom démonának öltözéke. Mintha Nasztaszja Filippovna negatív identitását tágítanánk társadalmi méretekre: le kell rombolni a fennállót, hogy romjain új világ épülhessen. Nagy léptékű, időigényes folyamatról lévén szó, Pjotr Sztjepanovics sajnos, csak a munka első részét tudja vállalni, a rombolást. Ami utána következik, már nem az ő dolga. Persze, Pjotr Sztjepanovics tudja a legjobban, hogy ebben a világban az eszmék csak maskarák. Neki sem a meghirdetett eszmei célok a valódi céljai, hanem a hatalom részegítő átélése. Ezzel teljes mértékben tisztában van, sőt, egy alkalommal Sztavroginnek ki is fecsegi. „Hisz én szélhámos vagyok, nem pedig szocialista. Hahaha!” [Ö460] Aki nem hiszi el saját hazugságait, fölénybe kerül azokkal szemben, akik igen. Pszichopataként ön- és világismeretben egyként környezete felett áll. Mint minden megszállott, ő is eltökélt és ambiciózus, tervez és cselekszik is célja érdekében. Sztavrogin megkülönböztető jegye viszont az, hogy neki nincsenek céljai, terveit, ambíciói.

Varvara Petrovna már gyermeke házitanítójából, ebből a gyenge, képlékeny emberből is igyekszik kész minta szerint romantikus költőt és hős értelmiségit gyúrni, elképzelhetjük hát, milyen viszonyt alakít ki tulajdon fiával. Hiszen a kézenfekvő csábításnak, hogy az

íratlan viasztáblát a saját soraival rója tele, nehéz ellenállni. Különösen, hogy tábornok férje, a vér szerinti apa, már külön él tőle.

A feladat elvégzését a saját meghosszabbításának tekintett Sztjepan Trofimovicsra bízta, aki azonban a fiúnak nem nevelője, hanem barátja lesz. Megosztja vele minden személyes gondját, bánatát, olyasmiket, amiben a gyermek szorul apja-anya tanácsára, s nem fordítva. A kis Nyikolaj ezekkel nemigen tud mit kezdeni, de azért együtt sír a megbántott férfival. Annyit nyilván felfog, hogy az úgynevezett érzelmi élet a görcsök és traumatikus élmények világa – nemigen érdemes belebocsátkozni. Anyjáról annyit tud, hogy nagyon szereti – de csak elviekben, mert ritkán beszélnek. Távoli alak, aki inkább az elvárásain keresztül érintkezik vele.

Gyerekként Sztavrogin anyja terveinek leendő kivitelezője, akit nem szeretnek, hanem konstruálnak. Női oldalon szigorúság és érzelmihiány, férfi oldalon túláradó érzélgősség. Mindkettő megkötöz. És mindkettő taszít. Amit e két, szülőhöz hasonló figura mellett nem tanul meg, hogy mit kezdjen saját érzelmeivel.

A sápadt, tűnődő, mélabús fiú tizenhat évesen Pétervárra kerül a líceumba, aztán egy elit lovas gárdaezredhez. Egyre kevesebbet jár haza, hajdani „tanítójával” csak vonakodva beszélget. Hamarosan jönnek a hírek: „Nicolas” kifordult önmagából: nőcsábász, iszákos, duhaj alak. Két párbajt vív, egyik ellenfelét megöli, a másikat nyomorékká teszi. Ezért lefokozzák közkatonává, és beosztják egy gyalogezredhez. Ott tisztírángra vergődik, de leszerel, és eltűnik a pétervári lakosság söpredéke közt, sötét nyomortanyákon, elzülve,

lerongyolódva él. Mint írott vallomásából megtudjuk, megront egy gyereklányt, akit unalmában öngyilkosságba kerget. Titokban feleségül veszi Marja Lebjadkinát, az itt-ott alja munkát végző, megvetett, sánta és értelmi fogyatékos lányt, akivel nem sokat törődik. Aztán – huszonöt évesen – anyja könyörgésére hazatér.

Nasztaszja Filippovna *A félkegyelműben* fellázad az élvezet Tockij konstruálta világ és a benne ráosztott szerep ellen, de múltjával együtt magát is megtagadja. Az *Ördögök* Sztavroginja lázad anyja és nevelője látszatokból épített világa s a vele szemben támasztott kimondott és kimondatlan elvárások ellen, de neki nincs *kit* megtagadnia magában: üres. Mindketten szívesen lepik meg az embereket váratlan cselekedetekkel. Kiszámíthatatlanok. A kiszámíthatatlanság hatalom: végre másoknak kell hozzájuk igazodni, és nem fordítva.

Mindketten úgy érzik, a szabadság, ha másutt nem is, a váratlan, provokatív, pimasz és indokolatlan cselekvésben mégiscsak megnyilatkozik. Nasztaszja Filippovna Rogozsin papírba csavart pénzét a kandalló tűzébe vágja, majd felszólítja frissen elutasított férjjeleltjét, szedje ki onnan, de pusztá kézzel. Ha megteszi, a teljes summa az övé. A fiatalember menekülőre fogná, de nem jut el az ajtóig sem: elájul.

erősen beleharap

Az *Ördögökben* az idős Gaganov a klubban unásig emlegeti, hogy: „Nem, kérem, engem nem fognak az orromnál fogva vezetni!”. Sztavrogin egyszer csak megragadja, majd pár lépés erejéig szó szerint az orránál

fogva vezeti a „koros és érdemes” idős Gaganovot a klubhelyiségben, s amikor jó ismerőse, a botránnyá dagadó eset előtt tanácstalanul álló kormányzó magához rendeli, azt tudakolván, ugyan mi készíti ilyen „minden közszokáson és határon” kívül álló, garázda cselekedetekre, „Nicolas” a füléhez hajol, és kétszer, hosszan és erősen beleharap.

De ha Sztavroginnak, mint mondtuk, nincsenek céljai, tervei, ambíciói, akkor miért cselekszik egyáltalán? Fekhetne otthon naphosszat, és nézhetné a falat.

A fülharapás után két hónapig épp ezt teszi. Az egészből semmit sem értő környezete pedig várja, hogy „felgyógyuljon”. A sztavrogini nihilizmus, a kicsapongásokban mindent végigpróbáló, de sehol semmiben helyét nem találó nyugtalanság magyarázata az odabent ásító űr. Sztavroginnak *nincs miből* kigyógyulnia. „... tudok kívánni jó dolgot cselekedni, és ettől élvezetet érzek; ugyanakkor kívánom a rosszat is, és ugyancsak élvezetet találok benne. De egyik érzés is, a másik is változatlanul mindig túlságosan

sekélyes” [Ö775], vallja meg a regény végén egy ügyetlen levelében, mielőtt felakasztja magát a padlásszobában. „... énbőlőlem csak tagadás fakad, de minden nagyvonalúság és minden erő nélkül. Sőt, még tagadás sem fakad. Mindig minden kicsinyes volt és bágyatag.” [Ö776] Bármit tett, mindig az volt az érzése, megjátssza csupán. Imitálta, hogy él.

Sztavrogin, írja a krónikás, „minden európai műveltsége ellenére sem tanulta meg kellőképpen a helyes orosz fogalmazást” [Ö774]. Mintha ezzel a mellékes vonással az egész embert jellemezné: amit gyermekkorában nem tanult meg házitanítójától, később bepótolhatatlannak bizonyul. Minden építménye ingatag és leomlik: egyszerűen az alapok hiányoznak.

A pszichopata és az üres ember

A mágnes két pólusa: két alkat, aki merőben más módon jut „túl jón és rosszon”. A pszichopata és az üres ember. Sztavrogin saját tapasztalatából kiindulva állapítja meg, hogy a társadalmi normák csak előítéletek, jó és rossz pusztá konvenciók. Neki például semmit sem jelentenek. Pjotr Sztjepanovics is fütyül az elfogadott erkölcsi normákra, de nagyon is kihasználja létezésüket.

Mi adja Sztavrogin vonzerejét? Szépsége és tiszteletet parancsoló testi ereje. No meg irigyelhető öntörvényűsége és botrányos szabadsága. Hogy nem ismeri a félelmet.

Ez a pontos megfogalmazás. Nem túljutott a félelmen, nem leküzdötte, nem meghaladta.

Nem ismeri. Nem tűnik számára valóságosnak az sem – nincs vele kapcsolata.

Pjotr Sztjepanovicsnak is van Achilles-sarka. Végső soron ő is önistenítő fantáziájának foglya, méghozzá sokkal súlyosabb és veszedelmesebb formában, mint gyermek és gyengécske apja, akit nem azért vetett meg, mert korszaka vezető intellektusának vizionálta magát, hanem mert hiányzott belőle a határozottság és a tetterő, hogy ezt a gyakorlatban is bizonyítsa. A ravasz taktikus azonban, amint a maga vesszőparipája kerül szóba, könnyen megrészegül, s éppoly ostobán viselkedik, mint célpontjai. Kiteríti a kártyáit és nem számol a következményekkel. Éppoly gyanútlaná válik, mint apja, aki ügyetlen tákolmányait irányadó műveknek képzelte, vagy maga is elbódult saját dilettáns szavalataitól, s közönségsikert remélt. Mint a második kötet nyolcadik fejezetében Sztravroginnal folytatott önfeltáró beszélgetéséből kiviláglik, Pjotr Sztjepanovics számára nem a hazugság a probléma, hanem a hazugság elfogadtatásában és

érvényre juttatásában tanúsított erőtlenség. Ő is szerepet játszik, akárcsak az apja, csak épp eredményesen. Ő ugyanis nem hiszi el, amit mond, míg apja önmagát is becsapja. „Hisz én szélhámos vagyok, nem pedig szocialista, haha!” [Ö459]

felgerjessze

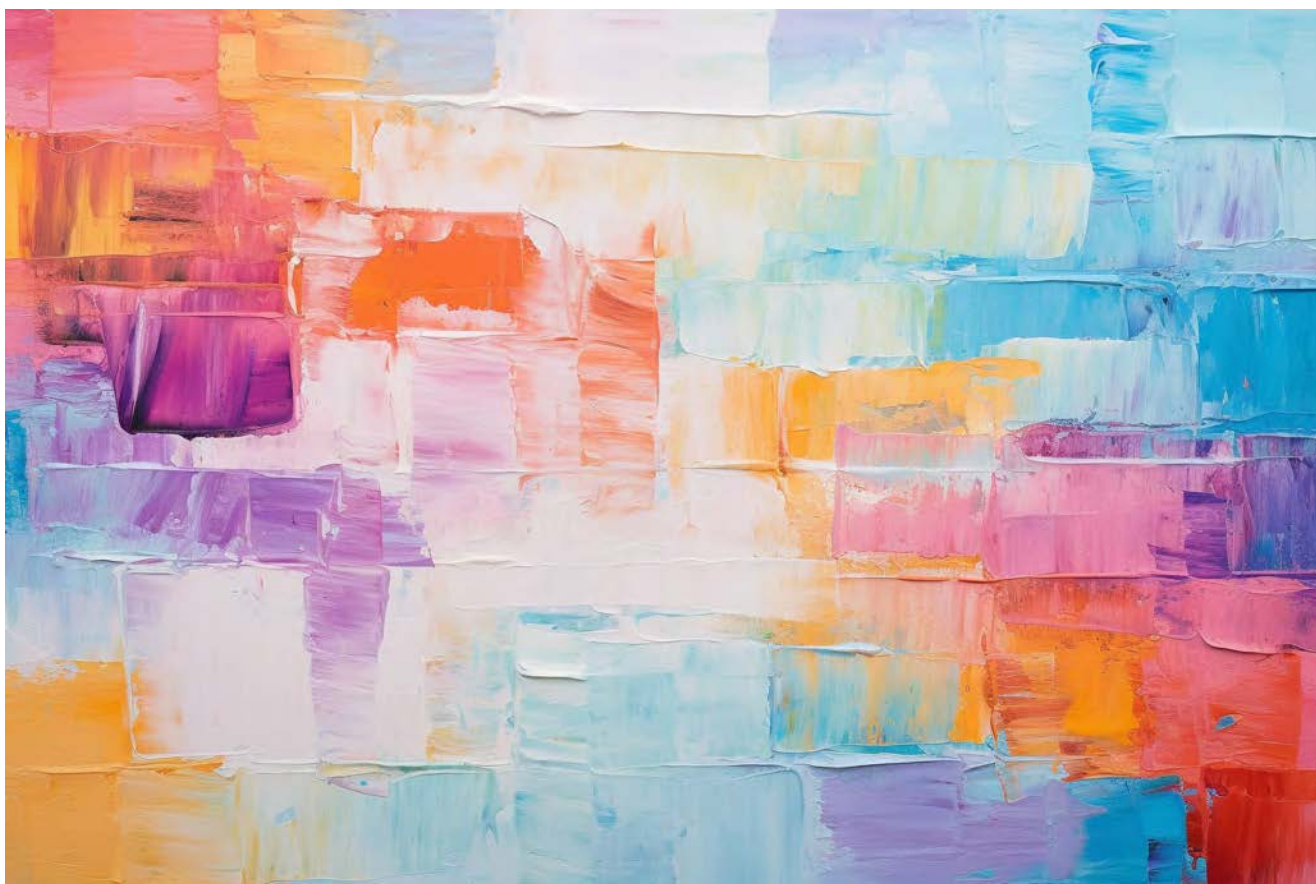
Miként Sztavrogin, ő is magából indul ki, s mindenkit ezzel a mércével vizsgál: így kerül latra a megvetett egyház is, mely egyszerre konkurens és nagy előkép, a modern termékfejlesztés nyelvén a megvalósíthatóságot bizonyító „proof of concept”, egyfajta „pilot project”, főpróba. Ahogy azt első nagy színre lépésekor Varvara Petrovánának kifejti „minél rosszabb az egyes ember élete, és minél elnyomottabb vagy szegényebb az egész nép, annál makacsabban ábrándozik a mennybéli kárpótlásról, ha pedig még százezer pap is azon fáradozik, hogy felgerjessze ezt az ábrándozást, és épp erre spekulál...” [Ö209] Ő pontosan ugyanezt tervezi végbevinni – a maga módján.

„Sztavrogin, maga szép férfi! – kiáltotta szinte mámorosan Pjotr Sztjepanovics.” [Ö458] Az események mozgatórugójának szerepét élvező fiatalember tudni véli, mi a forradalom első lépése, hogyan lehet megindítani a lázadást: „[...] behatolunk a nép sűrűjébe. [...] a tanító, aki a gyermekekkel együtt nevet az istenükön meg a bölcsőjükön, már a mienk. Az ügyvéd, aki azzal védi a művelt gyilkost, hogy képzetesebb áldozatainál, és kénytelen volt embert ölni, hogy pénzt szerezzen, már a mienk. Az iskolások, akik megölnék egy parasztot csak azért, hogy kipróbálják, milyen érzés az, szintén a mieink. A bűnösöket egyre-másra felmentő esküdtek a mieink. Az ügyész, aki attól retteg a tárgyaláson, hogy nem találják eléggé liberálisnak, a mienk, a mienk. A közigazgatási hivatalnokok, az irodalmárok közül sok, rettentő sok a mienk, bár maguk se tudják! Másfelől az iskolások meg a tökfilkók engedelmissége már elérte a legfelső határt; az oktatókat elöntötte az epe; mindenütt hihetetlen mérvű hiúság, hallatlan vadállati étvágy...” [Ö459]

„De az kell, hogy a nép is elhiggye: mi tudjuk, mit akarunk”, fűzi tovább a gondolatmenetet Pjotr Sztjepanovics lázas megszállottsággal győzködi Sztavrogint: „Nekem magára, magára van szükségem, maga nélkül nulla vagyok. Maga nélkül egy légy, lombikba zárt eszme vagyok, Kolumbusz Amerika nélkül.” [Ö459] Nyikolaj Vszevolodovics azonban ódzkodik „új cárevics” szerepétől is. Megint kívülről akarják megkonstruálni, amit kedvetlenül utasít el.

„Miért, miért nem akarja? Fél? Pedig én éppen azért kapaszkodtam magába, mert maga semmitől se fél”, mondja csalódottan a lázadó.

Sztavrogint tetszetős külseje mellett épp iránytalan szabadságvágya, benső üressége tenné alkalmassá a vetítövásznon szerepére. A felszabadulásra vágyó tömegek beléje vethetnék hamis reményüket. Ő lenne a nép új ópiuma, Pjotr Sztjepanovics pedig a laboratóriumban kifőzött drog fő terjesztője. A szélhámos a Sztavroginból sugárzó félelemnélküliséget nem hiánynak, csonkaságnak, fogyatékoságnak tartja, hanem hasznosítható tulajdonságnak, vonzerőnek: olyasminek, mint a testi szépséget. Mikor azt tervezgeti, hogy őt teszi meg mozgalma vezéralakjának, ironikusan apja dilettáns színművének egyik jelenetét készül megrendezni: „Ezután fekete lovon egyszer csak beléptet egy leírhatatlanul szép ifjú, akit roppant tömegben követ mindenféle-fajta nép. Az ifjú a halált személyesíti meg, és minden nép mohón arra vágyik.” [Ö10]

Pjotr Sztjepanovics, a minden hájjal megkent politikai kalandor nemcsak az egyes emberek veséjébe lát, de pontosan felismeri azt is, hogy kapcsolataikban milyen deformitások kapaszkodnak össze, s miképpen. Nemcsak felheccelni és mozgósítani, de egymás ellen ugrasztani is képes őket. Pillanatok alatt szembefordítja apját és Varvara Petrovnát, kijátssza egymás ellen a tartomány új kormányzóját, Lembkét és hitvesét, Julija Mihajlovnát.

Sztavrogin azonban manipulálhatatlan. Szabad ember. Nem lehet rajta fogást találni.

Más embereket könnyű megragadni és mozgatni lelki problémáikon, kiszolgáltatottságukon, becsvágyukon és félelmeiken keresztül. Hiúak és mesterkéltek, mint apja és Varvara Petrovna, be akarják tölteni valamivel a bennük tátongó ürességet, és be is töltik, ha mással nem, hazug fantáziákkal, mint a társaságban részegen elbődülő, saját klapanciáit önfeledten harsogó Lebjadkin kapitány.

Sztavrogin ilyesmire nem képes. Ő sosem azonosul senkivel és semmivel. Még egy pillanattal korábbi önmagával sem. Ahol másoknál valamiféle kialakult személyiségmagra bukkanunk, ott Nyikolaj Vszevolodovicsban úr tátong. Míg a szélhámost a szüntelen kalkuláció és az állandó aktivitás jellemzi – ennek külső jele a pergő beszéd –, az üres ember meghatározó létállapota a mérhetetlen unalom.

A szabad akarat paradoxona

A szabad akarat kérdése egyike a filozófia legrégebbi alapproblémáinak, hiszen morális megfontolások például csak akkor merülhetnek fel, ha az ember szabad döntésre képes. A vita többnyire a szabad akarat és determinizmus szembenállása körül forog. Ha minden determinált, nyilván senki sem vonható felelősségre a cselekedeteiért, hiszen nem ő cselekszik, hanem a társadalmi berendezkedés, a környezet és a múlt erői fejtik ki benne hatásukat, minden ezek következménye: ami megesett, csupán megtörtént vele. Razumihin és Porfirij Petrovics vizsgálóbíró a *Bűn és bűnhődés*ben pontosan erről vitatkoznak. [8]

Az önmagában vizsgált ember, az izolált individuum szabad akaratának koncepciója, ha belegondolunk, meglehetősen ingatag. Mikor mondjuk, hogy valaki szabadon dönt? Ha semmi sem kényszeríti. A példa kedvéért: szabadon dönt róla, hogy felemeli a kezét vagy sem, s ha igen, mikor. Emberünk sokáig nem csinál semmit, aztán egy pillanatban váratlanul felemeli a kezét. Mi történt? Egyszer csak, spontán módon, mintegy véletlenül, jött egy gondolat: *most!* S ő cselekedett.

Ha így van, joggal mondhatjuk: mindez csupán *megtörtént* vele. Nehéz lenne azt mondani, hogy *ő* irányította a dolgot. És tulajdonképpen ki is az az *ő*?

a szabad akarat: élmény

Figyelemre méltó, hogy a döntés, a szabad akarat: élmény. Csak belülről értelmezhető. Egy önreflexió nélkül élő lényel minden csakugyan *megtörténik* csupán: mindennemű szabad

akarát élményének előfeltétele az önreflexió. Az akaratot Kant kifejezetten az ész cselekvéseket kormányzó, az embert az eszmék és az erkölcsi törvény világához kapcsoló működésekként értelmezi.

Még ha a szigorú determinizmus álláspontjára helyezkedünk is, be kell látnunk, hogy minden önreflexív lény önmagáról alkotott képe szükségképpen hiányos, hiszen a saját működését nem képes teljeskörűen modellezni, azaz önmagát hiánytalanul saját valamely részalmazára leképezni. A modellnek magát az önreflexiót, a modellezés folyamatát is tartalmaznia kellene, sőt, az erre való reflexiót is, és így tovább..., ami végtelen regresszushoz vezet. A folyamat a valóságban egy ponton szükségképp megszakad.

A szabad akarat élményének forrása saját cselekvésünk előrejelezhetetlensége. Hogy színtere vagyunk csupán az eseményeknek. Gondolataink befolyásolják cselekedeteinket, de saját gondolatainknak éppúgy nem tudunk a hátuk mögé kerülni, azaz determináltságukat, ha fennáll is, éppúgy nem tudjuk eredetükig visszakövetni, mint ahogy saját árnyékunkat sem léphetjük át.

Következésképp a szabad akarat tapasztalata és determinizmus semmiféle ellentmondásban nem áll egymással. Hogy a kettő között valamiképp választanunk kellene, tévedés.

Sztavrogin kísérlete

Számos Dosztojevszkij-figurára igaz, hogy „nem *felfedezni*, hanem egy *döntés* által megteremteni akarja önmagát”. Így tesz a törvények felett álló kiválasztott státusára sóvárgó, s oda útrövidítéssel – rablógyilkossággal – eljutni kívánó Raszkolnyikov, az önálló akarata érvényesítését kereső Nasztaszja Filippovna vagy Rogozsin is. A probléma legalaposabb kidolgozását azonban Nyikolaj Vszevolodovics Sztavrogin alakjában találjuk meg.

Sztavrogin élettörténetéből kiolvasható: makacsul elutasítja, hogy mások elvárásai szerint éljen. Semmilyen külső kontrollt nem tűr. „Önmaga” szeretne lenni. Élete egyetlen törekvése „önmaga” keresése: folyamatos kísérletezés.

Minden kamaszkor leglényegesebb, kikerülhetetlen feladata az önállósodás. Dosztojevszkij *A kamasz* című regényének címszereplő-elbeszélője a világ fölötti hatalomszerzéssel azonosítja az önállóságot. Ha a világot a hatalom rendezi el, az adja formáját, akkor vagy alávetett leszel, vagy az, aki másokat alávet. Nincs harmadik út. S mert így látja, „Rothschild” akar lenni: a pénz, a legabsztraktabb és legrugalmasabb, bármire beváltható hatalomforma felhalmozásától reméli a szabadságot. Arkagyij Dolgorukij úgy érzi, másra nem tudna támaszkodni. Nincs egyértelmű identitása: papíron egy jobbágycseléd fia, vér szerinti apja földbirtokos, családneve pedig a Moszkvát megalapító kijevi nagyfejedelemé.

saját bőrét akarja levedleni

Sztavrogin haláláig kamasz, mégsem hasonlít rá. Nem képzeleg a meggazdagodásról. Nincsenek anyagi gondjai. Eléje a vagyonos csemeték jól kikövezett útja terül: tisztí szolgálat után, megboldogult édesapja nyomdokain járva ő is tábornokká avanszálhatna, s a társas élet kedvelt figurájaként nyugodtan élhetne öröklött birtokai jövedelméből. Tőle azonban mindez idegen. Nem érzi, hogy ez az ő sorsa volna. Miután tanulmányai kiszakítják otthona bizarr világából, nyitott kérdéssé válik önmaga számára. Anyja „szépreményű katonatiszt”-nek szeretne fiát. Nyikolaj szolgálatba lép ugyan, de képtelen azonosulni a szereppel. Ellentámadásba megy át. Agresszív lesz és kötekedő. Mint aki saját bőrét akarja levedleni. Csendes, jóra való gyerekeknek hiszik? Akkor az ellenkezőjét

teszi: párbajozik, garázdálkodik, lecsúszik, elzüllik. Sztavrogin nem egyszerűen dacból és az elfojtott indulat nyomására él – Pjotr Sztjepanovics szavaival – *csúfondáros életet*. A szélhámos, mikor az anyának szemtanúként elmeséli fia sötét pétervári éveinek történetét, azt mondja, Nyikolaj különcségből adta át magát annak az életformának.

Ha van Sztavroginnek identitása, akkor csakugyan ez: *különc*. Kísérleti hittétele: a szabadság az, ha nem hagyjuk, hogy mások határozzanak meg minket. Ha rácsfolunk mások elvárásaira. A regényben Kirillov mellett Sztavrogin a negatív identitás legradikálisabb megvalósítója, pályafutása pedig a negatív identitásban rejlő paradoxonok legtisztább szemléltetése.

A negatív identitásnak azt a természetét, hogy épp a gyűlölt és megtagadott dologhoz láncol, gyorsan felismeri. A negatív identitás alakzatai is elvárássá válnak, a leghelyesebb hát, gondolja Sztavrogin, ezeket is megtagadni. Viselkedése ezért válik kiszámíthatatlanná, ezért nem jöhet létre egységes, folytonosságot adó személyisége sem. A társaság azt várja, hogy együtt röhögjön velük a szánalmas, zavart és sánta Marja Tyimofejevnán? A lehangosabbat kihajítja az ablakon. Nem lovagiasságból. Tette szabadsága bizonyítéka. Mert senki se hinné róla, hogy képes lenne rá, feleségül veszi a sérült teremtetést. Nem részvétekből. Kísérletezik. Pjotr Sztjepanovics így meséli Kirillov vádját: „Maga szántszándékkal választotta a legutolsó teremtetést, egy nyomorékot, akit örök szégyen és ütlegek borítanak – ráadásul jól tudja, hogy ez a teremtetés majd meghal a maga iránti komikus szerelemtől, és erre maga szándékosan elkezd bolondítani, csakis azért, hogy lássa, mi sült ki belőle!” [Ö206] Következik a botrány a klubban, az orránál fogva vezetett Gaganov, majd a váratlanul fölön harapott kormányzó esete. Sztavrogin letartóztatják, a fogdában meglepően nyugodtan viselkedik (ki várná?), hogy aztán éjjel kettőkor dührohamban verje szét a zárkát (ki számítana rá?). Delíriumban találják, hazaszállítják, két hónapig fekszik. Jellegetes, elbizonytalanító dosztojevszkiji közbeszúrás: „Igaz, némelyek később is megmaradtak abban a meggyőződésükben, hogy a semmirekellő csupán gúnyt űzött mindenkiből, a betegséget pedig inkább csak megjátszotta.” [Ö56] Másutt a krónikás így jellemzi: „azt hiszem, soha nem is ismerte azokat a vak dühkitöréseket, amelyeknek során már nem tud mérlegelni az ember. Néha ugyan végtelen harag fogta el, de olyankor is mindig teljesen meg tudta őrizni önuralmát”. [Ö224] Haragja „hideg volt, nyugodt, és ha szabad így kifejezni – józan, tehát a legundorítóbb és a legfélelmeesebb, amely csak elképzelhető”. [Ö225]

Sztavrogin anyja házában, nagy társaság előtt megtagadja Marja Tyimofejevnát, azt állítva, nem a felesége. Satov, aki tisztában van a tényekkel, és részvétteljesen támogatja a fogyatékos nőt, egyszer csak feláll a székéből, Sztavroginhoz megy és nagy, csontos

öklével teljes erővel az arcába sújt.

Sztavrogin, akiről egyébként köztudomású, hogy félkézzel elintézte minden kötözködőt, *nem üt vissza*: „mind a két kezével rögtön vállon ragadta Satovot; de hamar, csaknem ugyanabban a pillanatban visszarántotta és a háta mögött keresztbe tette a kezét. Némán meredt Satovra, és olyan fehér volt, akár az inge. De furcsa módon mintha kialudt volna a tekintete. Tíz másodperc múlva már hidegen és – biztos, hogy nem hazudok – nyugodtan nézett. Csak iszonyúan sápadt volt”. [Ö225]

Gaganov botrányhős fia párbajt provokál ki vele. Sztavrogin félelmetes hírű párbajozó: nyugalma már az elején rettegést vált ki ellenfeléből. Ám a párbajban ezúttal mellélő. Az első lövés után Gaganov felháborodik. Sztavrogin kifejti, neki joga van úgy löni, ahogy akar. Majd hozzáteszi, hogy nem akar többé senkit se megölni. De azt nem tűri, hogy jogait korlátozzák. A második lövésváltásban is Gaganov fölé céloz, aki tajtékzik dühében. Harmadik lövése Sztavrogin szőrkalapját fúrja át. Válaszul Nyikolaj Vszevolodovics „minden tapintat nélkül” a ligetbe lő.

Közelítések a szabadság fogalmához

A szabadság szót sokféle értelemben használjuk. A kérdést talán a legalaposabban körbejáró Heidegger Schelling-tanulmányában ^[9] hét eltérő szabadságfogalmat vázol fel. Az első, és talán legkönnyebben megragadható ezek közül: a szabadság mint *alap nélküli kezdet*. Az ember képes újat kezdeményezni: olyasmit, ami nem magyarázható az előzményekből. Nasztaszja Filippovna és Sztavrogin meghökkentő, provokatív, értelmetlennek tetsző gesztusai ennek a fajta szabadságnak az átélését teszik lehetővé. Tagadják saját determináltságukat. Bizonyítják maguk és mások előtt, hogy kiismerhetetlenek, kiszámíthatatlanok: autonóm cselekvők.

Az is előbbre visz, ha megkülönböztetjük a szó kétféle, igen eltérő értelmét. Az egyik a szabadság *valamire*, a másik a szabadság *valamitől*. Az elsőt, akárcsak az identitás esetében, nevezhetjük pozitív, a másikat negatív szabadságnak is.

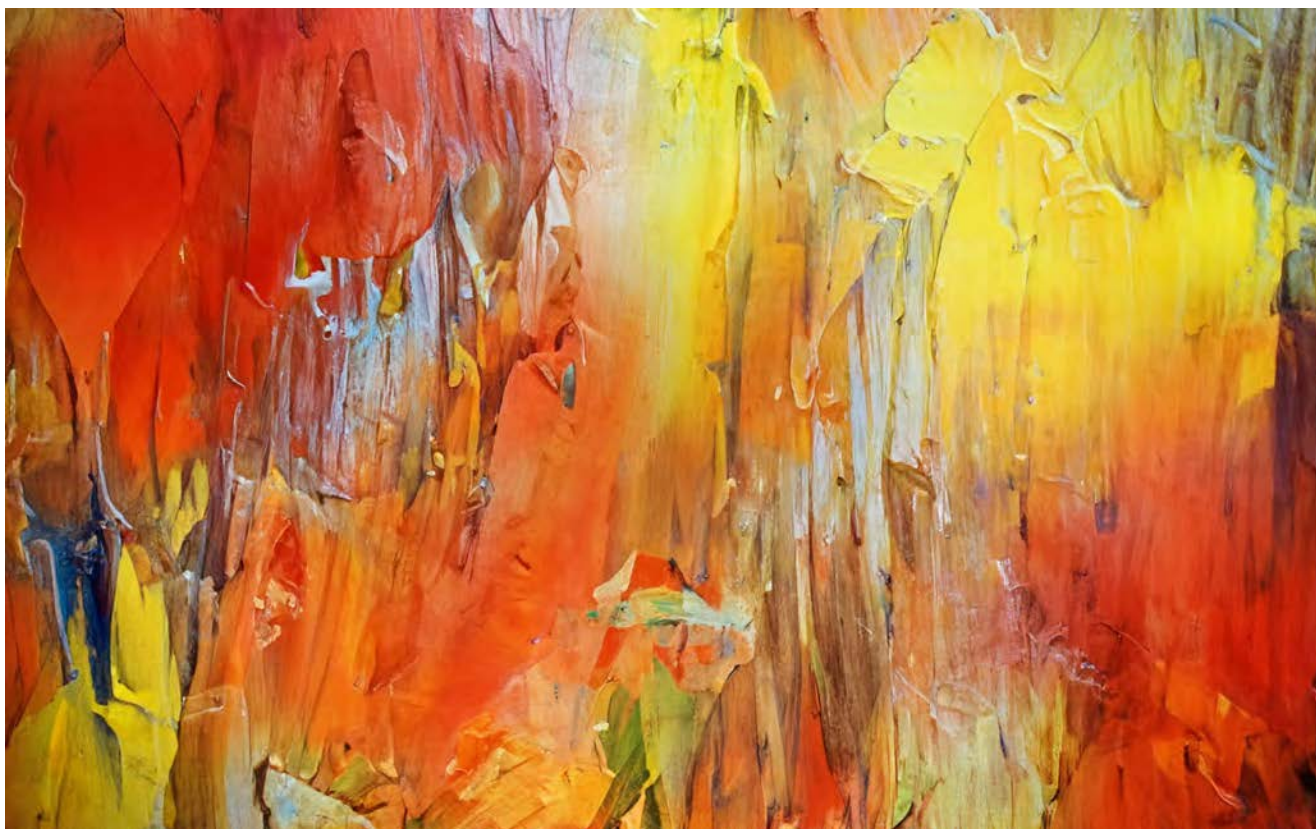
identitás

Sok Dosztojevszkij-hős igyekszik magára a szabadságra alapozni identitását. A *Bűn és bűnhődés* Raszkolnyikovja egy lapnak tanulmányt ír a vak szaporodásnál többre hivatott, történelemformáló ember különleges előjogairól. Az állandó pénzzavarral küzdő diák, aki sanyarú helyzetét és mardosó kételyeit fantasztikus arányúvá növesztett, bosszúfantáziák energiájával táplált, s magabiztosnak tetsző önképpel kompenzálja. Tulajdon majdani jelentőségét megelőlegezve már most magának vindikálja e különleges jogokat – akár a gyilkosságra is. Mondhatni, a szabadság *valamire* megszállottja, gondolkodása a körül forog. Úgy véli ugyan, hogy a rablógyilkosság megszabadítja a családját a szegénység gondjaitól (szabadság *valamitől*), s hűgának sem kell feláldoznia érte a boldogságát. Mindezek azonban a negatív szabadságnak csak külső vonatkozásai. A tett elkövetése után a negatív szabadság hiányzó belső oldala miatt zuhan a mélybe, árad szét benne a rettegés a lelepleződéstől, ezért kapaszkodik egyre kétségbeesettebben – már az elmezavar határát súrolva – a pozitív szabadsággal kapcsolatos rögeszméibe.

A *félkegyelmű* Nasztaszja Filippovnája menekül a múlttól és régi, megsebzett, megaláztott önmagától (negatív szabadság), pozitív szabadságát hol öntörvényű, hol önkényes szimbolikus cselekedetekkel juttatja kifejezésre. Az égő tekintetű, szenvedélyes Rogozsin apja halála után senkitől sem fél. Ő a pozitív szabadság megszállottja.

Sztavrogin is rettenthetetlen figura. De másként, mint Rogozsin. Mint negatív identitása mutatja, nála a legfőbb érték a szabadság *valamitől*. Szabadság *valamire*? Jóra, rosszra? Ezzel nem tud mit kezdeni. Leggyötrelmesebb problémája nem tettei szabadsága, hanem megalapozottságuk hiánya. „A teljes istentagadás tiszteletreméltóbb a világi

közönyél”, mondja neki Tyihon atya. Sztavrogin azonban az ateizmusban sem talál semmiféle szilárd alapot. Dogmatizmussá erősíthetné magában, de az sem adna értelmet cselekedeteinek. Mielőtt kis, külföldön nyomtatott füzet formájában átadná neki a gyermeklány megrontását elbeszélő vallomását, maga kéri Tyihon atyát, mondja el a *Jelenések könyvének* egy részletét: „Tudom a te dolgaidat, hogy te sem hideg nem vagy, sem hév; vaj ha hideg volnál vagy hév. Így mivel lágymeleg vagy, sem hideg, sem hév, kivetlek téged az én számból. Mivel ezt mondod: Gazdag vagyok, és meggazdagodtam, és semmire nincs szükségem; és nem tudod, hogy te vagy a nyomorult és a nyavalyás és szegény és vak és meztelen...” [10] Csakhamar szükségét érzi azonban, hogy újra leszögezze, ő a saját lábán megálló autonóm lény: „én nem szeretem a kémekeket meg a pszichológusokat, legalábbis az olyanokat, akik a lelkemben vájkálnak. Én senkit se hívok, hogy beletúrjon a lelkembe, nekem nincs szükségem semmire, meg tudok én lenni magam is.” [Ö473]

A Pjotr Sztjepanovics által bálványként tisztelt, nemzeti vezéralaknak, raszkolnyikovi történelemformálónak szánt figura, úgy tűnhet, túl van már jón és rosszon. Nem tud mit kezdeni se a jóval, se a rosszal, ez igaz, de nem azért, mert túl van, hanem mert innen van rajtuk. Nem emberfeletti, hanem emberré válás előtti, embrionális állapotban tartózkodik.

A kétféle negatív identitás párbeszéde

Érdekes, hogy a Gaganov elleni élet-halál viadalban Kirillov, aki a szabad akarat és a radikális negatív identitás paradoxonainak másik képviselője, párbajsegédként van jelen – sőt, a felek az ő féltve őrzött pisztolyaival lönek egymásra. Miután épségben hazaérnek, Sztavrogin Kirillovtól vár választ saját, mardosó kételyeire. Nem akarta megsérteni az ellenfelét, mégis megsértette. Nem kellett volna kihívni, feleli egyszerűen Kirillov. Akár azt is el kellett volna tűrnie, hogy Gaganov pofoncsapja.

„– Lassanként már semmit sem értek! – mondta dühösen Sztavrogin. – Miért vár én tőlem mindenki valamit, amit másoktól nem várnak? Minek viseljem el én azt, amit senki sem visel el, és vállaljak olyan terheket, amelyeket senki se bír cipelni?

– Azt hittem, maga keresi a terhet.

– Én keresem a terhet?

– Igen.

– Maga... észrevette ezt?

– Igen.

– Annyira szembetűnő?

– Igen.

Egy percreg hallgattak. Sztavrogin nagyon gondterheltnek látszott, és egészen megdöbbsent.” [Ö317]

Kirillov biztosítja a párbajozót, hogy nem haragszik rá. De meghökkentő dolgokat mond. Mintha csak Tyihon atyát vagy a Karamazovok lelki emberét, Zozsima sztarecet hallanánk:

„– Ha nekem könnyű a teher, azért van, mert ilyen a természetem, a maga terhe viszont bizonyára azért nehezebb, mert olyan a természete. Nagyon szégyenkezni nincs miért, hanem csak egy keveset.

– Tudom, hogy gyenge jellem vagyok, de nem is igyekszem az erősek közé tolni.

– Ne is igyekezzék; maga nem erős ember. Jöjjön majd el teázni.” [Ö318]

Sztavrogin, aki nemrég hidegvérrel farkasszemet nézett egy pisztoly csövével, nem erős ember? Még az is lehet, hogy nem eléggé radikális? Kicsoda ez a Kirillov tulajdonképpen?

Kirillov és a „teljes szabadság” paradoxona

Kirillov, a külföldről négy év után visszatért építészmérnök „a szórendet furcsán összeforgatva beszélt, és mindig belezavarodott, ha valamelyest hosszabb mondatot kellett fogalmaznia.” [Ö99] Ez a férfi tehát nem a szavak embere – e tekintetben az „okos kígyó”, a szélhámos Pjotr Sztjepanovics ellenpólusa. A fecsegő Liputyin szerint „magát az erkölcsiséget is teljesen elveti, mert az üdvös végcélokért végzendő általános rombolás legújabb elvét vallja” [Ö102], Kirillov elutasítja ezt a megfogalmazást, és ki is mondja: „Én megvetem a beszédet”. [Ö103]

Érdekes párhuzam: Sztavrogin helyesírása rendkívül bizonytalan, Kirillov sután, hibás oroszán beszél. Mindkettejükénél korán, az alapoknál sérült valami, s mindketten – noha merőben más megfontolásból – öngyilkosok lesznek.

Sztavrogin a negatív szabadság megszállottjaként felismerte, hogy minden döntéssel, választással, minden azonosulással beszűkíti saját mozgásterét. Ezért nem tartja kötelezőnek magára nézve korábbi tetteit és ítéleteit. Feláldozza éne koherenciáját, hogy megőrizze szabadságát. De akkor *kinek* a szabadsága ez?

Ha tetteit csak a hangulatok, semmiből felbukkanó, majd kihunyó vágyak, múltó szeszélyek kormányozzák, úgy viselkedik, mint a szabad akaratot demonstráló kísérleti alany, aki egyszer csak felemeli a kezét, s maga sem tudja megmondani, miért. Sztavrogin persze nem egyszerűen a kezét emeli fel: a *Tyihonnál* című fejezetben idézett önvallomása szerint megront egy gyereklányt, aztán merő szórakozásból kellemetlen helyzetbe hozza, lopás gyanújába keveri, végeredményben öngyilkosságba kergeti. De sem közben, sem a végén nem tudja megmondani, mindezt miért műveli.

Az impulzusok azonnali kiélése, ez a kiszolgáltatott sodródás lenne a szabadság? Kant a természet determinisztikusnak gondolt világával szembeállított ész döntéseiben ismeri fel a szabadságot. Ebben az értelemben az iránytalan sodródás a lehető legtávolabb jár a szabadságtól. Az ész gyakorlati döntéseit Kantnál az erkölcsi törvény alapozza meg. Sztavrogin hangsúlyozottan erkölcsi jellegű döntésekkel is kísérletezik (például egy szerencsétlen nő védelmére kel, vagy elhatározza, hogy nem öl meg senkit), ám az ilyen lépések is külsődlegesek maradnak számára, ezeket is szerepeknek érzi, melyekhez nem kapcsolódik benső indíttatás.

negatív szabadság

Gondolatmenetét, hogy a döntések, a következményekkel járó tettek korlátozzák a szabadságot, igazán radikálisan csak Kirillov viszi végig. Ha ő lenne a szabad akaratot demonstráló, példabeli

kísérleti alany, egyáltalán nem emelné fel a kezét. A kísérletvezető instrukcióját eleve figyelmen kívül hagyná, mint a szabadságát korlátozó kényszert. De egyébként sem emelné fel a kezét. Aki akar valamit, és megvalósítja (él pozitív szabadságával), megvalósítás közben már kénytelen korábbi akaratának engedelmessé válni (ami a negatív szabadság deficitje). Az igazi szabadság a negatív szabadság, igazán szabad csak a nem-cselekvés lehet. A teljes szabadság az általános nem-cselekvés, a cselekvés teljes megszűnése. Ezt pedig, állapítja meg Kirillov, úgy hívják: halál.

A még-nem-szabad, a szabadságot csak kereső emberhez egyetlen tett méltó csupán, tartja Kirillov: az öngyilkosság. Ez az egyetlen tett, mely nem foglyul ejt, hanem felszabadít. Ez a pozitív szabadság egyetlen számunkra átélhető formája. Ahogy a magadadogó nyelvén megfogalmazza: „Teljes szabadság akkor lesz, amikor mindegy lesz, élni vagy nem élni.” [Ö125] „Most az ember még nem az igazi ember. Majd lesz új ember, boldog és büszke. Akinek mindegy lesz: élni vagy nem élni, az lesz az új ember. Aki legyőzi a fájdalmat meg a rettegést, az maga isten lesz.” [Ö126]

Egyelőre az egyetlen szabad tett: az öngyilkosság. Kirillov erre készülve őrizget két méregdrága pisztolyt vörös bársonnyal bélelt pálmafa dobozokban.

Paradox ember. Önmegtartóztató, mértékletes életvitele szerzetesekére emlékeztet. A legnagyobb misztikusok világossága és egyszerűsége árad belőle. Vágyaktól és félelmektől megtisztult, önzetlen ember, akinek „mindegy”, ezért az életet szolgálja: mikor Sztavrogin látogatóba érkezik hozzá, épp önfeledten labdázik a háztulajdonos rokonának másfél éves kislányával, hogy anyja addig kipihenhesse a hasfájós gyerek mellett töltött éjszakát.

„- Szereti a gyermekeket?

- Szeretem – válaszolta Kirillov, egyébként eléggé közömbösen.

- Tehát az életet is szereti?

- Igen, szeretem az életet is, de miért kérdi?

- Ha egyszer elhatározta, hogy főbe lövi magát...

- Hát aztán? Minek összekeverni? Más az élet, és más az. Élet van, halál meg egyáltalán nincs.

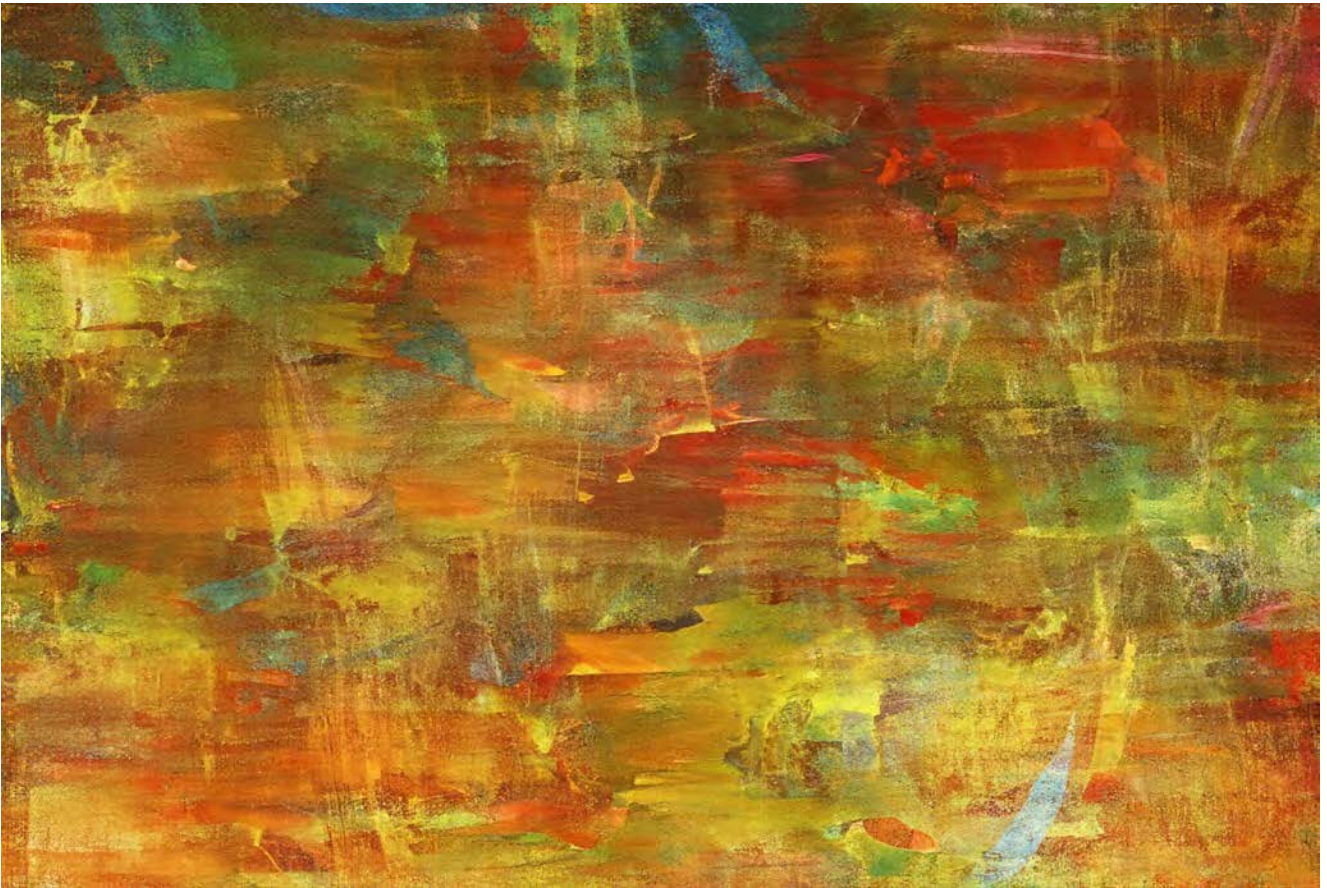
- Kezd hinni a jövőendő örök életben.

- Nem, nem a jövőendő örök életben, hanem az itteni örök életben. Van egy bizonyos pillanat, és ha az ember eljut ehhez a pillanathoz, akkor hirtelen megáll az idő, és örökkévalóság lesz. [...] Amikor az ember mindenestül eléri a boldogságot, akkor idő többé nem létezik, mert nem lesz rá szükség.

[...]

- Úgy látszik, maga nagyon boldog, Kirillov.

- Igen, nagyon boldog vagyok – felelte Kirillov, mintha a leghétköznapibb választ adná.”
[Ö259]

Távoli analógiaként ide kívánkozik egy részlet *A Karamazov testvérek* elejéről, mert sajátos magyarázó erőt hordoz: „Aki elzarándokol egy kolostorba, s ott sztarecet, lelkipavezetőt választ magának, saját akaratáról lemondva „egész életén át tartó vezekléssel végül elérheti az immár teljes szabadságot, vagyis az önmagától való függetlenséget, és elkerülheti azoknak a sorsát, akik egészen életük végéig sem találják meg magukat önmagukban.” [11] [KT I. 35]

Lehet, hogy az öngyilkos Kirillov az *Ördögök* legparadoxabb szereplője?

A szabadság mint eszmény

Dosztojevszkijt komolyan foglalkoztatja az ember, aki „*saját* lényegét, *saját* tételét keresi, aki nem *felfedezni*, hanem egy *döntés* által megteremteni akarja önmagát”. Hol itt a probléma? Mi felfedeznivaló van önmagunkon? És nem döntéseinkkel teremtjük-e meg önmagunkat?

Ezzel csakugyan elintézhetnénk a dolgot – ha ez a bizonyos *saját* lényeg, *saját* tétel magától értetődne. De, mint Tallár írja Raszkolnyikov, Ivan Karamazov és Sztavrogin kapcsolatán: mindegyikük „azzal szembesül, hogy saját történetüket mint *jelentésegé*sz (az

általuk elkövetett bűnt és az érte hordozandó felelősséget) nem tudják sem elfogadni, sem elvetni, minek következtében nemcsak az eseményekkel, de önmagukkal is mint valami megoldatlannal és felfoghatatlannal szembesülnek.” [12]

jelmez

A szabadság emberlétünknek ugyanúgy alaptapasztalata, mint szabadságunk sokféleképpen korlátos volta. Szabadság nélkül a bennünk rejlő lehetőségek semmiféle kibontása, semmiféle kiteljesedés nem képzelhető el, sem egyénileg, sem közösségileg.

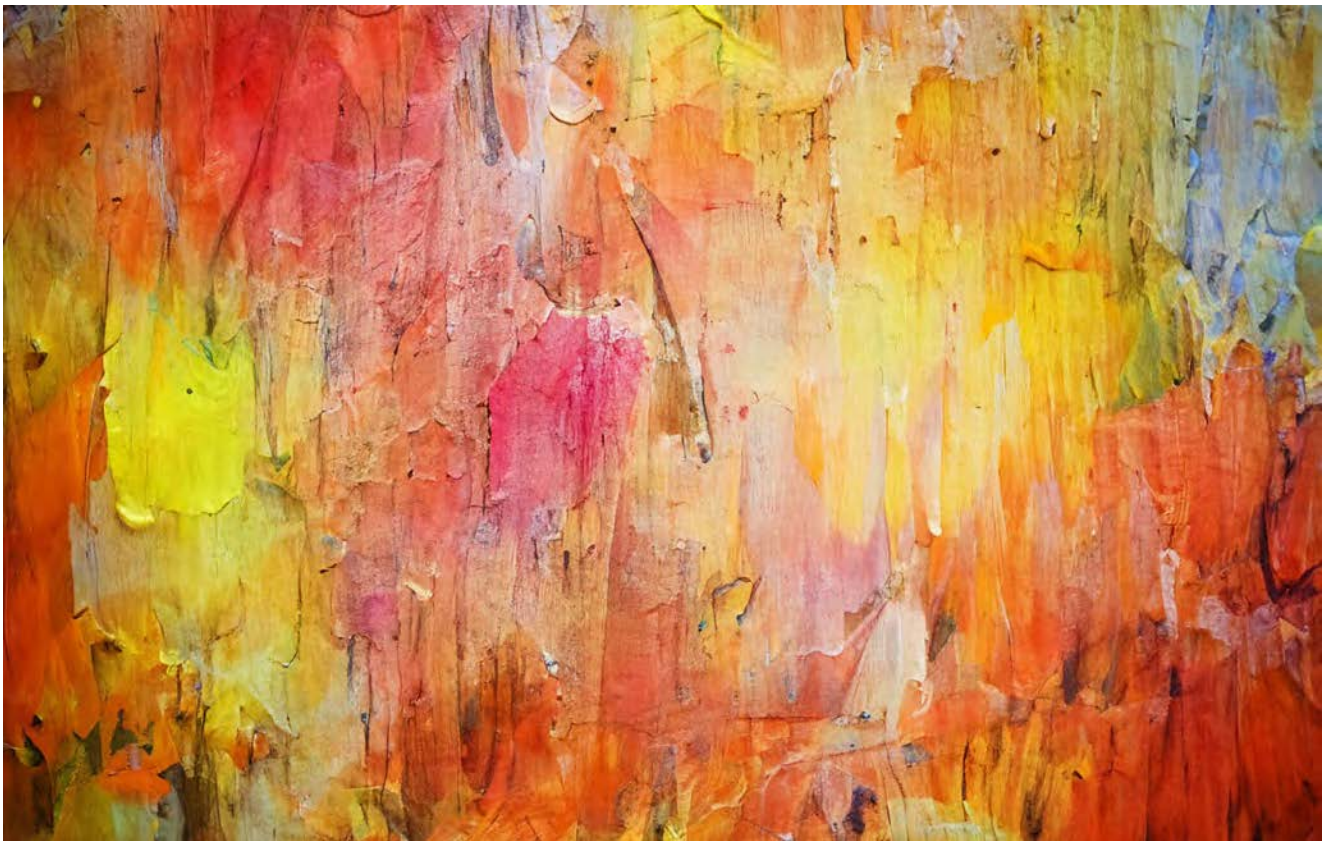
Nincs a mediatizált tömegdemokrácia korszakában sem olyan politikus, aki beszédeiben ne hivatkozna így vagy úgy a szabadságra, ne öltené magára az elégedetlenek élére álló szabadságharcos jelmezét, ne ígérné meg, hogy a választópolgárokat megszabadítja az őket rabságba taszító első számú közellenség káros befolyása alól, és így tovább, és így tovább.

Tehetünk-e mást, mint hogy lépten-nyomon főhajtással adózunk a szabadság, minden eszmények e legnagyobbjainak előtt?

A Dosztojevszkij regényeiben kiéleződő, semmibe futó vagy tragédiába torkolló paradoxonok azt sugallják, valami még sincs rendben a szabadság közhasználatú (elkoptatott és igencsak körvonaltalan) fogalma körül.

A világ kettéhasítása

A 19. század Oroszországát is elértek a felvilágosult ész önbizalma hajtotta szellemi áramlatok. Az általuk közvetített eszmerendszer természetét és kialakulását Heidegger már említett Schelling-tanulmánya elemzi. [13] A nagy földrajzi felfedezések után meginduló gyarmatosítás és a bontakozó ipari forradalom időszakában megváltoztak a filozófiával kapcsolatos várakozások is. Egyrészt lehetségesnek, másrészt sürgetően szükségesnek látszott a filozófia matematikai szigorúságú („more geometrico”) megalapozása: a világról szerzett ismereteket igyekeztek axiómák, egymásra épülő tételek és logikailag következetes bizonyítások rendszerébe foglalni. Az effajta rendszertől, épp mert csakis a teljes bizonyosságra és a logika szabályaira alapoz, azt remélték, hogy a világ alakításának garantáltan működőképes eszközeit adja „az emberiség” kezébe.

A teljes bizonyosság alapjait kereső Descartes végső soron egyetlen cáfolhatatlan kiindulópontot talált a gondolkodó számára: magát a gondolkodás tényét. A *res extensa*, a kiterjedt dolog és *res cogitans*, a gondolkodó dolog radikális szétválasztásával azonban a világ kettéhasadt emberi szellemre és természetre, „odakintre” és „idebentre”. A tudomány a sokszor megtévesztő és homályos érzéki tapasztalás mögött a maga módszeres szkepszisével feltárta az összefüggések változatlan vázát. A természet a mechanisztikus, determinisztikus működés lassanként kiismerhető színterévé lett, az emberi szellem pedig a szabadságé, a teremtő képzeleté. A szellem magasba (a természet fölé) emelkedésének feltétele egyfajta negatív szabadság: szabadság az ösztönös, érzéki kívánságoktól, a természet lehúzó erőitől. „Mert rabok vagyunk, amíg a puszta testi vágy ösztökélésére cselekszünk, de ha a magunk alkotta törvényeknek engedelmeskedünk, akkor szabaddá válunk”, írja Rousseau a társadalmi szerződés koncepciója kapcsán. [14]

Az ész – az eszmék és elvek megfogalmazásának képessége – nemcsak lehetővé teszi a rendszeralkotást, de meg is követeli azt. Kant kezdte meg az ész rendszerének módszeres kidolgozását. Munkája megalapozta és ösztönözte a német idealizmus későbbi filozófiai rendszereit. „A gondolkodás önmagában való bizonyossága dönt [...] arról, ami 'van'. A gondolkodás és bizonyossága válik az igazság mértékévé. És csak az, ami igaz, ismerhető el igaz módon *létezőként*. A gondolkodás önmagában való

bizonyossága lesz az ítélőszék, amely dönt arról, hogy mi létezhetik, és mi *nem*, sőt, még többről: arról, hogy mit jelent egyáltalában a *lét*", jellemzi ezt az alapállást Heidegger.

[15]

Az efféle rendszerépítés előfeltétele, s az építmény alapzata az emberi szabadság. Alapvető kérdés tehát, mit értünk rajta. Kant után a szabadságnak öt alapfogalma vált irányadóvá: 1) az önálló kezdeményezés képessége, 2) szabadság valamitől (negatív szabadság), 3) szabadság valamire (pozitív szabadság), 4) az érzéki késztetések feletti uralom, 5) önmeghatározás saját lényegtörvényünk szerint (ez magában foglalja az összes előzőt). [16]

a szellem előjoga

A világ kettéhasítása egyben az ember kettéhasítása is egy determinisztikus állati lényre, és egy ráarakódó gondolkodó énré, mely nem ereszkedik bele a természetbe, kívül áll annak kauzális összefüggésein: ő

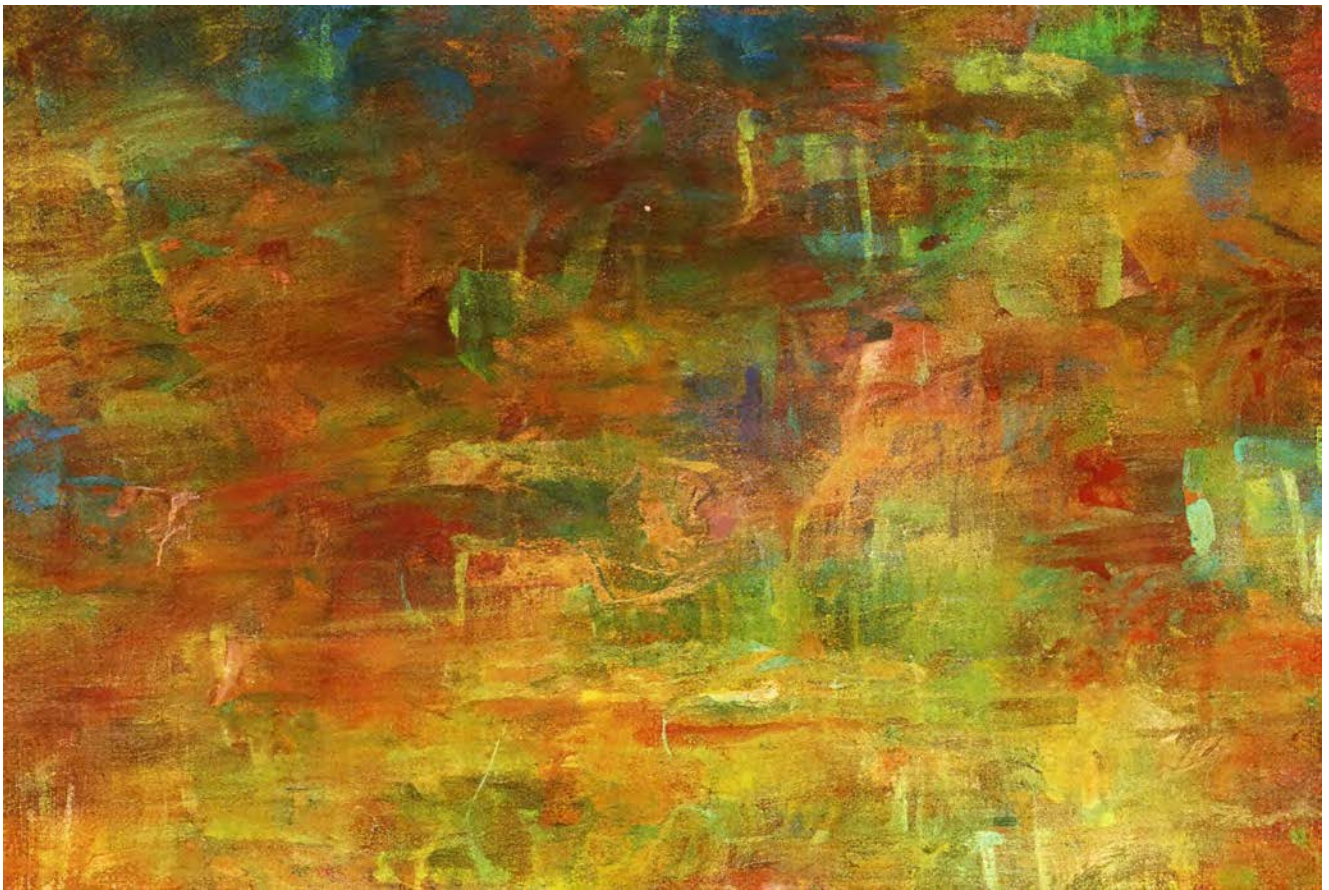
egy másik, szellemi szféra alapzata, ahol ő szab törvényt magának. A szabadság a szellem előjoga. A kettéhasítás pillanatától egyenes út vezet a mába. Nemcsak az „ökológiai válságba”, de a jelenlegi világállapotba.

Ez a felfogás volt tehát a német idealizmus rendszerépítő igyekezetének kiindulópontja. Schelling azonban feltett egy utólag már magától értetődőnek tűnő kérdést: nincs-e ellentét az ész zárt rendszere, „a bizonyos, logikailag kikezdhetetlen tudás” és a szabadság között?

Schelling az alapoknál kezdi. Nem fordítja szembe egymással a természetet és a szellemet, azaz a természetet és a szabadságot. Ha a természet szellemivé, a szellem természetivé válik, ez az ellentét feloldódik. Az ellentmondás azonban megmarad, csak épp most már szükségszerűség és szabadság között feszül.

A véges lény szabadsága

A szabad akarat kontra determinizmus vita, mint írtam, egy látszatellentmondásból táplálkozik. Egy önreflexív véges lény önmaga számára szükségképp kiismerhetetlen marad. Ahogy nem lépheti át saját árnyékát, úgy saját viselkedése determináltságának sem ébredhet teljes mértékben tudatára, nem derítheti fel tulajdon tettei indokait, teljes motivációs hálóját. Önmagát meghatározottságokon kívül álló alapnak, kezdetnek, kiindulópontnak érzékeli, mely az okság arisztotelészi rendszerében cél-okként képes működni. [17]

Ebből nagyon sok minden következik. Hiszen, ha minden önreflexív véges lényben szükségképpen megjelenik ez a fajta szabadságtapasztalat, akkor például az állatoktól sem vitathatjuk el. Szokás ugyan az állatokat minden további nélkül beléjük drótozott programokat futtató gépezeteknek tekinteni, mégsem tűnik indokoltnak, hogy a szabadság alapélményét különleges, csak az emberre jellemző tapasztalatnak tekintsük. *Ahogy* az ember a szabadságát észleli és hozzá viszonyul, persze nagyon is sajátos, és csak rá jellemző.

Elvben persze lehetséges, hogy egy komplexebb lény tökéletesen, minden részletében modellezzon egy nála egyszerűbbet, egyszerre bizonyítva annak teljes determináltságát és tulajdon felsőbbrendűségét, ilyen egyértelmű fölényről azonban például az ember és állat kapcsolatában sincs szó. Mondhatni, magának az életnek a kiismerhetetlensége az, melyben együtt részesedünk az állatokkal.

Ha már egy állat sem ismerhető ki teljesen (csak korlátozott értelemben, például praktikus szempontok szerint), mit mondjunk akkor a másik emberről? Hát még a világ egészéről!

Tallár Dosztojevskij regényeinek egyik visszatérő problémájaként említi, hogy a másik ember elemzése mögött nem valamiféle lenézés húzódik-e meg. Kiismerhetjük-e, megítélhetjük-e, s ezzel elintézhetjük-e embertársainkat? Természetes, hogy a másik emberen, kívülről szemlélve, megállapítunk néhány determináltságot, s a világ ismeretének, a világban való tájékozódásnak alapfeltétele az ilyesmi. De a másik ember, erre épp eltörölhetetlen szabadsága az intő jel, éljen bármilyen beszűkülten, sok szempontból kiszámíthatóan és megjósolhatóan, mint egy kényszeres vagy drogfüggő, több ennél. Végző soron, lényegileg még maga számára is kiismeretlen és kiismerhetetlen, nemhogy egy külső szemlélő számára.

Az eltárgyasító szemlélet kiterjesztése az emberre nagyon is gyakori. Különösen, ahol csak valamely vonatkozása érdekes: az ember mint adófizető, az ember mint fogyasztó, az ember mint választópolgár néhány releváns paraméterre zsugorodik, pár számadattal leírható. Az ember mint munkavállaló megítélése már valamivel összetettebb feladat, de ott is csak bizonyos szemszögből mérik fel képességeit és viselkedését. Az ember megértése azonban nem egy körülhatárolt objektum tulajdonságainak, testtömegének, vércsoportjának és hasonlóknak a felmérése. Az még csak a létéről leválasztott, önmagában szemlélt létező. Mintha a szívet, a májat, a vesét csak formalinban eltett preparátumként tanulmányoznánk, ettől remélve jobb megértésüket.

A félkegyelműben Miskin herceg őszintén igyekszik megérteni mások motivációit, így az öngyilkossági szándékát bejelentő tüdőbajos fiatalember, Ippolit viselkedését is. A nővéreihez képest egzaltált és szeszélyes fiatal leány, Aglaja, élesen bírálja ezért: „igen sértő úgy szemlélni és megítélni egy ember lelkét, ahogy ön Ippolitet megítéli. Önben nincs gyengédség, csupán az igazság van meg, vagyis: igazságtalan.” [F579]

Az utolsó mondatban nehezményezett mentalitásnak (és az önreflexió nehézségeinek) épp e mondat kimondása a legékesebb példája. A herceg eltűnődik, majd az igazsághoz hűen feleli: „– Azt hiszem, ön igazságtalan velem...”

a halálba vezető menekülés

Hogy az *Ördögök* Sztyepan Trofimovicsa kicsoda, azt a legrészletesebb elemzéssel sem tudhatjuk meg, amíg csak őt magát vesszük szemügyre. Ezt a hiú, sértődékeny, álmovilágban élő – satöbbi, satöbbi – embert ugyanis döntően határozza meg Varvara Petrovnával fennálló kapcsolata és annak korábban taglalt sajátos jellege, a bábjátékos és a tőle függő bábfigura viszonya. S ez a kapcsolat korántsem statikus, pályáivét Sztyepan Trofimovicsnak a regény végén bemutatott, semmibe, pontosabban a halálba

vezető menekülése, „nagy futása” zárja le. „Utolsó kóborlása” egyszerre romantikus képzelgés, szerepjáték, a lappangó szabadságvágy kitörése és lázálomszerű szembesülés a rideg valósággal.

Dosztojevszkij nem filozófus: nem fogalomrendszert alkot. Gondolkodása maga az ábrázolás, a megjelenítés. Célja – hogy visszatérjünk korábbi hasonlatunkhoz – a működő szív, máj, vese, sőt, az egész organizmus bemutatása, ráadásul nem pillanatképként, hanem folyamatában.

Az ember véges lény. Egy őt körülvevő, őt tartalmazó, őt meghaladó, neki alapul szolgáló, s teljesen soha ki nem ismerhető világ lakója, aki egyszerre tapasztalja a szabadságot és szabadsága korlátos voltát. A szabadság eleve paradox jelenség: elválaszthatatlan a végelességből adódó, s így teljesen soha, semmilyen módon ki nem küszöbölhető hiánytól, „nemtudástól”. A természetidegen, s a természet fölött uralomra jutó szellemnek a német idealizmusban kidolgozott grandiózus ábrándképe épp ennek a hiánynak – s vele együtt a szabadságnak – lenne a szisztematikus kiküszöbölése.

Ezt felelhetjük Schelling kérdésére. Mindez – Tallár Ferenc tömör megfogalmazásában – „az atomizált cogito önvonatkozására épülő emberi magatartás (és nem mellesleg: filozófiai gondolkodás) zsákutcája”. **[18]**

Az ember viszonya az őt meghaladóhoz

Schelling szavaival: „A szabadság révén egy elvileg feltétlen hatalom létezését állítjuk az isteni hatalmon kívül és az isteni hatalom mellett, ami e fogalmak értelmében elképzelhetetlen. Amint a Nap az égbolton minden csillagfényt kiolt, így és még inkább a végtelen hatalom kiolt minden véges hatalmat. Az abszolút kauzalitás Egyetlen Lényben csak a feltétlen passzivitást engedélyezi minden más lénynek.” [19]

Ismerős, ugye? Szabad akarat és determinizmus. Két dudás egy csárdában. Mi a megoldás?

Mondjuk, ha az egyik dudás felismeri: bár úgy tűnik, ő fújja önmagának a talpalávalót, valójában síp csupán: egyike a Dudás nagy bőrszákjára kötött, ezerféle formájú, se szeri, se száma sípnek.

újrateremti

Az ember egyszerre tudja, hogy szabad, s tudja, hogy a tetteit a Lét valamiképpen mégis predesztinálja. Létezik valami, mondja Heidegger, amit egyesek „Istennek”, mások „isteneknek”, ismét mások „sorsnak” vagy „gondviselésnek” (megint mások „evolúciónak”) neveznek: valami, ami az embert meghaladja, de úgy, hogy léte alapját képezi. Lehetővé tette létrejöttét, s törvényeinek működésével minden másodpercben újrateremti: élteti. Isten az alapzat, az ember a maga erre épülő külön-létének sajátos lehetőségeit bontakoztatja ki.

Nincs más kiút, mint felismerni, „hogyan az ember nem Isten 'mellett' (praeter), 'kívül' (extra) áll, hogy nem Isten ellenében, hanem őhozzá tartozóként van [...], vagyis ő *benne* van.” Ezt a Schelling-féle panteizmust, az ember (és szabadsága) Istenben létét „egyenesen megköveteli az emberi szabadság és az isteni mindenhatóság közti őszintén tapasztalt, vagyis átgondolt ellentét.” [20] Ugyanoda jutunk, mint a szabad akarat kontra determinizmus kérdés korábbi elemzésével: az ellentmondás látszólagos. Kieleződése a lét kettéhasításának következménye.

„Ha *szabadság*ként tekintjük, akkor az ember szabadsága valami feltétlenség; ha az *ember szabadság*ként tekintjük, akkor valami véges”, summázza Heidegger. [21]

A szabadság bálvány

A német idealizmus, főleg Hegel rendszerében, az ember rendeltetése az, hogy maga mögött hagyva „állati mivoltát” a képzés, művelődés révén felemelkedjék a szellem szférájába, a humánnum birodalmába: az egyeditől az általánosig jutva szellemi lényé

válják.

A szellem felemel, a szellem jó – a rossz csupán a szellem hiánya, tökéletlensége, erőtlensége, ha nem tud kitörni a természeti, érzéki elem rabságából, és nem jut el a szabadsáig. A rossz: gyengeség.

Mihez kezdünk akkor a jól kifundált, módszeresen, akarattal végrehajtott gonoszsággal, mondjuk Raszkolnyikov baltás gyilkosságával? Tekintsük pusztá gyengeségnek? Hogyan ítéljük meg az egyszerű, derék és jámbor embereket, vagy a különféle s-fajta gonoszságok kárvallottait, a nehéz sorsukat hordozó megalázottakat és megszorítottakat, akik nem emelkednek a szellem raszkolnyikovi magaslataira? Ők is gyengék volnának?

A szellem jó. De hogyan is lehetne ez másként abban a rendszerben, ahol a szellem mond ítéletet minden fölött?

Schelling szerint azonban a szabadság, ha egyáltalán megérdemli ezt a nevet, *a jóra és rosszra való szabadság*. Ez egy újabb, hatodik szabadságfogalom. Ha nem állna fenn a választás szabadsága, erkölcs sem létezne. Akkor viszont az emberi szabadság talaján szárba szökkenő szellemről sem feltételezhetjük, hogy csak jó lehet, csak kiteljesedést, emelkedést hozhat.

Ez a meggondolás figyelemre méltóan a *teodicea* ősrégi problémájába torkollik: ha a mindenható Isten a legfőbb jó, és *csak jó*, miképpen létezhet a világban a rossz? Hogyan engedheti például Isten, hogy ártatlanok szenvedjenek?

Hogy ez a probléma szinte változatlanul átvihető a szellem, illetve a jó és a rossz viszonyára, egyértelműen mutatja: a világ – és vele az ember – kettéhasítása után a szellemült Isten trónjára, a szabadság bálvánnyá lett, a természet szellemtől megfosztott, azaz Istentől elhagyatott vidékként marad hátra – örökkön ugyanazt variáló, szürkén zakatoló gépezetként.

A rossz alakzatai

„A rossz megítélésekor, írja Heidegger, vagy túlságosan is gyorsak és felszínesek vagyunk, vagy pedig túlságosan kényelmesek, amennyiben minden alkalommal csak valami hiányként tekintjük, vagy legfeljebb pusztá ziláltságként, zavarosságként, nyerseségként és rútságként, amiként a tévedést is könnyedén félreértelmezzük és alábecsüljük pusztán az igazság hiányaként. A tévedés azonban nem a szellem hiánya, hanem az ellentétébe átfordult szellem. Ezért van az, hogy a tévedés a legteljesebb mértékben szellemdús lehet, és mégis tévedés.” [22]

Ezután Schellinget idézi: a rossz misztériumainak ismerője tudja, „hogy a legteljesebb romlottság éppenséggel egyúttal a leginkább szellemi is, benne végső soron minden természeti eltűnik, így még az érzékiség, s maga a gyönyör is, hogy ez a romlottság kegyetlenséggé változik át, s hogy a démoni-ördögi rossz az élvezettől sokkal távolabb áll, mint a jó.” [23]

sakktábla

Az *Ördögök* legdémonibb figurája, Pjotr Sztjepanovics Verhovenszkij semmiféle érdeklődést nem tanúsít a nők és a szerelmi kalandok iránt. Kizárólag a sakktáblája érdekli, ahol eleven emberek a figurák, s egyetlen gyönyört ismer, mely a mások felett szerzett hatalomból meríthető. Nem hiú és sértődékeny, mint az apja, aki e jellemvonása miatt könnyen irányítható – és irányítják is. Mint minden fantaszta, belülről vezérelt ember. Ha nem áll épp érdekében az ellenkezője, füttyöl mások véleményére.

Az érzékiség eleme az utolsó regényben a ripacs álarca mögül kisandítva kalkuláló öreg Karamazov figurájában tér vissza. Fjodor Pavlovics a pozitív szabadság megszállottja, mindenre feljogosítva érzi magát. A szabadság számára elsősorban a kicsapongás szabadsága. Az élvezet savát-borsát az a tudat adja, hogy hatalmában áll az életet teljesen kifacsarni, édes-mézes gyönyöreit az utolsó cseppig kihörpölni. Szellemi dolgok nem érdeklik, nem keresi, hogyan alapozható meg a teljes bizonyosság (ezek a kérdések Ivan fiára maradnak), másik fiának, a szent életű Aljosának parodisztikus teológiai spekulációkat ad elő, hogy gúnyt űzzön a túlvilág és a pokol gondolatából. Az egyetlen

bizonyosság az önzés, mondhatná. Csak gyakorlati problémák léteznek. A szellemi kérdéseknél kézzelfoghatóságukban megbízhatóbbak az érzéki élvezetek. A „vissza a természethez” nála azt jelenti: vissza a testi örömhöz! De ami benne démoni-ördögi, ami – Schellinget idézve – nem pusztán romlottság, hanem már kegyetlenség – az nem maga az élvhajzás, hanem hogy mint igazi perverz, nem éri be a gyönyörrel: a testi élvezet csak úgy igazi, ha egyben határátlépés is, melyben egyidejűleg élhető át a szabadság és a hatalom, voltaképpen tehát eszköz és nem öncél. A hecc és a pikantéria kedvéért ejti például teherbe az apró termetű Lizavetát, aki a város bolondjaként télvíz idején is egy szál ingben kószál. A bomlott elméjű fiatal lány egy este Fjodor Pavlovics kerítésén átmászva fiút szül, majd hajnalra meghal. Senki nem tudja, ki az apa. Nemzője nem vállalja, de mint lelencet magához veszi az anyja után a Szmergyakov (szmerty = halál) nevet viselő gyermeket, s miután cselédek közt felcseperedett, szakácsként foglalkoztatja későbbi gyilkosát.

A rossz mint kiagyazódás

A szabadság nemcsak lehetővé, elkerülhetetlenné is teszi, hogy az ember törvényt szabjon magának. „Lényege, vagyis lehetősége szerint tekintve, az ember eldöntetlen lény, ám lényege szerint nem maradhat meg az eldöntetlenségben, amelyben *van*.” [24] , írja Heidegger. Ki kell lépnie belőle.

De mi is tulajdonképpen a „nemtudás” és a szabadság megjelenésével együtt felbukkanó rossz? A lét rendjének korlátozott körben megvalósuló fejtetőre állítása, melyben az önös akarat saját megtartó alapjaival fordul szembe (perverzió = elfordulás, eltérés, elferdülés), kiszakad az őt megtartó összefüggésekből, „kiagyazódik” – ami hosszabb vagy rövidebb távon annak is akadályává válik, hogy kibontsa az egyébként benne rejlő, jól megalapozott, azaz a lét rendjébe illeszkedő lehetőségeket. Mondhatnánk úgy is: a rossz megvalósítható ugyan, de nem fenntartható.

A rossz itt természetesen nem korlátozódik a morális értelemben felfogott rosszra. Ha például a fejembe veszem, hogy addig gyakorlom a dobantást, míg fel nem ugrom a Holdba, lehetetlenre törekvésem még az egyébként számomra lehetségest is lehetetlenné teszi, például a bennem rejlő többi lehetőség harmonikus kibontakoztatását. A rosszban mindig van valami diszharmonikus, mániákus, hatalmaskodó, zsarnoki vonás, melynek önfelemészítő jellegét mutatja, hogy a rossz ágenseként ágáló ember tulajdon eszméi alárendelt, tehetetlen áldozatává válik (mint Raszkolnyikov). A *Karamazov testvérekben* Ivan a kiágyazódott ész, Dmitrij a kiágyazódott szenvedély foglya. Apjuk, Fjodor Pavlovics esetében ezek a funkciók a mindent uraló önösség alá rendelődnek: az eszből így lesz ravaszság, az érzéki szenvedélyből – és a másik emberből – a mások feletti hatalom demonstrálásának és átélésének segédeszköze. Az *Ördögök* címét adó, embert megszálló démonok a kiágyazottság különböző alakzatait testesítik meg. Lukács evangéliuma mottóként idézett részében a démonoktól megszabadult ember elcsendesedik: mintegy „visszaágyazódik”, „magához tér”, „visszatér az emberlét alapzatára”, „megtér”.

Az emberléttől elválaszthatatlan a szabadság, s vele a rossz (és a jó) lehetősége. Az ember nevű létező sajátossága az eldöntetlenség (ez a Schelling-tanulmányban a hetedik, egyben a többit megalapozó szabadságfogalom). A lét kihívásaira adott emberi

válaszok ezért sokkal rugalmasabbak, összetettebbek, mint amit az állatvilágban tapasztalunk. Sokkal alkalmazkodóképesebbek vagyunk – amit épp szabadságunknak és relatív önállóságunknak köszönhetünk.

A huzamosabban fennálló létezők közül az élettelen tárgyak vagy az élőlények viszonylag jól körülhatárolható, állandó alakzatokként jelennek meg. Önállóságuk azonban relatív (ha volnának netán teljesen független, autark zárványok a létezésben, azokról amúgy sem lehetne tudomásunk, hiszen velünk sem lépnének semmilyen kölcsönhatásba). Különösen igaz ez az élőlényekre, amelyek dinamikus egyensúlyban léteznek: anyagcserét kell folytatniuk.

A létezőt léte kölcsönhatások rendszerébe helyezi. Amit ebből – a maga létminősége és létmódja szerint – felfog, az lesz számára a világ. [25]

aktív rombolás

Hogy tehát egy létező micsoda, azt nem pusztán körülhatárolt tárgyi tulajdonságai (a létéből kiszakított, izolált létezőn mutatkozó sajátosságok) határozzák meg, hanem a kölcsönhatások rendszerében elfoglalt helye és szerepe is. A természettudomány (és a modern technika) eredményességének kulcsa, hogy a lehetséges vonatkozások leszűkítésével az izolált, preparátumszerű létezőt tanulmányozza. Ennek az eltárgyasító szemléletmódnak az eluralkodása az élet más területein viszont oda vezet, hogy általában is könnyen szem elől tévesztjük a létezők létvonatkozásait. Ez is része a folyamatnak, melyet Heidegger létfeledésnek nevez. A feledés itt nem pusztán negativitást, csonkaságot, valamifajta passzív elbutulást jelent, hanem aktív rombolást.

Ha a létezés áradatából ideig-óraig kiemelkedő (de továbbra is benne álló) elkülönült létező önálló akarattal rendelkezik, viselkedése az őt érő hatásoknak nem közvetlen függvénye. Reakcióit egy pufferzóna, összetett belső világ is meghatározza, a maga összefüggései szerint. A hatások nemcsak reakciót váltanak ki, de egyben alakítják is ezt a belső világot. Az élőlény a külön-létét működtető, világtól elhatárolódó önös akarat és az alkalmazkodás egyensúlyának köszönheti, hogy a maga alakjában többé-kevésbé változatlanul megmarad. A külön-létet felszámoló két szélsőség: az önelvesztés és a kiágyazódás. Ha *csak* alkalmazkodó struktúra lenne, feloldódna a környezetében, s megszűnne mint felismerhető önálló létező, ha pedig csak önös akaratát követné, önmaga isteneként a részt vélné egésznek, illuzórikus létezésével leválna saját alapjairól, felszámolná tulajdon megtartó kötelékeit. A rossz nem pusztán a jó hiánya, a jótól megfosztottság (*privatio boni*) is. „A visszajára fordulás és a lázadás [...] nem pusztán

valami negatív és semmis, hanem a hatalmat magához ragadó tagadás [...], aminek következménye a létezők szétzilálása.” [26] A tagadás nem „egyszerűen valami meglévőnek az elutasítása; a nemet mondás az igen helyére tolakvás. Ami az összhang és az egybehangzás helyére tolakszik, az a nem-egyezés, a hamis hang, amely az egészbe belekerül.”

Süketség és diszharmónia

A német idealizmus a szellemet legfőbb jóként idealizálta, mely külön világot alkotva elemelkedik a kiismerhető, determinisztikus-mechanisztikus gépezetként felfogott természettől (negatív szabadság). Ezzel szem elől vesztette, hogy az emberi szellem pozitív szabadságával élve jót és rosszat egyként tehet. Ahol azonban csak jó létezik, ott a jóval együtt a rossz is megszűnik. A szabadság mint önérték kultusza, az emberi szellem önistenítése törvényszerűen oda vezet, hogy rosszat téve is csak azt hiheti, jót művel: a diszharmóniát nem észlelő süketség a rendszer felépítésének egyenes következménye.

„Ivannak nincs Istene. Őneki eszméje van”, fejtegeti testvére, Dmitrij, a harmadik testvérnek, Aljosának [KT II. 345]. Ha nincs Isten (ha a természetről leválasztott szellem szabadon konstruál és nem kell semmihez alkalmazkodnia), mindent szabad. Ha nemcsak a természetbe, de saját természetébe is beleírt léttörvényeket nem kell figyelembe vennie, minden felelősség az embert terheli. Minden döntés megalapozásának terhe az emberre hárul, aki ennek nem és nem tud megfelelni. Mégpedig – paradox módon – ugyanazért, amiért szabad: önreflexív, de véges lény, aki a végtelen felelősség súlya alatt csak összeroppanhat.

A kettéhasítás egyik fele, a szellemről leválasztott természet üres burok, Heidegger szavaival „pusztán a tömegpontok tiszta helyváltoztatásának birodalma” [27]. Ettől a természettől csakugyan nevetséges volna erkölcsi iránymutatást remélni. Mint Lányi András írja:

„A 'vissza a természethez!' jelszava korábban is gyakran felbukkant, az empirista ismeretelmélet, a naturalista etika vagy a természetjogi politikaelmélet jegyében, koronként más-más tartalommal. Legújabbán a mélyökológia egyes képviselői elevenítették fel anélkül, hogy tisztázták volna, melyik természethez óhajtanak visszatérni: a kísérleti természettudományok módszerei szerint meghatározott természethez, a felvilágosodás korabeli filozófusok örök természettörvényéhez, természetes ösztöneink de Sade márki által szorgalmazott korlátlan kiéléséhez vagy a törzsi varázslók és természetgyógyászok receptjeihez. Szerintem az ökológiai világnézet etikai alátámasztásához nem természetes erkölcsökre volna szükség, hanem az ember léthelyzetének és felelősségének újragondolására.” [28]

A hasadtság megszüntetése nem pusztán „visszatérés a természethez” – amiként egy kettévágott alma két felét hiába illesztgetjük egymáshoz, soha nem áll össze többé egy gyümölcscsé. Romantikus igyekezet ez, abban az értelemben, ahogy a romantika a felvilágosodás egyoldalú „varázstalanító” működésére adott reakció, kompenzáció, s mint ilyen, maga is egyoldalú. Újra, azaz eredendően, mélyebben kell átgondolni az ember léthelyzetét. Az erkölcsöt nem a természetből kell levezetni, nem találjuk benne készen – épp mert szabadok vagyunk jóra és rosszra. Az erkölcs csak az ember sajátos létmódjának megértése nyomán épül fel, e létmód számára, a megértés módja és

mélysége szerint. Éltető és megtartó erővé nem válhat másként, csak ha gyökere az emberi természet és a nem-emberi természet közös alapjáig, az ott feltáruló léttörvényekig hatol. Schelling korának nyelvén szólva: ha Istenben áll.

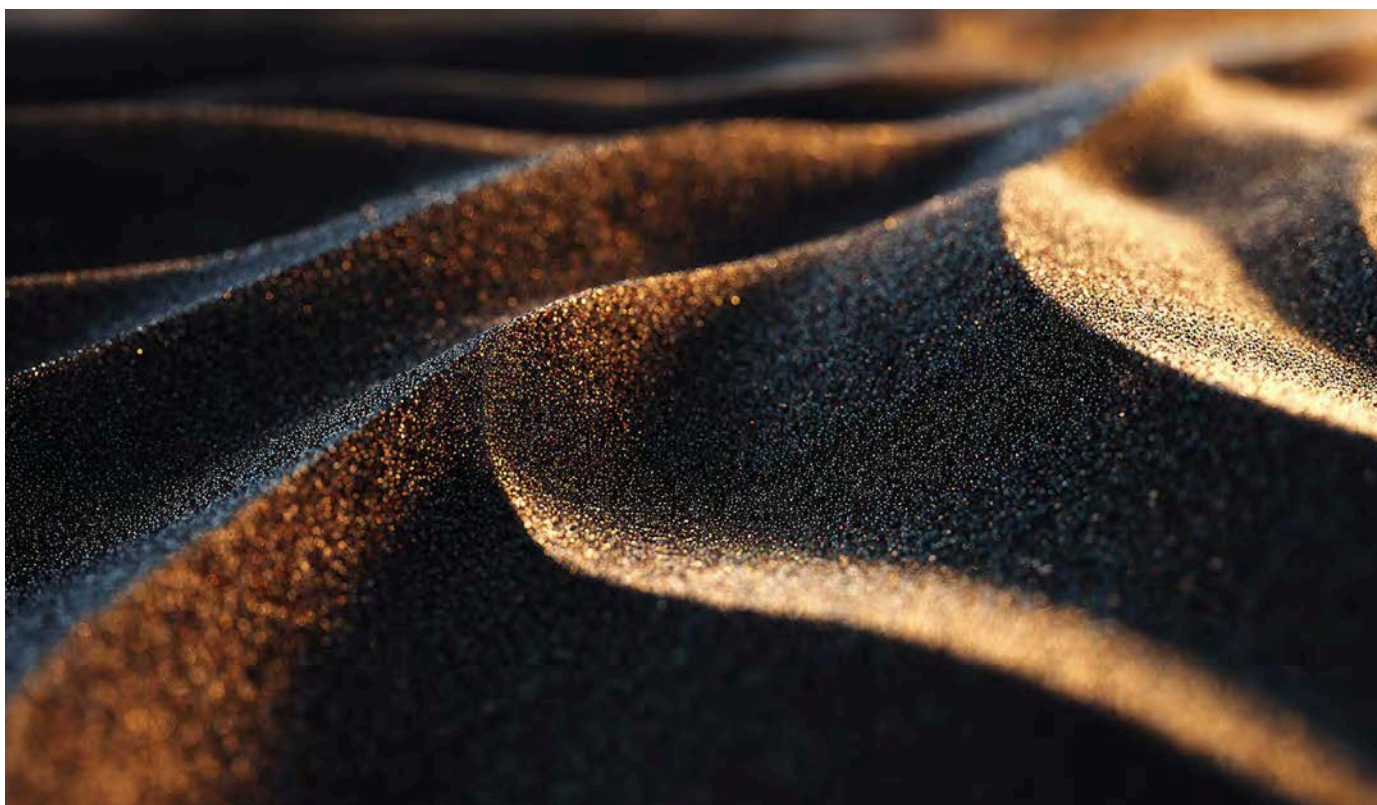
1. Tallár Ferenc: *Mítosz és regény. Dosztojevszkij A Karamazov testvérek című művének értelmezése*. L'Harmattan – Könyvpont, 2025 ↑
2. Tallár: i. m. 70. ↑
3. Fjodor Mihajlovics Dosztojevszkij: *A félkegyelmű*. Ford.: Makai Imre, Európa, 1981. (Az oldalszámok a továbbiakban zárójelben, F jelzettel) ↑
4. Fjodor Mihajlovics Dosztojevszkij: *Ördögök*. Ford.: Makai Imre, Magyar Helikon, 1972. (Az oldalszámok a továbbiakban zárójelben, Ö jelzettel) ↑
5. Lk 8,30, Károli Gáspár fordítása szerint ↑
6. Szergej Gennagyijevics Nyecsajev (1847–1882) orosz nihilista-anarchista, radikális forradalmár. 1869-ben, miután közreműködik egy árulással gyanúsított aktivistája, Ivan Ivanov meggyilkolásában (megverték, megfojtották és lelőtték, a hullát egy jeges tóba rejtették), Oroszországból Svájcba menekül, ott 1872-ben letartóztatják, hazatoloncolják, elítélik, börtönbe kerül, ahol 35 éves korában meghal. Az *Ördögök*ben a szlavofil eszmékhez vonzódó renegát Satov meggyilkolása, melyet az ifjú Verhovenszkij kezdeményez, az Ivanov-gyilkosság ábrázolásának tekinthető. Pjotr Sztjepanovics szüntelen hivatkozása egy világforradalmat előkészítő nemzetközi titkos társaságra, melynek egész Oroszországban működnek sejtjei, szintén Nyecsajevtől kölcsönzött motívum. ↑
7. Nesztor Vasziljevics Kukolnyik (1809–1868) orosz romantikus költő és drámaíró. ↑
8. Fjodor Mihajlovics Dosztojevszkij: *Bűn és bűnhődés*. Ford.: Görög Imre, G. Beke Margit, Magyar Helikon, 1970. 255–256. ↑
9. Martin Heidegger: *Schelling értekezése az emberi szabadság lényegéről* (1809), T-Twins, 1993. ↑
10. Jel. 3,15–17, Károli Gáspár fordítása szerint ↑
11. Fjodor Mihajlovics Dosztojevszkij: *A Karamazov testvérek*. Ford.: Makai Imre, Magyar Helikon, 1971. (Az oldalszám KT jelzettel zárójelben) ↑
12. Tallár: i. m. 30. ↑
13. A szabadság problémájának, illetve Heidegger és Schelling gondolatmenetének összefoglalását lásd Fehér M. István: *Jóra és rosszra való szabadság – a dulakodás szabadsága* In Laczkó Sándor–Cyenge Zoltán (szerk): *Lábjegyzetek Platónhoz 8. A szabadság*, Pro Philosophia Szegediensis Alapítvány, Magyar Filozófiai Társaság, Státus Kiadó, 2010, http://acta.bibl.u-szeged.hu/49179/1/platonhoz_008_141-168.pdf ↑
14. Rousseau, Jean-Jacques: *Értekezések és filozófiai levelek* (szerk.: Ludassy Mária, ford.: Kis János), Magyar Helikon, 1978, 484. ↑
15. Martin Heidegger: *Schelling értekezése...*, 71. ↑
16. I. m. 187–188. ↑
17. Kant a maga filozófiáját egyenesen *teleologia rationis humanae*-nek nevezi, az emberi ész irányulására vonatkozó tudásnak. ↑
18. Tallár, i. m. 68. ↑
19. Schelling, i. m. 36. ↑
20. Heidegger, i. m. 152. ↑
21. I. m. 153. ↑
22. I. m. 253–254. ↑
23. Schelling, i. m. 15, idézi Walter Schulz a német kiadás bevezető tanulmányában. ↑
24. Heidegger, i. m. 309. ↑

25. Metaforikusan ez még tudattal nem rendelkező létezőkről is elmondható, hiszen a különféle kölcsönhatásokra minden a maga módján reagál. A víz például érzékeny a hőmérséklet- és nyomásváltozásra, a légmozgásokra, a rajta áthaladó rádióhullámokról viszont kevésbé látszik „tudomást venni”. ↑
26. Heidegger, i. m. 300. ↑
27. Heidegger, i. m. 130. ↑
28. Lányi András: *Oidipusz, avagy a természetes ember*, részlet az azonos című könyvből, Liget, 2015 ↑
kép | vecteezy.com

Lendvai Zalán

HOMOKSZEMEK

2025-12-08 | VERS

Este hét.

Tengerpartot mosnak növekvő hullámok.

Meztelen talpam a homokba süpped.

Mint egy utazási iroda reklámjában,

hatvan százalékot engedek

mindenből, meg a szorításból,

beszív, kifúj,

az öböl túloldalán dombok

mögé zuhan narancssárgán a Nap.

Sirályok szakítanak félbe.

Újra felvillannak a kérdések,
akár egy körúti éjjel-nappali
üvege mögött a vörös Open felirat.
Ha találkoznánk, egyet sem tudnék feltenni.

Fejem a langyos homokba fúrom,
Minden homokszem én vagyok.
Álmomban fekete varjúrajok
szállnak fel a novemberi mezőről.
Az egyik csőrében ki nem mondott szavak.
A meg nem történt emlékek
felhőként gyűlnek felettem.
Dörög az ég.
Zsigereimben hallom.

kép | vecteezy.com

Lendvai Zalán

KOSSUTH TÉR

2025-12-18 | VERS

Akkoriban az alsó rakpartot víz borította.

Padok, bokrok, korlátok tűntek el.

A száraz anyag felszín alatti

bomlása megkezdődött,

mikroszkópon látható

robbanások, összeomló

közmegegyezések zaja

nem is hallatszódott

a Kossuth térről.

Rózsaszín égboltot fotóztak páran.
A Parlament kupolája
körül varjúrajok,
az áradást turisták szemlélték
mintha része volna
a hetvenkét órás
attrakciónak:
megvásárolható bármelyik
utazási irodában egy milánói mellékutcában,
amely csak azért Milánó,
mert Valencia, Toledo és Roma is lehetne.
Fóliába csomagolt élmények,
fóliát használó egyének,
minden újabb sor pazarlás,
gőzölög a metró szellőzője
egy novemberi éjszakán.

Novemberi éjszakák.
Azóta visszahúzódott a folyó,
kiabáló idegenvezetőt
követő húszfős csoport
sodor magával,
egy másodpercre
korlátnak dőlök,
a Dunán uszály világít.
A felszín alatti bomlás
ugyanúgy zajlik,
romlásból némán kihajt
valami mocsári virág
válasz gyanánt
kérdésekre, amiket
fel sem tudtam tenni.

kép | Lisa Seifert, unsplash.com

Masszi Bálint

ALAPOZÓ

2025-12-02 | NOVELLA

Zsani, figyi, ennek mi a kódja? – és már mondja is, fejből, elképesztő. Néhány alapkozmetikumot árulunk csak, mint ez a méjbölin alapozó, minőséginek nem mondanám, de fed, az biztos, kiscsajok pattanásos bőrére olcsó megoldás. A címke állandóan lekopik róla, nem viszi a vonalkódolvasó. A vevő meg áll velem szemben, hatvanas lehet, gondolom, az unokájának viszi vagy ilyesmi, de legalább nem türelmetlenkedik, ami azért előfordul, sok a paraszt erre. Zsani is mindig meséli, régen ez egy ÁFÉSZ volt, vagy mi, de akkor még normálisak voltak az emberek, nem rohantak ennyire. Nemrég vagyok csak itt, kellett egy meló, amíg az OKJ-t befejezem, meg hogy a hitelt fizetni tudjuk. Az öreg elsüllyesztí a szürke ballonkabátja zsebébe a cuccot és

kicsoszog. Kézpénzzel fizetett, és nem kérte a visszajárót, mintha én kapnám azt a pénzt, vagy mit tudom én. Kérdezi a Zsani záráskor, hogy vagyunk a Marcival – nagyjából sehogy, mondom, full néma az egész ember, hideg, élet nélküli, még az ágyban is. Hogy lesz ebből gyerek a hitelhez, én nem tudom. Majd megoldjátok, nevet Zsani, és rácsap a biztonsági rácsra. Hangosan zörög.

pislogás nélkül

Másnap megint megjelenik a faszi, hozza megint ugyanazt, ha így folytatja, még rendelünk kell belőle. Nem vesz most sem mást, csak a sminket, üveges tekintettel bámul rám, pislogás nélkül. Rendesen krípi, esküszöm. Mondom is a Zsaninak cigiszünetben, hogy megint jött a méjbölinért, rögtön meséli, hogy ilyenek simán előfordulnak, nem kell vele foglalkozni – ott vannak az alkesz nénik, minden héten ugyanolyan vodka, vagy ott vannak a gimisek, akiknek mi nem adunk ki piát, mert a tulajt egyszer ezért nagyon megválták, úgyhogy megveszik a telep másik felén, ide csak a kísérőért jönnek, mert itt olcsóbb, de volt elsőre megfejthetetlen is, például mikor a csaj minden héten háromszor bejött és vett egy felmosófejet, na, azt mondjuk megkérdeztem, mondja, mert helyes kislánynak tűnt, hogy ez mégis minek, aztán kiderült, hogy valami takarítóvállalkozásnál dolgozik, és az idióta főnöke küldözgeti ide a leárazott felmosófejekért. Zsani elszívja a cigije végét, nem megcsal-e a Marci, veti oda már szinte befelé menet, mondom, dehogy, mikor csalna az meg, vagy a koreaiaknál áll a szalag mellett, vagy otthon van és a lábát lógatja. Még a legaktívabb a hitelfelvételben volt. Abban bezzeg, cüccög Zsani, és visszagyömmöszöli magát a kasszásszékekbe. Ásó, kapa, hitelbank, mi, Ágika?

Mi a bús lófaszt akarhat ennyi vakolattal? Nem hiszem el, ma megint jött. Délután, mint tegnap, meg tegnapelőtt, öt előtt valamivel. Eddig észre se vettem, kesztyűben van, és ugyanaz a ballonkabát – persze öregeknél ez nem szokatlan, meg, gondolom, a pénz se veti fel. Van egy ruhája, azt' annyi. Most, hogy nézem, talán nem is hatvanas, nyolcvanas inkább, mélyen ülnek a szemei, túl mélyen, mintha árkokat vájtak volna a bőrébe és beleejtettek volna egy-egy szürke üveggolyót, haja gyakorlatilag nincs, csak szálak, és a bőrszíne... basszus, a bőrszíne az alapozóé. Akkor nincs unoka, ez a beteg barom magára keni az összeset. Mindegy, nem az én dolgom. Azt mondja a Zsani, hogy nagyon lefogytam. Másnap délután megkínál cigivel, nincs nagy forgalom, kiraktuk a „rögtön jövők” táblát, elszívunk pár szálát a betonárkádok alatt. Hogy is ne fogynék, amikor folyamatosan görcsöl a gyomrom, hogy hogyan lesz a Marcival, hozzászólni sem lehet, múltkor kifakadtam, hogy engem ez megfojt, én élni akarok, menni ide-oda, nem is kell külföldre, csak mit tudom én, érted, menjünk el Hévízre vagy valami, de nem lehet, mert nincs pénz. A Zsani csóválja a fejét és bepöcköli a csikket a bokorba, hát váljatok el a francba, veti oda. Lefagyok egy pillanatra. Talán igaza van. A Zsaninak általában igaza van. Körbemegyünk az épület körül, hát nem ott áll a kencés ember a bezárt ajtó előtt? Zsani leveszi a táblát, elnézést kér és besiet, szerintem észre sem vette, hogy ez ugyanaz a fickó. Magam elé engedem. Valami furcsa szag árad belőle, érzem, ahogy megyek

mögötte: mint a romlott hús, kórházi fertőtlenítővel keverve. Lehet, csak sima öregszag? Láthatóan nehezebbre esik a mozgás, még a hosszú kabát sem rejtje el azt a merevséget, amivel a lábát húzza a linóleumon. Háromnegyed öt van, a Marci most végez a műszakkal, de nem telefonál, ahogy szokott. Zárásig elvagyunk már, vevő alig, csak a krindzs nyugdíjas jár a fejemben, kérdezgetem a Zsanit is, hogy látta-e már, szokott-e máskor jönni, ha nem vagyok beosztva, de láthatóan hülyének néz, hogy mit fixálok ezen, mondta már, tele van a környék szerencsétlenekkel, csövesekkel, alkeszokkal, játékfüggőkkel, perverzekkel meg még ki tudja, milyen figurákkal, még tényleg a kínaiak meg a vietnámiak a legnormálisabbak erre, hagyjam az öreget a faszba. A szagát nem érezte, mit szagolgotok embereket amúgy is? Hát csípte a szemem, az istenért! A Marci este annyit se kérdezett, mi bajom van, csak a fal felé fordult és már horkolt is. Órákig bámultam a plafont, míg elaludtam. Fáztam álmomban.

bomló részek a húsban

Most már tutira mondom, hogy mindig ugyanakkor jön, még hozzá percre, sőt, másodpercre pontosan: délután négy óra negyvennégy perc negyvennégy másodperckor

állít be a kibaszott mékápjáért. Mániás. Nem lakhat messze, mert bár nem papucsban van, mint néhány nyugger szokott, de nem hiszem, hogy ezzel az előrehaladott ízületi gyulladással túl messzire elrohangálna otthonról. Hetek óta tart, a forgatókönyv ugyanaz, és mindig készpénz. Egyszer papírkétszázast adott, azt azért visszaadtam. Arra se szólt semmit, csak eltette a zsebébe. Meg mernék esküdni, hogy nyálbuborékok voltak a szája szélén, és sebes volt az arca. Nem is sebek – lyukak, mély, bomló részek a húsban, bennük a megolvadt alapozó. Undorító.

A Zsani azt mondja, szedjek altatót, ha nem alszom rendesen, mert rohadtul összevissza beszélek. De mondom neki, hogy én szólok a tulajnak meg a rendőrségnek, mert ez a sminkbuzi, ez titkol valamit. Én tudom, én megérezem az illetet. A Marcival már üvöltöztem, bögttem, csapkodtam, ütöttem, otthagytam, visszajöttem, de semmi. Elválok, vágtam a fejéhez végül. Meg se rezzen. Két napig nem szólt hozzám, aztán csak annyit mondott, beszéljek akkor egy ügyvéddel, de ő nem fizeti. Egész álló nap a sírás kerülget, többször megyek ki szünetre, görcsölve hányok a mosdóban. A Zsani egyre furcsábban néz rám, hogy mi bajom van. Nem beszélgetünk, pedig még mindig az ő cigijét szívom. Négy óra, negyvennégy perc és negyvennégy másodperc, a hullajelölt a kurva tégelyével meg a hipós hússzagával, még a végén teljesen lebomlik nekem itt. Mi van, ha tényleg halott? Kinek szóljak? Marci baszik rám. Az ügyvédhez holnap megyek.

Az ügyvéd azt mondja, mindent egyben kell visszafizetni, ha elválunk. Nincs ennyi pénzem. El kell adni a lakást, az OKJ teljesen kuka. Marci jegesen hallgat.

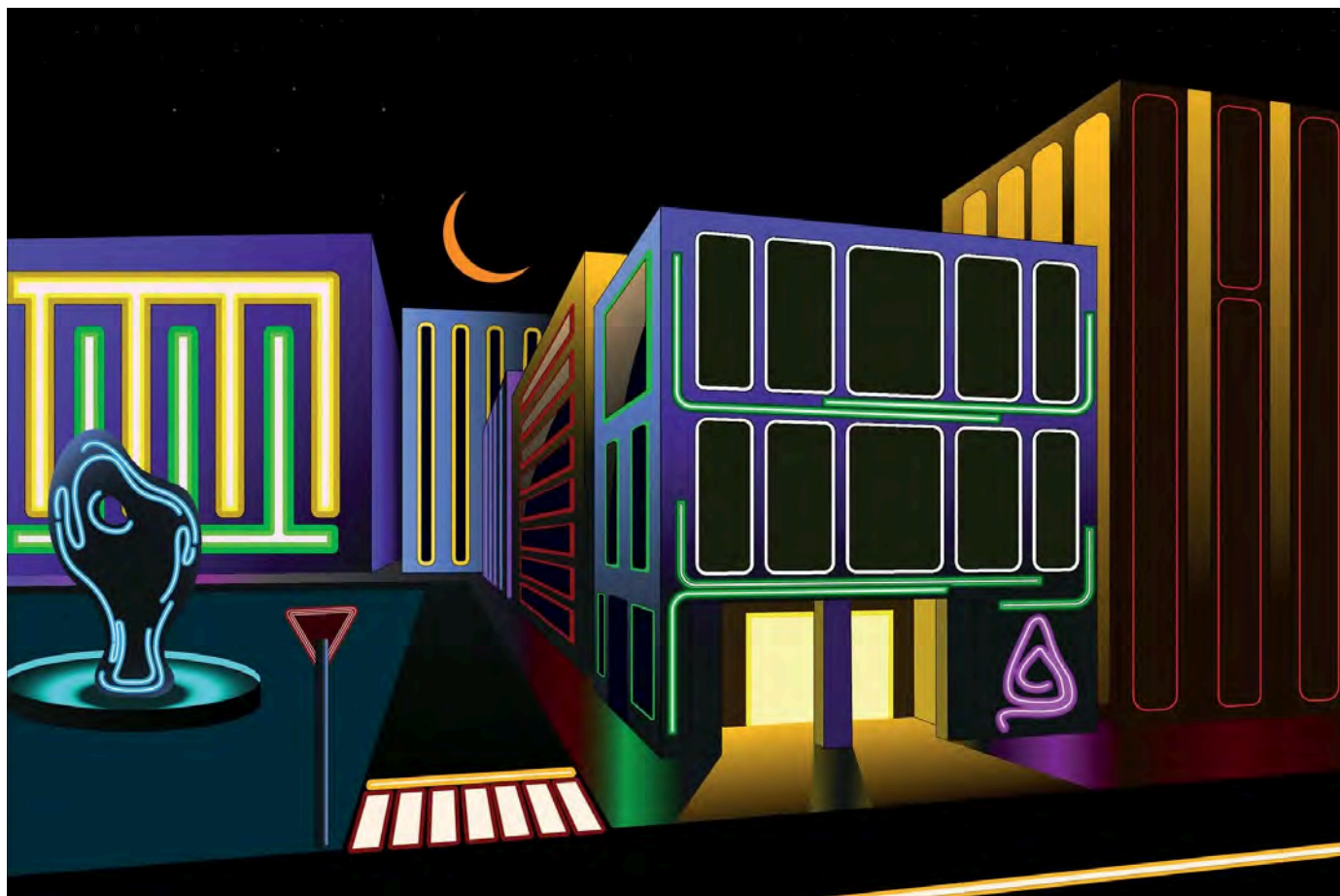
Letekerem a doboz fedelét, és mélyen belefúrom az ujjaim. Kedvenc vásárlóm meg sem moccan, ahogy az arcához préselem az anyagot. Hullamerev. Nyomom, tiszta erőből, míg átszakad a bőre, belevájok a szemüregébe, nem vérzik, csak a csontjai porladnak el a markomban, a Zsani sikítózik, hogy mit művelek, de csak nevetek a ballonkabátnyi maradvány felett. Vége van.

kép | vecteezy.com

Gyetzvai Balázs

ÉJSZAKA A SPAR ELŐTT

2025-12-07 | VERS

egy férfi a járdán
zokniban cigizik
a kezében műanyag zacskó
benne két sör meg valami kicsi
amit takar mintha gyerek lenne

kérdi van-e tüzed
mondom nincs
de adok neki egy rágót
azt mondja „az is jó,
legalább van íze”

kicsit nevetünk
mindkettőnknek fáj tőle a nyaka

a lámpa pislákol
a bolt zárva
a hideg nem kérdez semmit

kép | vecteezy.com

Likó Szilárd Balázs

MÉRGEDTŐL MEREVEDEK

2025-12-10 | VERS

Már nem kell
a Sparban spekulálnom
szereted-e az epreset,
remegnem,
reggel elmennem,
aggódnom, neked szól-e,
felébrednem előtted
és csúszva osonnom fogat mosni,
hogy hűvös legyen nyelvem,
kidörzsölnöm, elfojtanom,
visszatartanom,
állandóan készen állnom,
spórolnom a vízzel,
mosdókagylón csókolni szádat sem,
végighallgatnom
anyádék költözését,
hogy minden szex előtt szívsz, mert jobb.

Nem kell félnem a hazaküldéstől
karácsonyeste,
tudván, egyedül vagy. – Végre én is.

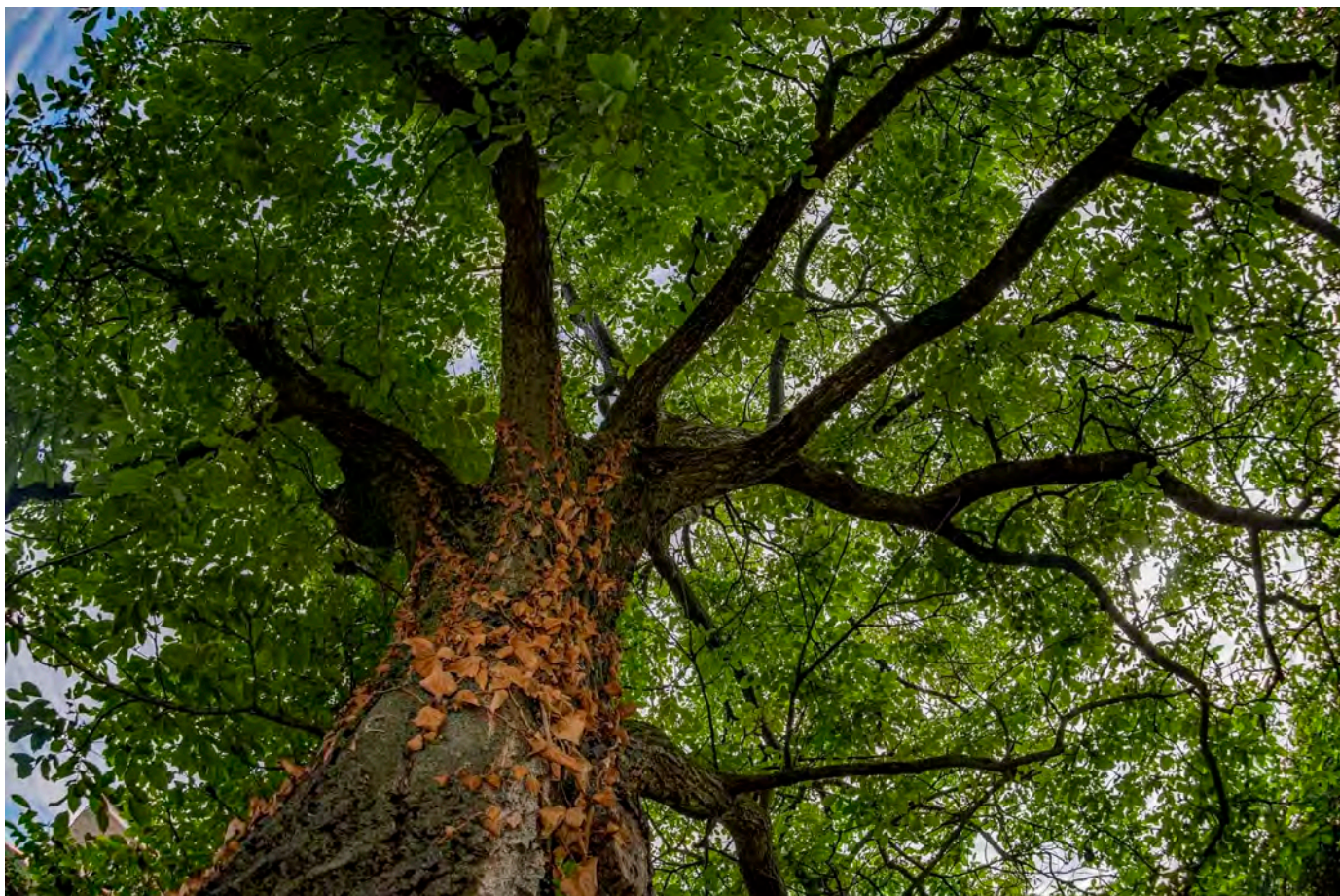
Nem kell elviselnem simulékony kedved,
gyenge kezed, kígyó tested,
álmodoznom róla,
hogy mint főemlőst elejtesz,
mosolyogsz, fülembe sziszegsz,
mérge dtől merevedek,
és egészben nyelsz le.

kép | vecteezy.com

Maczák Orsolya Rita

FENT

2024-12-20 | NOVELLA

Gyakran elhűlve hallom a saját mondataimat, Jézusom, miket beszélek? És szeretném abbahagyni, megálljt parancsolni a szóáradatnak, kettébe harapni egy állítást, aminek semmi köze a véleményemhez, aztán bevallani, visszamenőleg, hogy egyik logikusan csengő mondat csak úgy, magától követte a másikat, amúgy erre a következetes gondolatmenetre én a magam erejéből, szándékosan képtelen lennék, és most is csodálkozva, külső hallgatóként várom, hogy na, mi lesz ennek a vége. De az eszmélés hátborzongató pillanataiban rendszerint azzal szakítom félbe magamat, hogy „vagy valami ilyesmi”, a mondandómat meg azzal zárom: „de tudja a fene”.

célpont

Kibukkan a táj a lombkorona fölött, nagy levegőt veszek, kipirult arcomat a pusztaságnak, a dombunknak és a paneleknek fordítom. Amíg felfelé mászás közben a levelek közt kibukkanó égkék foltokat üldöztem, nem tűnt fel, milyen magasra értem. Rálátok az ötemeletes

tetejére. Legutóbb még a négyes is meredt ablakokkal bámult le rám, mint akire sokkolóan hat jelentéktelen méretem. Az utóbbi években minden iskolai nap után kipróbáltam, meddig érek ma fel, mindig fejben és szem előtt tartva a következő, célpontként kiszemelt ágat. Mindent megettem, amiről azt állították, ettől nősz nagyra, a menzán finnyázókat lesajnáltam, én ízeket nem, csak tápértéket néztem, és tényleg, mindig egy kicsit feljebb jutottam, mint előző hónapban. Úgy számoltam, még másfél év, és magasabban leszek, mint a környező házak. Aztán hirtelen itt vagyok, nincsen tovább. Lefelé meg egyelőre még nem kell nézmem.

Úgy vártam a soromra, hogy előre tudtam, hazudnom kell majd, amikor a diri megkérdezi, vajon tudom-e, miért hívatott be. Remélhetőleg elég egy igen, nem kérdez vissza, és majd a kiszabott büntetésből kikövetkeztetem, megint milyen nevelési elvnek álltam korosztályomhoz méltatlanul ellen. Nagypapa mellettem ült, és láthatólag nagyon idegesítette, hogy nem tudja, mihez tartsa magát, engem szidjon kelletlenül vagy felszabadultan nekem a rendszert. Egyiket sem veszi túl komolyan szerencsére, akármi volt is, végül majd fütyörészve, kerülőúton, a dombról leereszkedve megyünk haza. Bámultam az ablak előtti platánt, ez is szép méret, ha nincs is ezer száz esztendő, mint a mienk, és meg is fosztották a mászás megindulásához elengedhetetlen alsó ágaitól. Egyszer hozzánk is érkezett a városrendészettől kiküldött kertész, kora reggel berregni kezdett a fűrészével, nagypapa meg kirohant, és ugyanúgy, mint a statisztikai hivataltól jöttékkel, addig veszekedtek, míg a beöltözött tag vállát vonogatva elhúzott a francba.

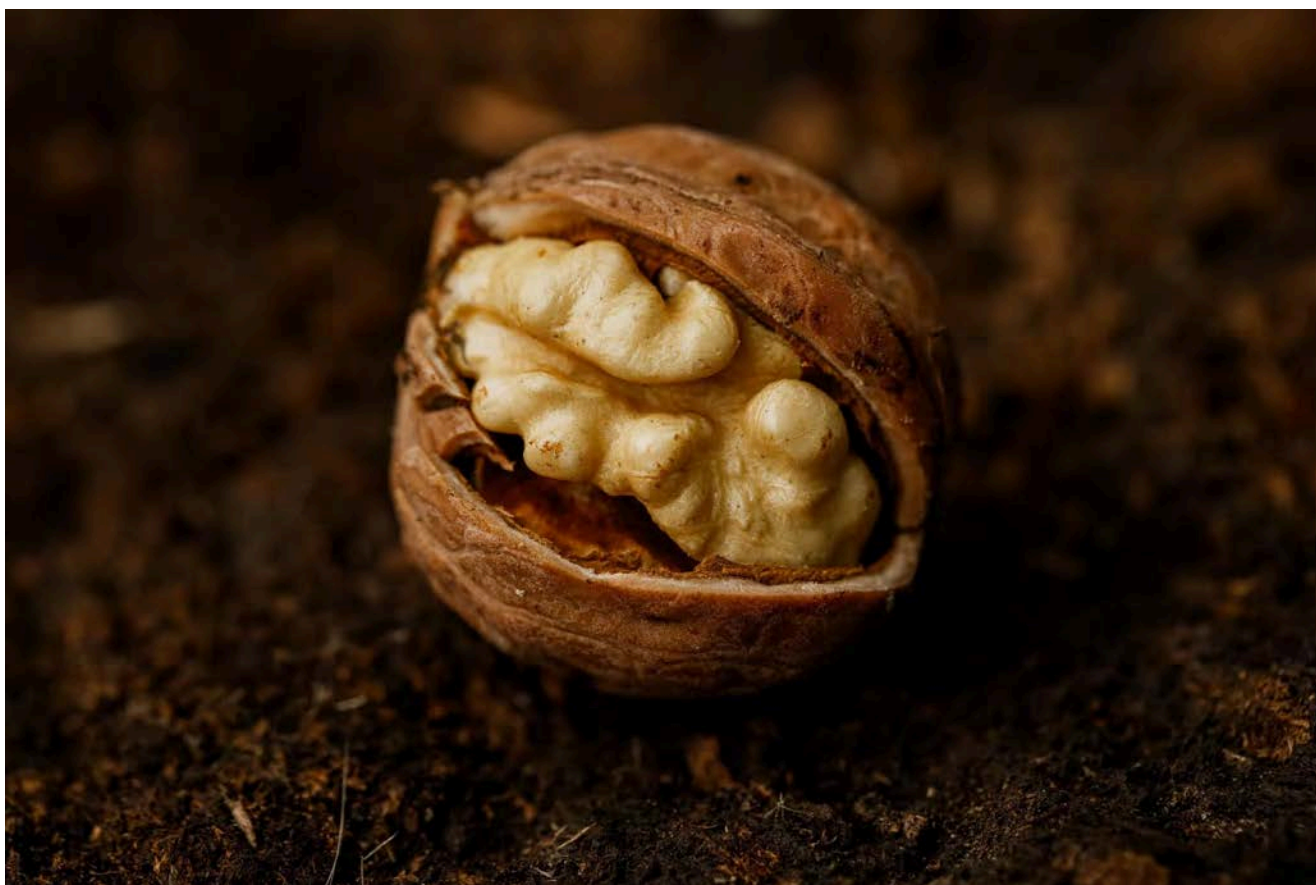
A környék egyetlen megmaradt diófája ez, ahogy a házunk a környék egyetlen megmaradt kertesháza. Tuják, nyírfák találhatóak ugyan elvétve a panelsorok előtti pusztában, de ahogy nagypapa, én sem tudom fa számba venni ezeket. Mászásra alkalmatlanok, és az elhelyezkedésük mutatja, ők vannak a házakhoz képest, és nem fordítva, ahogy annak lennie kellene. Nagypapa mondta, régebben itt gyümölcsösök voltak, de én már csak arra emlékszem, mikor az utolsó két panel megépült a sorban, tökéletes félkörbe zárva a másik oldalról füves dombbal határolt otthonunkat. Nem mérgeledtünk és nem szidtuk a zajt sem, a kertünkre árnyékot vető újabb és újabb építmények már a mi világunkon kívül voltak. Nekünk itt volt a legfontosabb, a kis kertünk fölé magasodó diófa, ami nemcsak a karácsonyi bejglibe való töltelékről gondoskodott, de titkos világunkat is magába zárta, és amikor mustráltuk a termést, üldögéltünk a kerti asztalnál, egyszer sem jutott eszünkbe, hogy úgy kellene viselkedni, mint. Igyekeztünk nem hallani a nyitott ablakokon kiszűrődő beszélgetéseket, sóhajokat, de felszabadult nevetéseket sem. Nem nekünk szóltak.

tökéletesen fiktív kifogás

Már hetek óta tartott a nyüzsgés az osztályban a barátságfüzetek miatt, többen már az előző héten köröztettek ilyet az osztályban, és hozzám kerülve immár a harmadik akadt el. A tesire készülődve az öltözőben kérdezgettek, mikor adom vissza a válaszokkal, amire én

megint mondtam valami tökéletesen kikezdhetetlen és tökéletesen fiktív kifogást, hogy anyámnál voltam a hétvégén, különóra mentem, az iskolán kívüli barátaimmal találkoztam. Hangot adtam a közelgő orvosi vizsgálattól, a fejtetűtől és oltástól való félelmeimnek, ami szerencsére nekik is elterelte a gondolataikat, majd mindenkinek hátat fordítva gyorsan átvettem a pólóm, és a csarnokba siettem.

Természetesen se az oltás, se a tetű nem érdekelt, de ahogy tőlem is szokatlan sebességgel futottam az alapozó köröket, az ablak felé néző oldalhoz érve mindig rákapcsoltam, mintha egy elég jól vett lendülettel kívül kerülhetnék innen, fájni kezdett a hasam. Az igazság az, hogy a három füzet közül egyet nyitottam ki, és nem attól lettem rosszul, hogy a „mi a kedvenc színed?“, „ki a legjobb barátod?“, „tetszik valaki?“, „melyik a kedvenc együttesed?“ „milyen autód lesz?“ vagy „hány gyereket akarsz?“ kérdésekről nekem kellene, hogy legyen tudásom, véleményem és elképzelésem, hanem hogy mindenki másnak van, és ezt minden másnál fontosabbnak is tartja.

Minden évben együtt gyűjtöttük be, számoltuk és törtük meg nagypapával a diókat. Szinte minden alkalommal megdőlt az előző évi rekord. Az avar keserű illata összekeveredett papa pipafüstjével, és alig vártam, hogy a kemény munkát a veteményesből kiszedett maradék zöldségek elmajszolásával ünnepeljük meg. Az utcára hullott terméseket sosem szedtük össze, pedig egyre csak gyűltek a fa alatt, az ott

parkoló autósok rendszeresen káromkodtak is, amikor a motorháztetőn, a tetőcsomagtartón koppant, vagy amikor nagy reccsenéssel egy csonthéjas elrepedt a kerék alatt. Akármennyire is igyekeztem, nem lehetett nem hallani, ahogy egymásnak háborognak, „ez életveszélyes, még valakinek betörik a feje!” vagy „valamit most már tényleg csinálni kellene”.

sokat fantáziálok

Ahogy a fa tetején ülök, váratlanul eszembe jut az igazgatóiban tett tegnapi látogatás. Engem végül nem is hívtak be, senki sem tett fel nekem keresztkérdéseket.

Csak papa ment be, és amikor kijött, nagyon szótlan volt, hazafelé pedig a rövidebb úton mentünk, és egyikőnk se fütyörészett. Amikor bezárta az ajtót, behúzta a függönyt, megkérdezte, hiányzik-e anyám, mert az igazgató szerint sokat fantáziálok róla, és szeretnék-e hozzá költözni a városba. Mire én, nem tudom, hogyan, de minden kezdeti felháborodásom ellenére azt hallottam kijönni a számon, hogy „aha”.

Lassan ereszkedik lefelé a nap, a panelek ablakaiban kigyúlnak a fények. Elkapom, lesütöm a szemem, de ahogy a kertre téved, hirtelen szédülés fog el, és ha nem kapaszkodom meg, valószínűleg le is esek. Még sosem tűnt fel, milyen aprók a székeink, milyen üres felülről a veteményes. Milyen átlátszó a függöny, és milyen magányos az ablak mögött a székében elszundikált nagypapa. És főleg, hogy ebben a pillanatban milyen messze van mindez. Érzem, messzebbre értem, mint szabad lett volna, az alattam elnyúló ág viszont félelmetesen ingatag. A fehérre mázolt törzsén nem lehet lemászni.

kép | vecteezy.com

Csanádi Szilvia

ÜNNEPI CIKLUS

2025-12-14 | VERS

I.
fölem terül oldalvást
a felhők rétegzett terhe
a tomboló reggeltől csak
milliméternyi üveg a távolság
nézem a foltokat,
az eső magára hagyott
becsapódásait
azt hittem nincs
közvetettebb
mint az ég és köztem a
kapcsolódás

II.

kirándulunk
abban a sűrű sötét erdőben
mindig pár méterrel előttem jársz
egyenletesen haladsz
biztosabban mintha kijelölt utat keresnél
félek eltűnsz mint
a terepruhát öltő katonák
magadra veszed a mindenség gondjait
eggyé válsz az erdővel
rajzolattá a rajzolt ágak között
megkérded követlek-e
s a mondat fennakad az ágakon
cseng hosszan míg magunk mögött hagyjuk
ázott madarat a rothadó avaron

III.

átadom magam a csöndnek
s mint darálón a mák
finommá őrölt fekete pépként
kerülök elő megint
nem kell pontosítanom
egyetlen mozdulatot sem
nem kell küzdenem
a megfoghatatlanért
nehézkedés juttat át
a csavarodó fémeken
hogyan elegendve
hasznosuljak megint

IV.

aztán simulnak a sorok
ahogy forró vasaló uralja
a terítő fehér végtelenjét
egyenletes kápráztató világ
felszáll a gőz és párával telíti
a feszültség száraz levegőjét

kinézek az ablakon
szitáló köd borul az alkonyi tájra
a napkorong narancsfénye
pasztellé szelídül

V.

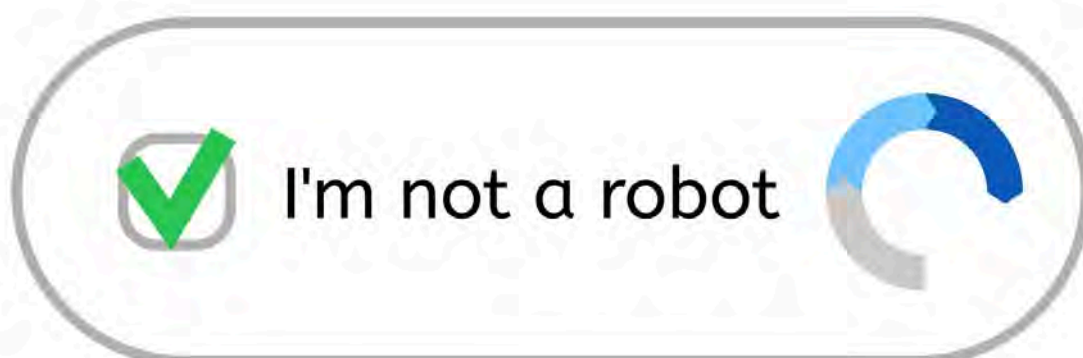
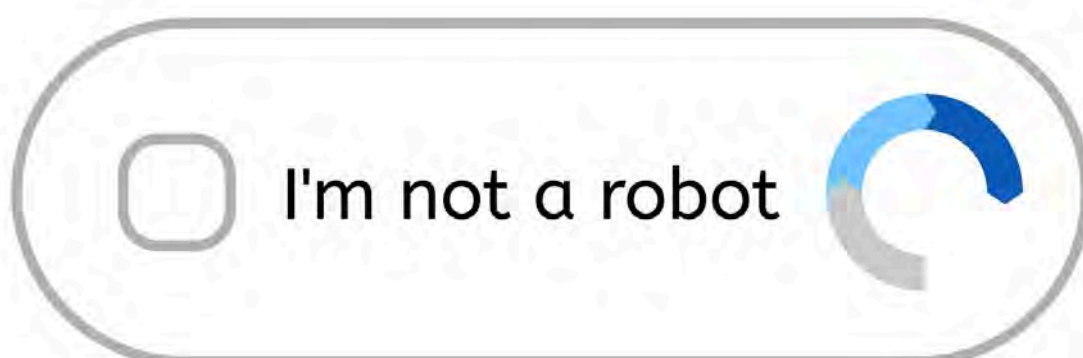
húzódj kicsit oldalra
emeld az állad
az időzítő kiold
megfoghatatlan az arcodon az
árnyék körülötted minden
ünnepi rendben
kérdések nélkül
versbe fogni bátor
lesz majd valaki más

kép | vecteezy.com

Taizs Gergő

RECAPTCHA

2024-12-22 | VERS

A vonatablak átlátszó síkfelület, határvonal.

A tekintetem menthetetlen mosódik és zuhan

bele a tájba. Talán nem is a vonat suhan,

talán nem is én. Íme, a mozdulatlanság,

ahol igény szerint önmagammá satnyulhatok.

Elképzelem az izoláltság ezerdarabos kirakóját.

A külső szemlélő persze egészen mást lát.

Egyes szám harmadik szabály: elhatárolódni a határaitóól.

A validációs ablak átlátszó síkfelület, határvonal.
Önfeledt menstruáció, míg fülemben a reklámspot delirál, egyre gyakrabban kérnek, bizonyítsam be, nem vagyok robot. Kattintsak az összes képre, melyen a csend látható. Ilyen lehet a medúzák emlékezte vagy egy váratlan felismerés. Látszólag áttetsző, akár az üveg, és halványan tapintható. Egyes szám második szabály: megfelelően megfelelni.

Felesleges a legnagyobb prímszámot kutatni. A feltámadást szintúgy. Az időtlenség feltűnés nélküli: a retusált élű, pattintott kőeszköz vagy a .txt fájlban a kurzor (ha sokáig bámulom) nem villog tovább. Megérkezem az ünnepélyes keretek közé. A záróakkord állig begombolt gondolat, az akut boldogság, hogy nem vagyok robot. Papírlapke bólogat a lótoszvirág szirmán. Egyes szám első szabály: vigyázni a fel- és leszállásnál.

kép | vecteezy.com

Lendvai Zalán

ILLUZÓRIKUS LÁTOMÁSOK

[SZÓ-BESZÉD]

2024-12-25 | JEGYZET, SZÓ-BESZÉD

Rovatunkban olyan műalkotásokhoz vagy műrészletekhez kértünk szerzőinktől jegyzeteket, amelyek a nyelv és a beszéd témáját járják körül.

„Arra gondolok, hányszor mondják ki most naponta, minden órában, minden percben széles e világon ezt a szót: béke. A német azt sóhajtja: Friede, a francia: paix, az olasz: pace, az angol: peace, az orosz: pokoj, a török: szaaalem. A különböző szavak betűi mögött pedig egy végtelen egységes vágy lüktet. Most, mikor van egy kis esély, hogy ezekből a betűkből valóság is válik, egy hiszékeny negyedórában, sokszor egymás után kimondom, magam elé, a bűvös magyar szót, hogy elszonguljon az értelmem, és megfélekedve a jelentéséről, semmi mást ne érezzek, mint a hangzók érzéki hatását. Földobom a szobámban, hogy világítson, mint egy szalonrakéta, és illattal szórja tele a levegőt. Egy egész ívet telerajzolok vele, hogy megfájduljon a kezem és a szemem.

Úgy érzem, ezt kellene most tenni mindenkinek. Az emberiségnek, akár csak a vásott tanulóknak, büntetésből, százezerszer, milliószor kellene leírnia, és nem is lenne szabad mást gondolnia, hosszú ideig, mint ezt, mindig és mindig csak ezt: béke, béke, béke.

Mennyi enyhület és nyugalom van ebben a szóban. Béke: trocheus, verstani értéke: -U, egy ütem, melynek az első szótagja hangsúlyos, a második hangsúlytalan és puha sóhajjá olvadó. Egy indulat, mely csöndesen és boldogan feloldódik: béke. Az első, kemény tag után mintegy még a háború láza hangsúlyoz, s magán viseli az ordítás, a romlás, a szenvedések emlékét is, kedves fáradtságban omlik össze. Béke: szelíd, lefelé menő vonal, pihenés, megállapodás, hazaérkezés.

Egyetlen nyelvben sincs jambusos szó a békére. A nyelv szelleme érzi, hogy ezt a szót pihegő és szegény emberek dadogják, lelkükben már egy lefelé rokkoló indulattal, és nem szabad éreztetni a jambus fölfelé kapaszkodó lüktetését, mely úgy hatna, mint egy támadás. Az életkedv fölsikolt a meglepetéstől, aztán elalél.

Mint műkedvelő és szerény nyelvész, leemelem a könyvtáram polcáról a Nyelvtörténeti Szótár-t, mely szavaink múltjáról világosít föl, mintegy a nyelvkincsünk nemesi armálisát tartalmazza. Vajon mikor írták le először? Ezt látom: a Virginia-, a Jordánszky- és a Debreceni-Kódex-ben, a XVI. század elején. Aztán eldegélt a szó, csöndes békében. Csak a nyelvújítók nem hagytak neki békét, elcsapták az utolsó betűjét, és rövid időre bék lett belőle. A Nyelvújítás Szótára megemlíti, hogy Széchenyi István is bék-kötés-t írt a békekötés helyett, s Dugonics a pacifistákat – milyen andalító! – békész-nek nevezte. Már is végeztünk a szó pályafutásával. Eredetével, mint az Etymologiai Szótárban olvashatni, még ma sincsenek tisztában nyelvészeink. Valószínű, hogy török-tatár, csatagáj eredetű szó. Nem fárasztom az olvasót hosszabb szóhüvelyezéssel, csak még annyit, hogy a mi szavunk, a béke jelentése tulajdonképpen kötés, összebogozás, frigy, de egyes árnyalata a csókot is magában foglalja, és egy oszmán formája az erős, fiatal atlétát jelenti. Ezt érezték magyarul beszélő őseink a békében: a becsületes kézszorítást, a fiatalságot, a csókot, az élet erejét. Bocsássanak meg, hogy a szavak kedvelője így eljátszozdik négy kis betűvel, mikor világok vajúdnak, és a békéért minden kalmárravaszság síkra száll. Remélem, boldogságunkat azért nem hűti le ez a pár adat. Mert akár tudjuk a szó származását, akár nem, ebben a pillanatban mindnyájan egyformán mondjuk ki, úgy, hogy egy örömsikolyban halkul el és hal meg szájunkon.”
Kosztolányi Dezső: *Ábránd egy szóról*, A Hét, 1918. jan. 1.

Az első világháborút megelőző periódusban a vezető politikusok a mély érzelmek, nemzeti büszkeség mentén határozták meg ideológiájukat. Egy nemzet nagyságának megszerzése, illetve megőrzése önmagában is értelmezhető fogalmak voltak, ugyanis a nemzet ekkor még sors- és érdekközösséget jelentett. Elfogadható érvelésnek tűnhetne a feltevés, hogy a polgárokat elsősorban a zsigeri ösztönökkel rezonáló kommunikációval lehetett rávenni, hogy háborúba menjenek, öljenek, és ha úgy alakul, meg is haljanak a közösségért. Az államok belső narratívájában megnyilvánult az alá-fölrendeltség ősi viszonya individuális, és kollektív szinten is. Meglehető, az érzelmi érvelések mögött is manipulációs szándék rejlett, de a korabeli társadalmak többféle naivitása sem mellékes tényező. Három fő ok bizonyosan megnevezhető, amelyek elősegítették a naiv korszellemet: *a) történelmi háttér, b) kezdetleges tömegtájékoztatás, c) gépi fegyverek alacsony ismerete.*

Az utolsó, Európa egész területére kiterjedő fegyveres konfliktus az első világháborút megelőzően a napóleoni háborúk (1799–1815) idején volt. Ebben a 12 évben közel négymillió katona esett el a harcokban, ez nehezen összevethető a későbbi, majdnem negyvenmillió emberéletet követelő világháborúval. A mintegy száz év leforgása alatt három-négy generáció váltotta egymást. Ez elegendő volt, hogy a háborúról alkotott fogalom idealizálódjon. A porosz-osztrák háború – mint regionális konfliktus – tapasztalatnak számított a katonák nagyszülei, szülei révén, de csak erősítette a német birodalmi igényeket.

irreális remények

Az 1914-es évet megelőző évek társadalmi elitje, értelmisége is idealizálta, mitizálta a háborút. Kosztolányi 1914 októberi *Véres kovász* ^[1] című cikkében írja: „Mert a mai ember — az üvegházban felnőtt, sápadt, teát szürcsölő — örömmel köszönti az egészséges brutalitást. Hadd jöjjön a vihar, és söpörje ki szalonjainkat. Csak valljuk be, hogy sok szemét van benne, és nem nagy kár azért, amit elpusztít. Mi eddig nem láttuk önmagunkat. Ha őszintén számot vetünk és mélyére nézünk posványos és podagrás társadalmunknak, észre kell vennünk, hogy az 1870-től 1914-ig terjedő kor nem visel majd valami nagyon díszítő jelzőt a leendő történész és társadalombölcész előtt, s fanyalgó udvariassága, hamisított biedermeier szalonja, cukros, minden őszinteség nélkül való érzelgőssége egykor gyűlölt komikum lesz minden értelmes ember szemében.”. A politikai elit és városi polgárság is irreális reményeket fűzött a háborúhoz és csak fokozta a pszichózist. Apponyi Albert a július 28-ai hadüzenet bejelentését így kommentálta a Parlamentben: „Hát végre”. ^[2] Ezzel egy időben Andrassy Katalin írja: „Amikor a szerbek visszautasították az ultimátumot, a közvélemény hazafias lelkesedése még jobban fokozódott. Margit rakparti palotánk ablaka alatt tömegek tüntettek.”. A beszámoló szerint a család férfitagjai az erkélyről beszédeket intéztek a tömeghez, Katalin húga pedig nemzeti színű szalagokat viselt. ^[3] A hadüzenet után a lelkesedés jellemzően a társadalom felső rétegeit, az értelmiséget és a városi polgárságot jellemezte. Források szerint a frontra bevagonírozott parasztság, vidéki lakosság „jókedvét” elsősorban az elfogyasztott alkohol adta, ugyanis a nemzet sorsa, felemelkedése nem élvezett prioritást, miközben az aratást elmulasztva ezrek hagyták el otthonukat. ^[4]

A modern tömegek manipulációjának nem voltak meg sem a technikai, sem az elméleti feltételei. A cenzúra, újságok, röpiratok alkalmatlannak bizonyultak, hogy a politikai elit ráébredjen a tömegettájékoztatás lehetőségeire. A szociológia, politika később együtt züllött össze, hogy létrejöjjön a szörnyszülött. Új értelmet nyert a Thomas Carlyle által kidolgozott „negyedik rend”-elmélet, amely eredetileg a média ellenőrző szerepét hangsúlyozza az államhatalom felett, valamint a sokszínű, szabad eszmecsere elősegítőjeként határozza meg a média funkcióját. megfelelkezni.

A naiv korszellem okai közé sorolható a fogalomhiány, amely a gépi fegyverekkel kapcsolatosan uralkodott. És a géppuska, gépágyú, páncélos harckocsi vagy éppen harcigáz mellett megjelent a civilek és katonák viszonyának új dimenziója is. Példa erre az 1915–17-es törökországi örmények kitelepítése, lemészárlása attól tartva, hogy a „belső ellenség” összefog a partraszálló szövetségi hatalmakkal, a „külső ellenséggel”. Az örmény civil lakosságot koncentrációs táborokba deportálták, ahol 600–800 ezren haltak meg. [5]

vágyakozás

Négy év elteltével Kosztolányi ugyanazzal az érzelmi alapú megközelítéssel állt a háborúhoz, mint a kitörés előtt. Csak az álláspont változott. Az effajta szenvedélyes, érzelmektől fűtött vágyakozás megidézti a háború előtti európai közbeszédet – mintegy inverzként. A jegyzet úgy fogalmaz, hogy *„az emberiségnek, akár csak a vásott tanulóknak, büntetésből, százezerszer, milliószor kellene leírnia, és nem is lenne szabad mást gondolnia, hosszú ideig, mint ezt, mindig és mindig csak ezt: béke, béke, béke”*.

Kosztolányi szilárdan hitte, hogy ha Európa belátja: békére van szükség, akkor az meg is valósul negatív következmények nélkül.

Ma nyíltabb a spekuláció, a számolgatás arról, hogy az „isteni törvény” figyelmen kívül hagyható, eltűnt a 20. század eleji naivitás. Mintha a gyerek, akit számos alkalommal ki kellett volna emelni bántalmazó családjából, végül felnőtt, de senkiben sem bízunk, semmiben sem hisz, ül egy fehér asztalnál. Sosem rajzolódott ki ennyire tisztán négy fal körülötte, ahol teljesen egyedül van.

1. Kosztolányi Dezső: *A véres kovász*, A Hét, 1914. október 4. ↑
2. Romsics Ignác: *Első világháborús mindennapok - alulnézetből*, Helikon, 2021 ↑
3. Romsics Ignác uo. ↑
4. Romsics Ignác uo. ↑
5. Romsics Ignác uo. ↑

kép | vecteezy.com

Maczák Orsolya Rita

ÖSSZEKACSINTÁS IS LEHET

[SZÓ-BESZÉD]

2024-12-29 | JEGYZET, SZÓ-BESZÉD

Rovatunkban olyan műalkotásokhoz vagy műrészletekhez kértünk szerzőinktől jegyzeteket, amelyek a nyelv és a beszéd témáját járják körül.

„Általában föltehető a kérdés két káromkodás közt, hogy romlik-e a nyelv. Mindegyik kor szeret erre igennel válaszolni, generációkon át húzódik ez a bezzeg-a-mi-időnkben nyafogás. Az örök Apor Péter bennünk. Persze ilyenkor nem a nyelvről beszélünk, hanem a beszélt nyelvről. (A nyelvet nem olyan könnyű megmozdítani.) Kétirányú a mozgás. Egyrészt egyre kevesebbet bízunk a nyelvre, egyre egyszerűbb (ha tetszik: primitívebb) kifejezési formákkal élünk. Az aporos változat: nincs rendes mondat, mert nincs rendes gondolat etc., a durvaságunk a baj, a növekvő tahóság, a gyűlölet, melyet

még tisztességesen megfogalmazni sem tudunk. Másrészt közelebb kerültünk a nyelvhez, aktívabb lett a viszonyunk, játékosabb. Ami 80 éve Joyce-os nyelvkísérlet volt, ma mindennapos, laza szójáték.”

(Esterházy Péter: *A szavak csodálatos életéből*, 2003)

Úgy érzem, Esterházy előadása a Mindenttudás Egyetemén (**olvasva és előadva** is elérhető az interneten) manapság különösen aktuális.

Az író szerette a káromkodások etimológiájában felfedezni egy nemzet, egy korszak világképét, és kifejezőerejüket alkalmazni, így amikor a nyelvromlást ennek keretében említi, már állást is foglal: a nyelv nem megítélhető egy adott kor moráljának átmenetileg támasztott elvárásai alapján, hiszen a beszélők gondolkozásának, a tudatnak mélyen gyökerező, komplex, hibátlan, szabályozhatatlan szilárdsággal megalkotott rendszere, s legfeljebb használatáról vitatkozhatunk. A beszélt nyelv megmutatja, hogy a használók milyen mélységben, milyen részletekben hozzák mozgásba, így a változó értékrend, a gondolkodás láttelepe. A nyelv független erő, általa tetten érhetjük a közgondolkodás és az egyéni tudat rezdüléseit. A köznyelv és a magánbeszéd sematizálódik, erodálódik, vagy akár – ezekkel párhuzamosan – új, játékos formákat talál magának. A ma egymás mellett élő generációk például sokszor alig értik egymás nyelvét, hiszen az internet feltartóztathatalanul áramló tartalmaira, változó trendjeire az idősebb korosztály képtelen rácsatlakozni. A memókultúra – mely nyelvhasználatot is teremt – értéke például ellenkultúraként éppen a felfokozott, állandó változás, ahol a közös humor forrása a belső poénokkal lépéstartás közösségteremtő érzése.

Ráadásul, amikor Esterházy ezeket a mondatokat leírta, beszélt nyelvünk még félúton sem volt a világhaluban kialakult mai állapotához képest, a politikai beszédmód ahhoz a szélsőségesen demagóg szinthez, amiben mostanság plakátokon és a közösségi médiában működtetik. De azt hiszem, ő is élvezte volna az olyan kifejezéseket, amik a *dollárbaloldal* és a *cringe* (önironikus éllel, rossz magyar kiejtéssel *krindzs*) mellett a mai politikai- és közbeszéd részét képezik – ahogy **Nádasdy Ádám** a *cukiságfaktor kimaxolását*.

Mert a nyelv tényleg újraalkotja önmagát, változása működésébe kódolt. A nyelvet vizsgálva megismerhető a kor, amely éppen működteti. A rengeteg jövevényszó, amit a fiatalok viccesen ragozva használnak, nemcsak az énképüket nagyban meghatározó sorozatok, filmek, játékok hatását mutatja, de azt is, ahogy egymással beszélgetve észrevétlenül váltanak egyik nyelvről a másikra. Ahogy beemelnek kifejezéseket, sőt, egész mondatokat látszólag véletlenszerűen, már a jövő- és világképüket is tartalmazza. Ez nemcsak popkultúra, egyszerre össze is kacsintás, kikacsintás abból, ami legtöbbször éppen nyelvi mivoltában tarthatatlan. Miért akarna egy mai fiatal olyan országban berendezkedni, olyan nyelvben énképet kibontani, mozgásteret keresni, ami politikai, morális távlatokban ennyire fojtogató sémákban próbálja lehatárolni a tudatát?

Az, hogy a hatalmon lévők milyen retorikát alkalmaznak, mindig nagyon sokat elárul egy társadalom aktuális állapotáról. És nemcsak azért, mert van, aki egyetért azzal, amit választott vezetője megenged magának. Nemcsak megmutatja, mi az a szint, amit célközönsége elfogadhatónak, sőt, támogatandónak ítél – a köztudatba iktatott kifejezések olyan fogalmi kategóriákat hoznak létre, amelyek a világ szerkezetének érzékeléséig visszahatnak (a szimpatizálókon túl gyakran ellentétes előjellel, polarizált jellegét megtartva az egyet nem értők gondolkozására is).

„Egyre több dolog jut tudomásunkra. A nagy világon e kívül nincsen számodra hely, jó, meglehet, de nagy-e még a világ? Összezsugorodott; világfalu, szokták mondani. És mindent megtudhatunk, ami a faluban történik, csak épp érzelmileg vagy érzékszervileg nem tudjuk követni. A falunk kicsi, de sok, túl sok, nem vagyunk képesek befogadni.”

Noszkai Gábor

„SZEDELŐDZKÖDŐ IDŐ, ÁTMENET IDŐ, ÍTÉLETIDŐ”

2025-12-13 | ESSZÉ

A korszakváltás persze nem úgy jelentkezik, hogy az egyik kor egy naptári napon véget ér, az új kor a következő naptári napon elkezdődik. Éppen a réginek s újnak az együttes jelenléte teremti meg a beidegzettségeknek és az ígérkezőknek, a vélt múltnak és a várt jövőnek azt az interpretációját, ami átmentődött, ideiglenes állapotot formál ^[1] – ez lehet a mottója mindannak, ami Szabó Zoltán gondolkodásának és cselekvésének egymásra ható folyamatát mutatja be.

illegalitásba vonul

A történelemmel párhuzamos személyes események sora a II. világháború végét megelőző év tavaszán veszi kezdetét. Az egykori falukutató író a korszakhatár jelentőségét azonnal felismerte. A naptárban vissza kell

lapoznunk néhány hónapot, egészen 1944. március 19-ig, amikor Szabó Zoltán Gül Baba utcai lakóhelyét fölszámolva illegalitásba vonult. Feleségét, Erzsébetet és Ádám fiát szüleihez Diósdra menekíti. ... *budai lakását fölszámolja. A Buda környéki családi házból bejárva (nem fegyveres) ellenálló munkát végez.* [2] Öt nappal később az Egyetem téri *Vén Diák* presszóban találkozik Pallavicini Györggyel [3], aki – az őrizetbe vétele előtti héten – arról számol be, hogy Bajcsy-Zsilinszky Endre és Szakasits Árpád után már nyomoz a Gestapo. [4] Harminckét éves családapaként nem kíván bevonulni. Katonaszökevény személy gyanújába sem akar keveredni. A sorozóbizottság előtti megjelenéséről az alábbi dokumentum tanúskodik:

KATONAI ALKALMATLANSÁGI BIZONYÍTVÁNY

302/1912. mindennemű szolgálatra és munkára alkalmatlan, nem sorozható be. Állítási kötelezettségének eleget tett. [5] 1944. július 17.

Augusztus 26-án este – Párizs visszafoglalásáról tudomást szerezve – tizenketten illegálisan ünneplik a szövetségeseik sikerét Erdődi Mihály budai fényképész lakásán. [6] Erdődi [7] Fűrj utcai lakása Boldizsár Iván visszaemlékezésében menedékhelyként jelenik meg. [8] Tőle származik a hivatkozás, hogy október 14-én Horthy sikertelen kiugrási kísérletének előestéjén Makay Miklós budai villájában Szabó Zoltánnal és Kovács Imrével együtt a kommunista Kállai Gyulától szereztek tudomást arról, hogy különböző illegalitásban működő csoportok szándékoznak megakadályozni a főváros megszállását. [9]

Szabó Zoltán szerint: az október 15-re virradó éjszakát Pesten töltöttem. Egy fogorvosi rendelőben volt az éjszakám közel az Eskü térhez. ^[10] ... mint küszöb és ajtó közé szorult ujj úgy vagyunk. ^[11] A hónap végén Szabó Zoltán a Tabánban találkozik az ellenállást szervező Kovács Imrével, viszontlátja Tamási Áront. *A tudatokból elpárolgott a gyülekezéstilalom.* ^[12]

Illegalitását október végétől a fővárosból elmenekülve folytatja. A Mátrában, Parádon bujkál. *Én azok közé a ritka emberek közé tartoztam, akik nem a front előtt mentek el, hanem a front felé mentek.* ^[13] December elején Parádon a csendőrök mint katonaszökevényt veszik őrizetbe. A parádi iskolában tartják fogva. Hamarosan – bizonyíték hiányában – szabadon engedik. ^[14]

az abszurdítások megismétlődnek

Karácsonykor a Mátrában előre nyomuló Vörös Hadsereg tagjai német partizánnak nézik. Ez az esemény felidézi benne a franciaországi Rambouillet-ban 1940 júniusában átélteket, amikor a franciák

hitték német ejtőernyősnek: ^[15] *mivel a történelem nem ismétlődik, de a történelemben az abszurdítások megismétlődnek.* ^[16]

A Debrecenben összeülő Ideiglenes Nemzetgyűlésben a Kommunisták Magyarországi Pártjáié (KMP) a legnagyobb frakció. Az Ideiglenes Nemzeti Kormányba a koalíció tagjaiként kerülhettek be azok, akik a KMP döntéseit és útmutatásait fenntartások nélkül

kövezték.

Közéjük tartozott belügyminiszterként ^[17] a parasztpárti Erdei Ferenc is.

1945: I. Szedelődzködő idő

Szabó Zoltán 1975-ben rögzített ^[18] meditatív esszéje egyszerre korrajz, társadalmi tabló és útirajz. Műhelymunkája tükrözi, hogy az 1945-ös év kényszereinek és lehetőségeinek paradox jelentőségét és ellentmondásait milyen személyes élmények hatására ismerte fel. A szűkebb időszakok felidézése azonban eltér a korabeli propagandisztikus közlésektől és a napjainkban leggyakrabban hirdetett leegyszerűsítő emlékezésektől.

A visszatekintés 1945 januárjától novemberéig terjedő időt vázolja fel, vagyis azt a szedelődzködő időszakot, amelyből leginkább a legeleje volt tanulságos, a kreatív anarchiának az az állapota, amelyből későbbre kevés, majd semmi se maradt, ahogy múlt az idő, s a korszakváltás utáni átmenetidő is új ítéletidőbe fulladt, elég hamar. ^[19]

Január 6-án Szabó Zoltán Parádról Debrecenbe érkezik. Itt alakul meg másnap a Nemzeti Parasztpárt, melynek elnöke: Veres Péter, főtitkára Erdei Ferenc ^[20] lesz. Erdei szellemi szövetségének tekinti Szabó Zoltánt, akit falukutató munkái miatt tisztel. Ez a majd' évtizedes szellemi szövetség lesz 1945-től megújuló együttműködésük alapja. Pályafutásuk szerkesztőségeken, társadalmi szervezeteken és szövetségeken keresztül vezetett a kormány-koalícióban részt vevő pártokig. Szabó Zoltán életében először – és utoljára – vállal párttagságot.

Az Ideiglenes Nemzeti Kormány szálláshelyül szolgáló Arany Bika Szállóban – Erdei szobájában menedékre találva – mond búcsút a tíz hónapig tartó illegalitásának: *Debrecenben, mivel másutt nem főztek..., az ideiglenes minisztertanáccsal ebédeltem, és vacsoráztam, általában Nagy Imre és Molnár Erik közt.* [21] A január 15-i keltezésű dokumentum tanúsága szerint:

NEMZETI PARASZTPÁRT Sz/1945

Igazolom, hogy Szabó Zoltán író a NEMZETI PARASZTPÁRT vezetőségi tagja, s mint ilyen a Vörös Hadsereg által felszabadított területen szabadon mozoghat. NPP Intéző Bizottsága. Erdei [Ferenc]. [22]

Szerzőnk, a szabad mozgását biztosító okmány birtokában szerez értesülést az év elejétől a fővárosban újra induló közéletéről: *... január végétől a már felszabadított pesti kerületekben eleven, mondhatni szertelenül eleven és elvtelen politikai élet kezdett zajlani.* [23]

megnyugtató

Szabó Zoltánnak a Nemzeti Parasztpárt vezetőségi tagjaként jut lehetősége megismerkedni és hosszabb időt együtt tölteni Nagy Imrével [24] is, aki földművelésügyi miniszterként ekkor kezdi meg első kormányzati működését: *A miniszterek asztalánál a Bika-szállóban Nagy Imrét lassú mozdulatú, csendes beszédű embernek ismerhettem meg, akit a vitatkozás, előtérbe kerülés vágya nem fűtött. Személyiségében volt valami megnyugtató, ami részben a nagyvonalúság és a nagyra törés hiányának*

tulajdonítható, részben a common sense [25] dunántúli változatának. ... a moszkvaiak csoportjából ő volt az egyetlen, akinek volt esélye rá, hogy a magyar paraszt vagy munkás úgy érezze, hogy a „mieink” közül való, akinek gondolatát a hazai gondok kormányozzák. [26]

A világháború utáni demokratikusnak induló átalakulásban tisztségviselő csak az lehetett, aki a négy demokratikus párt valamelyikének tagja volt. [27] Szabó Zoltán politikai megbízhatóságát az év elején az alábbi hatósági dokumentummal igazolták:

Január 19. Magyar Királyi [sic!] Rendőrség Debreceni Kapitánysága
I g a z o l v á n y

Szabó Zoltán író, aki született 1912-ben, budapesti illetőségű Debreceni Arany Bika Szállói lakos, hivatalomban jelentkezett. 1944. évi március 19. óta az elmúlt évek folyamán tanúsított baloldali politikai és írói tevékenysége következtében a német-magyar fasiszta hatóságok elől bujdosott, ezért politikailag és erkölcsileg megbízható. Jelenleg az Ideiglenes Nemzeti Kormány Belügyminisztériumában dolgozik, mint a hivatalos lap „Magyar Közlöny” szerkesztője. Közérdekű tevékenysége során végzett ténykedésének hathatós támogatására kérem a magyar hatóságokat és az orosz katonai parancsnokság segítségét.

m. kir. rendőrtanácsos [olvashatatlan aláírás] [28]

Január 27-én vállalja el – kezdetben a Debrecenben megjelenő – hivatalos lap, a *Magyar Közlöny* szerkesztését, kiadásának és terjesztésének megszervezésével együtt. [29]

Szovjet emigrációjukból Debrecenbe érkező kommunista politikusok közül Rákosi Mátyással, Gerő Ernővel, Révai Józseffel, Lukács Györggyel és – a Vörös Hadsereg őrnagy egyenruhájában visszatérő – Illés Bélával történt személyes találkozásait egy évtizeddel később örökítette meg: *Azokban a debreceni hónapokban egy bizonytalan kor kezdetének a legelején mindezekben a hazatérő emigránsokban volt sok megindítóan egyszerű jóhiszeműség és jótevőkedv, talán Gerő Ernő kivételével. Minden fenyegetett is volt, de emberi volt még, a később annyira celebrálisnak és türelmetlennek mutakozó nagy tehetségű Révai József is, aki arra volt kíváncsi, hogy én mit gondolok arról, hogy ők Debrecenben kezdték a demokráciát. Azt, amit Petőfi gondolt arról, hogy itt kiáltották ki a függetlenséget... s Révai elhúlt, neki más Petőfi-kép volt a háta mögött, mert ilyen Petőfi-versről ő nem tudott, nincs is. Petőfi prózában aggódott Zoltán fia jövője miatt, mivel... Debrecenben jött a világra, s ha a magyar függetlenség rossz végre jut, annak az lesz az oka, hogy Debrecenben kiáltották ki, mert hogy lehet függetlenséget olyan városban kikiáltani, ahol a házak kapuira az van írva, hogy „aki bejön az udvarra, tegye be az ajtót, mert kimegy a disznó”...* [30]

önmaguk előtt is tabu

A Moszkvából visszatérő politikusok doktriner gondolkodása és a hazai társadalmi valóságra erőszakolt ideológiai kényszerek rövid időn belül elidegenítették szerzőnket. Az említett kommunista vezetők személyiségét megismerve nem az önmaguk előtt is tabunak tekintett zsidó származásuk, hanem a Szabó Zoltán számára egész életében idegen ateista- és forradalmi-messianisztikus világkép okozott ellenszenvet. A Vörös

Hadsereggel szinte egyidejűleg visszatérő magyar kommunista politikusok kezdettől főszerepet töltöttek be a hazai társadalmi, gazdasági és politikai élet alakításában. Részt vettek minden jelentős politikai döntésnél a törvényhozásban és a közigazgatásban. Kezdetben nem győzték hangsúlyozni, hogy ők is a demokrácia építői, ezért nem kívánnak Magyarországon szovjet mintára proletárdiktatúrát bevezetni.

Bibó és Szabó Zoltán 1945 előtti és utáni közírói és közéleti magatartása következetes volt. Soha nem rokonszenveztek a marxizmussal. Az osztályharc elméletét és a proletárdiktatúrát mint a munkásosztály forradalmi hatalomszerzésének jövőbe vezető, erőszakos lenini megoldását nem tekintették alkalmasnak a magyar társadalom bajainak orvoslására.

A II. világháború után a társadalmi és gazdasági életben politikai eszközökkel lehetett *tabula rasát* végrehajtani. Ez a *tiszta lap* azonban mégsem volt megnyitható az új Magyarország létrehozása érdekében. Mivel a háború előtti kormányzás tartalmának és módjának folytatása lehetetlennek bizonyult, az újrakezdés közjogi célja a korábbiaktól mindenben különböző tartalmú és szerkezetű végrehajtó hatalom létrehozása lehetett. Ehhez az 1945 előtti politikai rendszer legális és illegális ellenzékének: kisgazdáknak, szociáldemokratáknak, liberálisoknak, valamint a polgári radikálisoknak és a kommunistáknak kellett kialakítaniuk a megfelelő kereteket. A célok kitűzésében és a feladatok végrehajtásában a győztes Szövetséges Hatalmak által elismert hazai politikai pártok nem egyenrangúan vehették ki részüket. A politizálás lehetőségét a Vörös Hadsereg jelenléte eleve szűkre szabta.

A háború befejezését követő hazai status quót Bibó új közjogi kezdetként értelmezi. Szerzőnk Bibónál szkeptikusabb, mivel nem az államelmélet és a kormányzati intézmények működése képezték érdeklődése és elemzése tárgyát, hanem a magyar társadalom állapota. Szabó Zoltán 1945 elején közölt írásai nélkülözik a filmhíradók derűlátását: *Sok a megsértődött ember Magyarországon. Meg vannak sértve, mert az ünnep, az oly kevésbé megszolgált ünnep elmaradt. A magyarság megint egyszer a világtól várt valamit, amit önmagától kellene követelnie.* [31]

A II. világháborút lezáró Párizsi Békeszerződés (1947. február 10.) előtt tizenöt hónappal idehaza alig néhányan ismerhették, hogy a Szovjetunióban milyen stratégia érvényesítését és katonai befolyási övezet létrehozását tervezik a kelet-európai régióban.

1945 tavaszán Erdei Ferenc, az Ideiglenes Nemzeti Kormány parasztpárti belügyminisztereként mindkét barátját határozottan közéleti szerepvállalásra biztatta. Az évtizedes barátságon és kölcsönös bizalmon túl Erdeit erre az is ösztönözhetette, hogy belügyminiszterként, a kommunista párt tagjai között nem talált a magyar vidéket és a különös szakértelmet igénylő, választójogi és közigazgatási tárgyú jogalkotói teendőket olyan átfogóan ismerő személyeket, mint Szabó Zoltán és Bibó István. Tavasszal Szabó Zoltán Erdei Ferencsel együtt mennek Budapestre Bibó Istvánért. [32] Az 1945–47 közötti időszak Bibó István, Erdei Ferenc és Szabó Zoltán közéleti együttműködésének legtermékenyebb időszaka. Ez Bibó esetében a belügyminisztériumi állásig vezetett. [33] Bibó májustól tagja a Nemzeti Parasztpártnak. Párttiszséget nem vállalt. Erdei

felkérésére – tavasztól a nyár végéig – kidolgozta az első általános, titkos választójogi alapelveknek megfelelő törvénytervezetet, [34] és tervezetet alkotott a demokratikus közigazgatás létrehozására. [35]

Sem Bibónak, sem Szabó Zoltánnak nem volt (nem is lehetett) 1945-ben tudomása arról, hogy milyen szerepet szánt a Kommunista Párt a parasztpárti Erdei Ferencnek. Ahogyan arról sem, hogyan és milyen eszközökkel érvényesítették befolyásukat a kommunista vezetők, hogy a Nemzeti Parasztpárt működését a Kommunista Párt stratégiai céljainak rendelje alá.

Március 17-én Nagy Imre a kormány rendkívüli ülése elé terjesztette a 600/1945. sz. miniszteri rendelettervezetet, amelynek célja, hogy *valóra váltsa a magyar földműves nép évszázados álmát és birtokába adja ősi jussát, a földet.*

földosztás

A feudális nagybirtokrendszer megszüntetése biztosítja az ország demokratikus átalakítását, a jövő fejlődését és felvirágzását, a földesúri birtokok parasztkézre adása megnyitja a politikai, társadalmi, gazdasági és szellemi felemelkedés útját az

évszázadok óta elnyomott magyar parasztság előtt. [36] A Minisztertanács egyhangúlag fogadta el az előterjesztést. [37] Nagy Imre az aláírásával ellátott gépelt tisztázatot személyesen vitte a Magyar Közlöny szerkesztőségébe s nyújtotta át Szabó Zoltán főszerkesztőnek *bizonyos ünnepélyességgel. Olyasmint hozok, amit bizonyára szívesen nyomtatsz ki – mondta, rövid mosolyt fojtva el bajusza alatt, kéznyújtás közben.* [38] Amikor Nagy Imre beszédében a földosztásról mint *évszázados álomról* beszélt, túlzás nélkül szólt nemcsak az agrárviszonyok – és ezen belül a földtulajdonjog – átalakításában érdekelt vagyontalan parasztság, hanem a magyar politikai progresszió több nemzedéke, köztük a népi írók követeléséről, a Nemzeti Parasztpárt, benne Szabó Zoltán és Bibó István által rögzített politikai célról is. [39]

A kommunisták kezdettől támogatták a parasztpárt által előterjesztett földreform javaslatot, amely nemcsak a nagybirtokok, hanem a száz hold feletti termőföldek felparcellázását is tartalmazta. Magyarországon széles körű igény volt a földreformra. Ennek ismeretében a Kommunista Párt és a Nemzeti Parasztpárt társadalmi bázisuk szélesítését és politikai támogatottságuk növelését remélte növelni a Független Kisgazdapárt agrárpolitikájával szemben. A középbirtokosok érdekeit képviselő kiskgazdák céljaival ellentétes volt ez a – hazai tulajdonviszonyokat alapvetően megváltoztató – politikai döntés. Azt, hogy a radikális döntésre a demokrácia

megteremtése érdekében volt-e szükség, kétségessé tette, hogy Ausztriában – a háború befejezésétől az Osztrák Államszerződés létrehozásáig [40] a Vörös Hadsereg tíz évig tartó jelenléte *ellenére* is – fennmaradt a nagybirtokrendszer.

Magyarországon a szétaprózott, törpe birtokok akkor sem lettek volna képesek eltartani egy-egy családot, ha azok új tulajdonossá válva megfelelő szaktudás, korszerű mezőgazdasági eszközök és működő agrárvállalkozáshoz szükséges tőke birtokában láttak volna munkához. Ezek közül Magyarországon egyik sem volt meg. Tényleges agrárreform azonban – a tömegek széles körében népszerű földosztás ellenére – nem történt. Számtalan esetben nem tartották be a jogszabályi előírásokat, olyan birtokokat is igénybe vettek a földosztáshoz, amelyekre nem terjedt ki a kormányrendelet hatálya. A föld egy része azt követően került új tulajdonosokhoz, hogy a magyarországi németek jelentős részét kitelepítették, a javaikat elkobozták. *Egy batyuval jöttek, egy batyuval menjenek* – írta Kovács Imre, parasztpárti politikus. [41]

A II. világháború utáni hazai igazságszolgáltatás megtorló jellegű volt. [42]

A kommunista befolyás alá került népbíróságok határozatai „*népítéletek*” voltak, mivel a testületek nem a végrehajtó hatalomtól független jogalkalmazás szabályai szerint ítéleztek. Népbírósági tárgyalások helyszínéül szolgált a Zeneakadémia nagyterme is. A rögtönítélő – vésztörvényszékeként működő – bíróságok statáriális döntéseiket 1945 elejétől legszélesebb körű néprészvétel mellett, esetenként Budapest közterein hajtották

végre. Nyilvános kivégzések helyszíne volt a Mussoliniról Sztálinra változtatott, egykori Oktogon tér is. Az internáláshoz (kitelepitéshez) vádirat nélkül meghozott, jogorvoslati lehetőséget nem biztosító *rendőrségi véghatározat* is elegendő volt.

Akik a törvénytelen ségek ellen felszóltak, a kommunista irányítású rendőrséggel kellett szembenézniük, s akár bírói ítélet nélküli internálás is várhatott rájuk. Később, a termelőszövetkezetek erőszakos létrehozásával vált nyilvánvalóvá, hogy a Nemzeti Parasztpárt által *stratégiai* célként képviselt földreform, a Magyar Kommunista Párt (MKP) számára rövid távon, tömegbázisuk növelése érdekében, a társadalom kollektivizálásának céljából végrehajtott *taktikai* intézkedés volt.

szólásszabadság

Korabeli szerepvállalására Szabó Zoltán így emlékezik: *Magyarországon 1945-ben akinek alkalmas neve és múltja volt, nem könnyen háríthatta el a neki felajánlott többé-kevésbé nominális tisztségeket. Ezért lettem többek között*

az ifjúsági szövetség (a MADISZ) elnöke, ennek volt annyi haszna, hogy a tisztség vállalását népi kollégisták és Eötvös-kollégisták számára indítandó folyóirat lapengedélyéhez és papírkiutaláshoz kötöttem. [43] Kommunisták döntöttek az újságok, folyóiratok kiadásáról és engedélyezéséről, valamint a sajtó részére felhasználható papírmennyiség szétosztásáról is. Mindez kezdettől befolyásolta, hogy mely közéleti szereplők gyakorolhatják – szűk keretek között – a szólásszabadságot. Barátja Nemzeti Parasztpárton belüli tevékenységét Bibó évtizedekkel később idézte fel: *A parasztpárti centrumhoz lehetett Szabó Zoltánt is sorolni. Ő azonban csak kis mértékben volt politikai tényező, mert az első perctől kezdve megkapta Erdei [Ferenc]től a hivatalos lap [Magyar Közlöny] szerkesztését..., ami számára a gondtalan írói munkát biztosította... Benne a közéleti indíttatás mindig megvolt, de a Parasztpárt közelében keveset szerepelt, bár benne volt a Parasztpárt első garnitúrájában..., De benne mindig volt egy bizonyos, a maga személyi függetlenségét őrző magatartás, úgyhogy ezeket a politikai lehetőségeket nagy óvatossággal kezelte.* [44] Bibó nép iránti elkötelezettsége az egyéni szabadságjogok kiterjesztéséért küzdő cselekvéssel egészült ki. A falukutatók szociográfiáinak hatása hivatkozásul szolgált Bibó két évvel később kiadott tanulmányának következtetéseihez: *Éppen a falukutató irodalom mutatott rá arra, pl. Szabó Zoltán a matyókkal kapcsolatban,* [45] *hogy ezek a vidékek... fejlődésükben megakadt vidékek, amelyek felgyűlt energiáikat viszik bele a népviselet túlfejlesztésébe... Nem véletlen, hogy azok a vidékek, melyek új termelési ágak, új művelési módok meghonosításában jeleskednek, vagy gazdasági és társadalmi mozgékonyaságukkal tűnnek ki, a népviseletükkel alig szerepelnek.* [46]

A Magyar Demokratikus Ifjúsági Szövetség (MADISZ) az MKP kezdeményezésére 1944 végén Debrecenben népfrontos programmal, ifjúsági tömegszervezetként alakult meg. Meghirdetett célja szerint párton kívüli, 15–24 éves fiatalok közéleti részvételét hivatott szervezni. A szövetség történetében mindvégig – a pártvezetők által is szított – szervezeti konfliktus zajlott. Kérdéses volt, hogy a születő demokrácia képviselői rendszerét az egyes pártok önálló ifjúsági szervezetei vagy az egységes, a korporatív szervezetek összes jellemzőjét magán viselő ifjúsági tömegszervezet szolgálja-e híveiben.

Március elején lemond Kiss Sándor, a MADISZ első elnöke. A kisgazdapárti fiatalok vele együtt távoztak a MADISZ-ból és B. Rácz István elnökletével megalakították a Független Ifjúsági Szövetséget.

Április 10-én tartotta a Magyar Írószövetség alakuló gyűlését a Magyar Rádió igazgatósági helyiségében. *Ortutay Gyula* üdvözlő szavai után az ideiglenes intézőbizottság nevében *Kárpáti Aurél* köszöntötte az egybegyűlteket, majd *Schöpflin Aladár* korelnök vezetésével az alakuló gyűlés megkezdődött. *Nagypál István* felolvasta a Magyar Írószövetség alapszabály-tervezetét. [A tervezet] felolvasása után *Szabó Zoltán* ismertette az írószövetség megalakítására irányuló gondolat felvetésének történetét, majd megválasztották a tisztkart. A Magyar Írószövetség ügyeit (...) elnöki tanács intézi. Az elnöki tanács tagjai: *Gergely Sándor, Gellért Oszkár, Illyés Gyula, Kassák Lajos, Kárpáti Aurél, Tamási Áron, Zilahy Lajos*. Az elnöki tanács ügyvezető tagja: *Kárpáti Aurél*. Főtitkár: *Szabó Zoltán*, titkár: *Nagypál István*... ellenőr: *Ortutay Gyula*. *Kárpáti Aurél* a Vörös Hadsereg főparancsnokának, *Sztálin* marsallnak üdvözlő távirat küldését javasolta.

Ortutay Gyula indítványozta a jugoszláv írókkal és általában a körülöttünk élő népek íróival a kulturális kapcsolatok kiépítését. A ... Magyar Írószövetség az orosz–magyar kulturális kapcsolatok elmélyítése kebelén belül kulturális bizottságot választott, melynek tagjai az elnöki tanács tagjain kívül: Heltai Jenő, Kovai Lőrinc, Várnai Zseni. [47]

Április 11-én az Ideiglenes Nemzeti kormány Budapestre költözik. A kommunista káderek továbbra is jelen voltak minden döntésnél, a parlamentben és a közigazgatásban. Az első hónapokban nem győzték hangsúlyozni, hogy ők is a demokrácia építői, nem kívánnak szovjet mintára proletárdiktatúrát bevezetni. Áprilisban Budapesten is megalakul a MADISZ. [48]

Céljával a magyar ifjúság egységes képviselőjére hivatott szervezet létrehozására Hegedűs András tett az év elején javaslatot. [49] 1945 közepéig a MADISZ taglétszáma 239 ezerre gyarapodott, 1946 elejére azonban a tagság felére csökkent. [50]

Meglesz jövőre

Május 1-én az Andrássy úton vonuló ünneplő tömegben Illyés Gyulával találkozik Szabó Zoltán. [51] *A Városligetben... Major Tamás... számonkérte, hogy mit szólok az első szabad május elsejéhez? Én azt szóltam, hogy nem látom ezen a május elsején a felszabadulást. Akkor látnám, ha a munkások itt és most nem gubbasztanának, hanem táncolnának. Ahogy a párizsiak teszik július 14-én... Major a jó színész hozzáértésével ráncolta homlokát gondolkodásra, hogy ezt mire vélje. – Meglesz jövőre. Meglásd! – döntött a Nemzeti Színház igazgatójaként vagy a központi Bizottság tagjaként... [52]*

Májusban a Nemzeti Parasztpárt Képes Világ címmel hetilapot indít, hogy *otthont adjon a jobbra törekvő magyar irodalomnak, s őrizze a magyar kultúra tüzeit és fényeit.* [53] A lap minősége annak indulásától kiváltotta Illyés Gyula kritikáját: *A Képes Világról goromba véleményem Szabó Zoltánnak: Braun úr pocsek rajzai, a Délvidék szoborfelirata s az összevissza hánytördelés miatt. Ha ilyen a lap, nem adom bele a versemet, amely különben szintén sajtóhibával jelent meg.* [54] Illyés naplójában saját kritikai megjegyzésein kívül rögzíti a szerkesztő kételyeit is: *csütörtök délelőtt Szabó Zoltánnal a Képes Világról – kétli, hogy irodalmat lehetne vinni bele.* [55]

II. Átmenet idő

... az átmenet időkben, amikor a múlt a jövővel összeütközik..., semmi sem marad meg a maga szokványos, unt mivoltában... [56]

Szabó az év első felében több szerepet vállal. Szkeptikus véleménye ellenére is bízik a társadalom átalakíthatóságában. Feladatai összefüggenek írói hivatásával, könyv- és napilap-szerkesztői tapasztalataival, széles körű társadalom-ismeretével. Tevékenységét segítik szerteágazó kapcsolatai.

Rajtunk múlik, mi alakul ki ebben az országban – mondta Szabó Zoltán, a MADISZ elnöke. A Magyar Demokratikus Ifjúsági Szövetség Vörösmarty tér 4. szám alatti központi székházában súlyos bírálatok, komoly figyelmeztetések és bizakodó fogadalmak hangzottak el szerda [57] délelőtt... A megjelent vendégek között volt Illés Béla, az Oroszországból [sic!] nemrég hazatért kiváló író, Ortutay Gyula, a Rádió vezetője, Francois Gachot, a francia kulturális ügyek népszerű képviselője, valamint József Jolán, József Attila nővére. A beköszöntő beszédet Szabó Zoltán... tartotta. Őszinte és kemény szavakkal mutatott rá a magyar fiatalság nagy többségének árulására, annak az ifjúságnak az árulására, amely „tányérsapkás ifjúságból oly könnyedén változott át karlendítő ifjúsággá.” Ebben az ifjúságban... minden német gondolat, minden német mértékre szabott eszme hű és tömeges követőkre talált. Az ifjúsági problémában ma Magyarország összes problémái megjelennek. Sokkal nagyobb azoknak a romoknak a jelentősége..., amelyek a lelkekben vannak, mint amelyeket az utcákon látunk. Rajtunk múlik, hogy mi alakul ki ebben az országban..., de ehhez szükséges az ország területének felszabadítása után az agyoknak a fasiszta hatás alóli felszabadítása. Az ifjúságnak a jövőben nem annyira szervezkedésben és felvonulásban kell elől járnia, hanem abban, ami ennek az országnak első problémája, hogyan lehetne ebben az országban a munka

erkölcsét felállítani. Elől kell járni az ifjúságnak azzal, hogy a nevelés kérdéseit tömegeinek erejével napirenden tartja. Elől kell járnia ennek az ifjúságnak az önvizsgálat terén is. A MADISZ legyen az első olyan egyesület Magyarországon..., amely nem kívülről kéri a programját, hanem maga alakítja azt ki. A nagy hatású felszólalást Kiss Józsefnek, a Szövetség főtitkárának az ifjúsági egység fontosságát hangsúlyozó beszéde követte, majd Szikra Sándor ismertette a június 10-én rendezendő országos ünnepségek programját. [58]

Június 10-én a MADISZ országos ünnepséget rendezett a Hősök terén.

A filmhíradó egykori beszámolója szerint: *Az esti órákban gyors egymásutánban futottak be az ifjúság tüzét és lángoló lelkesedését jelképező lobogó fáklyákkal a magyar vidékről és szomszédos országokból érkező ifjú kiküldöttek, hogy részt vegyenek a haladó szellemű ifjúság problémáit és feladatait megvitató nagygyűlésen. Másnap a Vörösmarty téri MADISZ központ előtt gyülekeztek és innen indult nagyszerű menetben a Népligetben rendezett nagygyűlésre a megbonthatatlan egységbe tömörült ifjúság, hogy meghallgassa vezéreit. A Népligetben... először a MADISZ elnöke, Szabó Zoltán beszélt. A nagygyűlésen... felszólaltak a vezető demokratikus pártok szónokai: az ifjúság nagy barátja, Rákosi Mátyás, a Magyar Kommunista Párt, Szakasits Árpád, a Szociáldemokrata Párt, Tildy Zoltán, a Kisgazda Párt és Kovács Imre, a Magyar Nemzeti Parasztpárt részéről, majd a demokratikus hadsereg megbízottja szólalt fel.*

A szónokok az új, dolgozó Magyarország ifjúságának utat mutattak a jövőre és leszögezték, hogy erre az ifjúságra nagy építő feladat vár, amely elhozza a jobb és szebb élethez fűzött minden remény beteljesedését. A nagygyűlés után az ifjúsági sport jól sikerült versenyei fejezték be az ünnepséget. [59]

a nép érdekében

Erdei Ferenc 1945 nyarán *Népi demokrácia* címmel tartott előadást. [60] Állásfoglalása szerint a népi demokrácia létrehozásának politikai célja nem azonos a polgári demokráciák jogegyenlőségen alapuló alkotmányos elveivel és gyakorlati működésével. Nézete szerint „a nép ellenségeit” ki kell zárni a közéletből, a helyi- és országos képviseleti intézményrendszerből. Korlátozni kell a szabadságjogokat. Mindezt a nép érdekében kell tenni, annak ellenére, hogy ez a demokrácia „sok mindent megsért, amit az előző korok demokráciái tiszteltek és védtek.” [61]

Augusztus 8–12. között Balatonlellén a MADISZ Diákközpontja szervezésében a politikai pártok ifjúsági szervezetei, az egyetemi hallgatók, valamint a katolikus és református diákegyesületek küldötteinek részvételével *az egyetemi és főiskolai ügyek tisztázására* diákkonferenciát szervezett. A különböző világképek és politikai eszmék elkötelezettjei a demokratikus egyetemi diáklét feltételeiben keresték az együttműködés módját. [62]

A záró előadást Szabó Zoltán tartotta *a Magyar Egyetemi Ifjúság szerepe a magyar ifjúsági társadalomban* címmel. Az eseményről készült jelentés szerint *Szabó Zoltán annak ellenére, hogy a MADISZ elnöke, inkább csak kívülálló félként szerepelt a konferencián.* [63] Szeptember elején előbb az Eötvös- és a Győrffy-kollégium kezdeményezésére, a MADISZ, majd a *népi kollégisták lapjaként* jelent meg az 1948-ig működő Valóság, *a fiatal magyar értelmiség havi folyóirata*, Márkus István főszerkesztő, Balázs János, Szabó Zoltán és Kardos László szerkesztésében. Szabó meggyőződése szerint a hazai demokratikus politikai közélet előmozdítása összefügg a széles körű társadalmi egyenjogúsítással, a műveltség kiterjesztésével, azaz: a nép beemelésével a nemzetbe. Ezt a hitvallását összegezi *Hazugság nélkül* [64] című programcikkében, a folyóirat beköszöntőjében. Egyszerre múltértékelés, helyzetelemzés és erkölcsi számvetés. Olyan összegzés, melynek őszintesége és morális súlya Bibó 1945–48 közötti írásaiéval rokonítható: *Valóság: szürke szó, páthosz nélküli. Ám néha úgy érzem, biztosabban ellentéte a hazugságnak, mint az igazság. Az igazság mindig valakié. A valóság kívülünk van. Nem befolyásolhatják szorongásaink, vágyaink, reményeink. Legfeljebb tetteink.* [65] Harag és részrehajlás nélkül tárja az olvasók elé láttelejét a magyar valóságról: *Világos, hogy minden országban az szabadul fel, ami van. Egy táj, egy*

termő szántó föld vagy egy lecsapolandó mocsár kigőzölgései nem változnak meg azzal, hogy fölötte fordul a szél. Ha igaz az, hogy *ex nihilo fit nihil* [66], igaz az is, hogy a demokrácia abból lesz, ami éppen van. (...) A demokrácia tulajdonképpen nem tesz mást, mint formáiban napfényre hozza azt, ami rejlik egy társadalomban. [67] ... közlélek az országban ma is alig van. Van helyette bizonytalanság és bizalmatlanság, egymás nyugtalan méregetése, mind általánosabbá harapódzó gyanakvás és illuzionizmus, mind bágyadtabb cselekedet s mind élénkebb várakozás valamire, amely dönt majd javunkra, rólunk, nélkülünk. [68] Szabó Zoltán fogalom-használatában az általa – Montaigne nyomán – kiterjeszteni szándékozott közlélek [69] nem teológiai kategória.

A közlélek fogalmán – Standeisky Éva szerint – a ... jobb élet megteremthetőségében bízó és az átalakulásban aktív szerepet vállaló állampolgárt kell értenünk (...) – a népért cselekedni kész emberek ekkor olyan feladatokkal találták magukat szemben, amelyek csak rendkívüli időkben fordulhattak elő. [70]

Valóság Kör

Szeptember 12-én alakult meg a *Valóság Kör*, a szerkesztőség Alkotmány utca 10. harmadik emeletén. Szervezői: Szabó Zoltán főszerkesztő, Debreczeni Ferenc (Eötvös Kollégium), Halász Lajos (MTI), Kardos László (Győrffy Kollégium), Balázs János tanár (egykori Eötvös kollégista) és Márkus István (a *Valóság* szerkesztője) részvételével. [71] Másnap a MADISZ I. kongresszusát Szabó Zoltán nyitja meg. A *Képes Világ* fényképes beszámolója szerint: „Az immár közel háromezerezer tagot számláló Magyar Demokratikus Ifjúsági Szövetség most tartotta első kongresszusát a Zeneakadémián, az ország minden részéből összegyűlő 600 küldött jelenlétében.” Jelen volt Zsedényi Béla, a Nemzetgyűlés elnöke, Révay József, a kormányzótanács tagja és Erdei Ferenc belügyminiszter, Vörös János és Nagy Imre miniszterek, valamint Veres Péter, a Parasztpárt elnöke. [72] A szervezet megválasztott tizenkilenc tagú vezetőségéből tizenegyen a kommunista párt tagjai voltak. [73] Szeptemberben a Francia–Magyar Társaság alakuló üléséről a résztvevők portréival illusztrált fényképekkel tudósít a *Képes Világ*. Szabó kiemeli, hogy a budapesti rendezvényen nem politikusok és üzletemberek, hanem tudósok, írók és képzőművészek vettek részt. [74] Október elején a Győrffy István Kollégiumban hallgatóként vesz részt a VALÓSÁG Kollégium ülésén, ahol aznap Járdányi Pál Bartók Béláról adott elő. [75] Annak ellenére, hogy októbertől a MADISZ elnöki tisztségét az elméleti tudás és gyakorlati tapasztalatok terén egyaránt kiváló pedagógus, Karácsony Sándor töltötte be, Szabó Zoltán kiválása után a vezetést teljes

egészében a kommunisták vették át... a SZIM, a SZIT szociáldemokrata része és a többi demokratikus párt ifjúsági mozgalmait a MADISZ-t az MKP ifjúsági mozgalmának tekintették. [76]

Október közepén a Minisztertanács ülésének 5. napirendi pontja szerint:

[Teleki Géza] Vallás- és közoktatási miniszter: A MADISZ küldöttségének kérelmével kapcsolatos előterjesztést tesz... A küldöttséget Szabó Zoltán vezetné.

[Dálnoki Miklós Béla] Miniszterelnök: A maga részéről is elegendőnek tartja 3 személy kiküldését... [A] Minisztertanács akként határoz, hogy a MADISZ összesen 5 megbízottjának kiküldéséhez hozzájárul és erre a célra [az] 1 500 000 pengőt és 600 fontot – utóbbit elszámolás kötelezettsége mellett – a küldöttség rendelkezésére bocsátja. [77]

Október 29–november 10. között Londonban hatvanhárom ország, hatszáz küldöttje részvételével Világifjúsági konferenciát rendeztek. [78] Az Allied Control Commission (ACC) [79] brit részlege által magyar ifjúsági küldöttség részére szóló meghívás azért jelentett kivételes alkalmat, mert 1945 őszén az Egyesült Királyság kormánya számára Magyarország egy – még mindig a Szövetséges Hatalmaknak hadat üzenő, ellenséges – megszállt országnak minősült. A magyar ifjúság a világifjúsági konferenciára szóló meghívást 1945 januárjában kapta meg. [80] Delegációjuk a konferenciára késve érkezett, mivel a brit hatóságok kezdetben megtagadták a magyaroktól a beutazást. Nehezítette utazásuk szervezését, hogy a brit State Department és az Ideiglenes Nemzeti Kormány között nem volt diplomáciai kapcsolat. Külképviseltek – a háború végét követő alig fél évvel – sem követségi, sem pedig konzuli szinten nem működtek. Útjuk előkészítésére Nagy András így emlékezik: *Szabó Zoltán vezetésével arra törekedtünk, hogy amennyire csak lehet, egységes demokratikus delegációként jelenjünk meg Londonban, de a küldöttek kiválasztását már a pártok egyeztetésére kellett bízni. [81]*

A kormány által eredetileg tervezett és jóváhagyott öttagú csoport az utazás kezdetéig további személyek részvételével bővült ki. A Minisztertanács határozata értelmében a delegáció vezetője a MADISZ és a Nemzeti Parasztpárt delegáltjaként Szabó Zoltán volt. Az Angliába utazó magyar küldöttség tagjai voltak: Székely Beáta, [82] Gábor Glória, [83] Lányi Béla, [84] Nonn György, [85] (a magyar delegáción *kívüli* résztvevőként) Kende István. [86] Kerékgyártó Elemér és Nagy András (párton kívüliek), egykori Eötvös kollégistákként, mindketten a delegáció angol tolmácsaiként vettek részt az eseményen.

Szabó Zoltán életében először utazott repülőgépen. Szokatlan volt a légi út megszervezése is, mivel az nem az előzetes tervek szerint történt: a Vorosilov marsall által a csoport részére bocsátott katonai repülőgép Berlin szovjet zónájába szállítja a delegációt, majd – a brit zónába tartozó hannoveri katonai bázisáról – a Királyi Légierő utasaiként érkeznek Londonba.

kellemetlen megnyilvánulás

Légiútjuk paradox részleteit így foglalja össze: *... a civilizáció megteremtette a repülőgépet s a repülőgép megteremtette azokat az állapotokat, amelyek között a legcivilizáltabb földrész járhatatlan, de átrepülhető.* [87] Az Angliában megismert személyek és hétköznapi élmények életre szólók számára: a National Gallery festményeit csodálva rögzíti: *Kissé ünnepélyesen éreztem magam, távoli utas, a megromlott kontinensről... Ebben a pillanatban éreztem hat éve először, hogy mégis béke van.* [88] Angliai élményei ellenére sem eszményíti az országot: *Anglia nem az az*

úriember-olymposz, amely a keletibb népek képzeletében a szigetországba helyeződik... Angliába a jóakarátú emberek menjenek látogatóba, az elfogulatlanok és tárgyilagosak, akik szeretik, ha egyszerűen emberszámba veszik őket. [89] A Szovjetunió londoni nagykövetségének ünnepi fogadásán ismeri fel: *Az, amit még elképzeléseink se írnak élénk éppúgy bekövetkezhetik, mint az, amit félelmeink élénk rajzolnak.* [90] Házigazdjuk, Fjodor Taraszovics Guszev [91] vendégei között ismeri fel Eden-t [92], Attlee-t [93] és Bevin [94] külügyminisztert. Jelen lenni a – díszvendég Szövetséges Hatalmak politikusai számára szervezett – fogadáson magyar delegációvezetőként nem nyújtotta a kivételezettség érzetét. Nem ösztönözte – a protokoll gesztusain túli – további kapcsolatfelvételre egyik politikussal sem. *Mindez mindenekeelőtt furcsa volt. A szabadság... negatívumokból áll. Olyasmiből, hogy magyar létemre nem éreztem magam itt idegennek, a legnépibb nagyhatalom fogadásán a legeurópaibb nagyhatalom fővárosában a legnagyobb forradalom évfordulóján.* [95] Rögzíti a november 7-i ünnepség számára legfontosabb következtetését: *... politikussal nem igen beszélgettem. Ez valahogy hiányzik a becsvágyaim közül. Általában azt tapasztaltam – igaz Anglián kívül –, hogy a politikusokkal folytatott beszélgetés nem hat megvilágosítólag azokban a töprengésekben, amelyek a világ sorsát illetően foglalkoztatják az embert. Ezért jobb szeretem az íróféleket, vagy az experteket,* [96] *azokat, akiknek a politika iránti érdeklődését a kíváncsi értelem és nem a politikai érdek irányítja. Ilyen sok van Angliában.* [97] A Világifjúsági Találkozó ideje alatt, a magyar küldöttséggel szemben – annak kivételessége és hangvétele miatt – mindössze egy kellemetlen megnyilvánulásról számol be: Csehszlovákia képviselője *Azt állította, minden különösebb ok nélkül, hogy mi magyarok, nem üldözzük megfelelően a fasisztákat.* [98] A magyar csoport tagjai által elképedve fogadott politikai deklaráció mindenben megegyezett az 1945 tavaszán Kassán a csehek és szlovákok Nemzeti Frontja – az új csehszlovák kormány – programjával, továbbá a Szlovák Nemzeti Tanácsnak magyar és német lakosságot kollektív háborús felelőssé nyilvánító rendeleteivel. [99]

Szerzőnk útibeszámolójában nem tesz említést két legfontosabb szigetországi találkozásáról. Novemberben ismerkedik meg Révai Andrással. [100] Személyében eredeti gondolkodót, hazája érdekeit Angliában önzetlen módon képviselni szándékozó rokonszenves közírót ismert meg. Kapcsolatuk néhány év múlva érik szellemi szövetséggé. [101] Szabó Zoltán emlékezése szerint Aldershotba menet közben Corshamban találkozott először Károlyi Mihállyal, [102] akit a hazai politikai pártok nevében hazatérésre biztatott. [103] Károlyi ugyanezt a találkozást idézi fel Böhm Vilmosnak: *... amit Te jómagad is írsz, hogy mindenki hazavár. Lehet, hogy az ügyész is... Számptalan magyar látogatónak tettem említést egyik vagy másik dologra, hogy ez vagy*

az miért nincs elintézve otthon, s akkor mindig az a válasz: ez csak azért van, mert nem gondoltunk rá. Elfelejtettük. Ilyen volt például Szabó [Zoltán] válasza arra a kérdésemre, hogy miért van a magyar pénzen a Szent István-i magyar korona. Ezt is elfelejtették levenni. Vagy a jogfolytonosságot akarják fenntartani? Szabónak különben az volt a véleménye, a velem folytatott beszélgetés után – amint ez Havasnak elmondotta –, hogy Károlyi a múltban él, szórszálhasogató, és hogy kavicsokat akar eltávolítani, mikor sziklákat kell eltávolítani. [104]

Károlyi hasonló hangvétellű levélben számol a Szabó Zoltánnal folytatott beszélgetésükről Jászi Oszkárnak is:

(...) Egy sort, egy izenetet sem hoztak számomra. A delegáltakat Szabó Zoltán (falukutató) vezette. Igen értelmes fiatalember. Összesűrítve ezeket mondta: 1. M.oban nem volt forradalom (ez így is van), de nem is lesz. Aminek Szabó igen örült. 2. 1918–1919. októberi forradalom emlékét nem kell emlegetni, ez zavarólag hat. 3. Szent István emlékét azonban ápolni kell, mert a magyar nép ehhez ragaszkodik. 4. Az emigráció baja, h. mindent az [1918] októberi szemszögből néz. 5. A lex Károlyit nem törölték el, mert elfelejtették! Mikor számos ellentmondásaira rámutattam, elősmerte, h. a földreform forradalmi aktus volt, de ezen már túl vagyunk. Mentegetődzött a forradalom szó használata ellen, mint valami meggyalázó kifejezés ellen. Miért nem kérték ki Horthyt? „Elfelejtettük.” Ezeket az elfelejtéseket Freud megmagyarázta. Mindenkinek, még a baloldalnak is vaj van a fején, az átvészelt sertések is bizonyára elfelejtik, hogy disznók voltak. Londoni tartózkodásuk alatt egy nagygyűlést tartottak, melyen Szabó

Zoltán elnökölt. Mindenről beszéltek (...) nemzeti büszkeségeinkről, de politikáról egy szó sem esett. A gyűlés végén a Himnusz lett elénekelve. – Miért nem a Kossuth nótát? – kérdeztem. – Egységesíteni akarták a londoni csühhét ezzel a dallal. Más szóval meg akarták a publikumot nyugtatni, h. nem lesz forradalmi átalakulás, minden szépen vissza fog a jó régi Horthy-mederbe folyni. Remélem, h. tévedek, és h. a kép nem ennyire sötét, és h. Magyarország nem olyan, mint egy kétfejű borjú, mely egyik nyelvvel az angolszászok, másikkal Sztálin lábait nyaldossa. [105]

III. Ítéletidő

A novemberi belügyminiszter-váltást követően [106] Erdei Ferenc a polgári tudományossággal szembeni forradalmiságát még mesterével, Hajnal Istvánnal és barátjával, Bibó Istvánnal szemben is érvényesíti. [107] Szabó falukutatói, szerzői és szerkesztői tapasztalataiból kénytelen levonni következtetését, hogy a hazai közélet nem az általa feltételezett, kitűzött és tettei által ösztönzött közélet irányában változik. Angliából visszatérve, a Valóság folyóirat szerkesztőjeként szállt vitába Révai Józseffel és Lukács Györggyel Bibó: *A magyar demokrácia válsága* című tanulmányának tervezett közlése miatt. [108] A Bibó-esszé Szabó szerkesztésében jelent meg a MADISZ folyóiratában, a Valóságban: [109] *A magyar demokrácia válságban van. Válságban van, mert félelemben él. Kétféle félelem gyötri: fél a proletárdiktatúrától és fél a reakciótól... A kettő között elsikkad minden nyugodt és biztos reformpolitika és újból kátyúba jut az [1945] elején oly nagy reményekkel megindult magyar demokratikus fejlődés* [110] – írta Bibó az első szabad választások után.

nincs forradalmi állapotban

Alapvető felismerése, hogy a magyar demokrácia születésétől kezdve válságban volt. Akik a magyar demokráciát mérlegre akarják tenni, egy percig sem szabad elfelejteniük, hogy a magyar demokrácia ma még sok vonatkozásban a maga 'cromwelli' periódusát éli. [111] Bibó azok közé tartozott, akik 1945-ben remélték, hogy a moszkovita kommunistákkal hosszabb távon együtt lehet működni. A népbarát koalíciós kormányzati intézkedéseket kezdetben a kommunisták is támogatták. A magyar demokrácia esélyeit mérlegelve mégis úgy vélte, a magyar társadalom *nincs forradalmi állapotban*. Ez a megállapítás az 1980-as évek elejéig a hivatalos történetírással ellentétes vélemény volt. [112] Bibó háború utáni helyzetértékelése szerint 1944-ben *álforradalom*, 1945-ben pedig *félforradalom* zajlott le az országban: *Soha magyar földön*

annyira még nem hiányoztak egy forradalmi akció lelki előfeltételei, mint ma. [113] A kortárs értékelése több évtizedes távlatból ugyanerre a következtetésre jutott: *Magyarországon sok minden volt, csak forradalmi hangulat nem. [114]*

Az 1944 októberében Szegeden megalakult Magyar Kommunista Párt azonban – mint minden marxista-leninista ideológiai programot hirdető párt – forradalminak minősítette magát. A társadalom valóságos állapota és a napról napra növekvő befolyást szerző politikai hatalom megnyilvánulásai közötti ellentmondásra Szabó Zoltán hívta fel a figyelmet: *Semmi meglepő nincsen abban, hogy azok, akik szólnak, inkább a felszabadulást mondják, azok, akik hallgatják őket, inkább a gázolást érzik. ... a szóvivők frazeológiái s a hallgatók érzelmei két malomban őrlnek... Ahol elmaradt „a tömegben felállás”, s az ellenállás ritka esetben ment túl a rossz ügytől való dezertálás méretein... Egy demokratikus rendszernek van mit aggódnia miatta... Bátran állíthatjuk, hogy Magyarország 1945 elején mint állam és mint nemzet nem volt. Ma Magyarország van. Optimizmusunk körülbelül el is fér ebben a tőmondatban... Magyarország független létét elébb a fegyverszünettel, majd a potsdami határozattal elismerték. Remélhető, hogy közelebb vagyunk a békekötéshez, mint amennyire eltávolodtunk a fegyverszünetről. Tudnunk kell, hogy a független nemzeti lét ajándékát az Egyesült Nemzetektől kaptuk. De a Szovjetunió kezéből. Világos, hogy az inkább előleg a jövőre, mint jutalom a múltért. [115]*

Márai Sándor kezdettől borúlátóbb volt. Politikai gondolkodónál, társadalomkutatónál élesebb fogalmakkal írta le az általa tapasztaltakat és az ország közeljövőjéről feltételezett állapotokat: „*Nem demokrácia, ha egy hatalom eltiporja a zsarnokságot, s aztán kijelenti, hogy nincs másféle hatalom, csak az, amelyet hívei képviselnek. Zsarnokságot nem lehet zsarnoksággal gyógyítani.*” [116]

Az októberi budapesti helyhatósági választásokon a KMP nem érte el a vezetői által célként kitűzött eredményt. November 4-én, a nemzetgyűlési választáson a KMP a szavazatok mindössze 17 százalékát szerezte meg. Mégsem lehetett, hogy a kommunisták a koalíciós kormányon kívülre kerüljenek, ehhez a szovjetek dominálta Szövetséges Ellenőrző Bizottság sem járult hozzá. A leendő kabinetben a belügyminiszteri poszt betöltése volt a nyomatékosított feltétele a kommunisták kormányba lépésének. [117]

szervezői bátorság

Szabó Zoltán decemberben a Valóság szerkesztőjeként vett részt Bibó István „*A magyar demokrácia válsága*” című tanulmányának vitáján. A vitában – Ortutay Gyula vezette – felszólalt Lukács György, Bibó István, Horváth Zoltán, Keszthelyi Nándor, Révai József, Koczás Gyula és Karácsony Sándor. [118] Szabó Zoltán a vitán jelen volt ugyan, ám sem a jegyzőkönyv tanúsága, sem a jelenlévők visszaemlékezése szerint nem szólalt fel. [119] Hallgató volt Kende Péter [120] és Szántó Miklós is. [121] Bibó helyzetelemzése Szabó Zoltán szervezői bátorságának, Lukács György pragmatizmusának köszönhetően, valamint a Bibó-tanulmányt elítélő, 1945 decemberében megtartott, 1946-ban publikált ideológiai vita feltételeként jelenhetett meg. [122] Révai József azonban nem csupán elvi küzdelmet hirdetett: „*a jobboldalinak*” bélyegzett helyzetkép publikálását rendőrségi lefoglalással akarta megakadályozni. [123] A vitát követően szervezett keretek között vonták be a folyóirat példányait a népi kollégiumokból és a közkönyvtárakból. [124] December 20-án Szabó jelen volt a Magyar–Román Baráti Társaság megalakításán, és a szervezet választmányi tagjává választották. Tíz év után látják viszont egymást Dimitre Gusti szociológia-professzorral, a román falukutatás elméleti alapjait megteremtő kutatóval, aki ekkor a Román Akadémia elnöke. [125] Az év végén Bibó fellép a magyarországi németek kollektív felelősségre vonása és kitelepítése ellen. [126] A belügyi kormányzathoz címzett Bibó-memorandum nem akadályozhatta meg a magyarországi németek kitelepítését.

Az 1944 és 1949 közötti átmenet időszakot „népi demokráciának” vagy „koalíciós éveknek” nevezni, (...) olyan eufemizmus, amely éppen az átalakulás lényegét és irányát hagyja homályban. [127]

Szabó Zoltán 1945-ös éve debreceni, berlini, hannoveri, londoni és budapesti személyes találkozásokban, közéleti eseményekben és politikai tapasztalatokban gazdag volt. Az átélt események egyre több érveléssel szolgált elhatározásaihoz, döntéseihez. Diagnózisa szerint: ... *felszabadítás köznek részvétele nélkül nem lehet valóságos felszabadulás.* [128] És érvényes figyelmeztetése is: *A múlt az, ami nem múlik el.* [129]

Európa felszabadulásának 80. évfordulója alkalmából a Wesley János Főiskolán 2025. május 4-5-i konferencián tartott előadás szerkesztett változata.

1. Szabó Zoltán: 'Korszakváltás' II. In.: in.: Szabó Zoltán: 1956 – *Korszakváltás*. Osiris, Bp., 2006. Szabó Zoltán Összegyűjtött Munkái. Sorozatszerk.: András Sándor, Cyurgyák János, Kenedi János. IV. köt. 280. o. kiemelés a szerzőtől – A továbbiakban: *Korszakváltás...* ↑
2. Szabó Zoltán: *Önéletrajzi vázlat*. (Közreadja: Szabó Zsuzsa) Hítel XV. évf. 2002. július. A világhálón: <https://epa.oszk.hu/01300/01343/00007/nemzet.html> ↑
3. örgróf ifj. Pallavicini György (*Tiszadob, 1912. július 11.– Szibéria, 1940-es évek vége?*) legitimista politikus, a Hitler-ellenes katonai és polgári ellenállás tagja. 1942: a **Magyar Szemle**-körből alakult csoport tagja. Résztvevője a herceg **Odescalchi Károlyné** (gr. Andrassy Klára) és gr. **Szapáry Erzsébet** által szervezett péntek esti összejöveteleknek, ahol megismertették egymással az angolszászbarát, Hitler-ellenes erőket: legitimistákat, szocialistákat, kommunistákat és az angol követség munkatársait. 1944: a megszálló németek elől bujkálva határozta el, hogy pap lesz. Ajánlói: **Apor Vilmos** és **Mindszenty József** püspökök. A katonai ellenállás: **Magyar Front** és utódja, a **Magyar Nemzeti Függetlenségi Front** munkájában hivatásos katonákkal működik együtt, valamint a kiskisgyártó **Tildy Zoltánnal**, a kommunista **Losonczy Gézával** és **Donáth Ferenc**cel. Legitimista szövetségesei: **Sigray Antal**, **Esterházy Móric**, **Pálffy Géza**, **Apponyi György**, **Dessewffy Gyula**. Baloldali társai: **Kovács Imre**, **Szakasits Árpád**, **Markos György**. Üléseiket, a Remete úti (XII. kerület) Pallavicini-palotában tartották. A Magyar Front nevében titkos memorandumot adtak át Horthy kormányzónak, követelve a háborúból való kilépést, koalíciós kormányalakítás céljából. Az **1944-es kiugrási kísérlet** bukása és a **nyilas hatalomátvétel** után letartóztatták. **Sopronkőhidára**, majd **Dachauba** szállította a **Gestapo**. A koncentrációs táborban teológusként a papi blokkba került. Szovjet politikai fogságban halt meg. ↑
4. Szabó Zoltán: 'Kívülről' (1957). in.: Sz. Z.: *Terepfelverés*. S. a. r. és bev.: Czigány Lóránt. Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem, Bern, 1987. 165. o. ↑
5. A dokumentum kiállítás: Szabó Zoltán centenáriumi kiállítás. Petőfi Irodalmi Múzeum Bp. 2012. Kurátor: Varga Katalin ↑
6. Korszakváltás 277. o. ↑
7. Erdődi Mihály (1899–1962) Újságíró-fotóriporter. A Kodak Magazin (1938) magyar kiadványában népszerűsítette az amatőr fényképezést. A *Fénnyel írott történelem* 1945–2000 c. kötet (Helikon, Bp., 2001.) közli színes fotóját a Horthy családról (256. kép, rövid életrajz a 223. o.) Szegő György: Színes Magyarország, A kezdetektől 1956-ig (Fotóművészet 2004/1-2., melyben két Erdődi-fotót közöl: a marosvécsi hajtóhalászokról és a kenderesi úszómedencéjünkben fürdőző Horthy-családról. 1945: a Nemzeti Parasztpárt tagja. Erdődi munkássága szinte teljesen ismeretlen a mai magyar fotótörténetben. (Fejér Zoltán: *IRODALOM ÉS FÉNYKÉPEZÉS, 2. RÉSZ Az író mint szerzőtárs*. Fotóművészet 2005/3-4. XLVIII. évf. 3-4. sz. www.fotomuveszet.net/korabbi_szamok/200534/irodalom_es_fenykepezes_2_resz ↑
8. Boldizsár Iván: 'Lapok az ostromnaplóból'. In.: B. I.: *A sétáló szobor*. Szépirodalmi, Bp., 1978. 199. o. ↑
9. Boldizsár Iván: 'A múlttól a jelennek' (Kállai Gyula könyvéről) In.: B. I.: *A sétáló szobor*. 1978. 475. o. ↑
10. Eskü tér (Jelenleg: Március 15. tér): elnevezését az 1867. VI. 8-i koronázási eseményről kapta, melynek alkalmával magyar királyi esküjét Ferenc József a Belvárosi Templom előtt tette. ↑

11. *Korszakváltás* 314. o. ↑
12. Szabó Zoltán: *Rendkívüli ember.* (Tamási Áronról) Új Látóhatár. München. 1967. 4. kötetben.: Sz. Z.: *Nyugati vártán.* Osiris-Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem – a továbbiakban: *EPMSZ.* Bp., 2011. I. köt. 157. o. ↑
13. *Nekem a haza: az emberek* – Radványi Dezső interjúja Szabó Zoltánnal (Magyar Televízió 1983. XI. 27.) Nyomatásban: *Száz éve született Szabó Zoltán.* Hítel XXV. évf. 2012. április 73. o. ↑
14. *Korszakváltás* 329–330. o. ↑
15. Szabó Zoltán: *Összeomlás. Francia útinapló.* Nyugat, é. n. [1940] 92–98. o. ↑
16. *Korszakváltás* 335. o. ↑
17. Erdei Ferenc 1944. XII. 22.–1945. XI. 12. között Dálnoki Miklós Béla Ideiglenes Nemzeti Kormányában belügyminiszter. ↑
18. Kemény Istvántól tudjuk, hogy Szabó Zoltán *Korszakváltás* című visszatekintése először 1975-ben a Szabad Európa Rádióban hangzott el tizenhat, egyenként húszpercnyi terjedelmű adássorozat keretében. (Kemény István: *Korszakváltás és forradalom.* Magyar Füzetek. Válság és reform Párizs, 1987. 18. sz. 167. o.) A világhálón: http://server2001.rev.hu/rev/images/content/magyarfuzetek18_terepfelveres.pdf. Ezt követte a memoár első nyomtatott megjelenése: Sz. Z.: *Korszakváltás. Visszaemlékezés az 1944-1945-ös időszakra.* Új Látóhatár, München 1975. 3. sz. (július 30.) 185–196. o., Kötetben: Sz. Z.: *Terepfelverés.* EPMSZ, Bern, 1987. 39–145. o. Első hazai publikáció: Sz. Z.: 'Appendix II. Korszakváltás'. In.: 1956. *Korszakváltás Szabó Zoltán Összegyűjtött Munkái.* IV. köt. Osiris, Bp. 2006. Sorozatszerk.: András Sándor, Gyurgyák János, Kenedi János. 271–355. o. Hivatkozásaim az utóbbi kiadás oldalszámaira utalnak. (N. C.) ↑
19. *Korszakváltás* 355. o. ↑
20. Erdei Ferenc (1910–1971) Szociológus, politikus. 1933: a szegedi egyetemen kötött barátságot Bibó Istvánnal. A *Futóhomok. Duna-Tisza köz földje és népe* (Athenaeum, 1937) c. falukutató kötet szerzője. 1939: a Parasztpárt egyik alapítója. 1944: Gerő Ernő levelében azt írta Rákosi Mátyásnak, hogy Erdei felvételét kérte a Kommunista Pártba, „felvettük, de titokban tartjuk a dolgot.” Pallai Péter-Sárközi Mátyás: *Némi demokráciától a népi demokráciáig. A kommunista hatalomátvétel története Magyarországon a BBC-archívum tükrében* (1945–1948). Helikon, Bp., 2008. 187. o. ↑
21. Szabó Zoltán levele Richmondból Méray Tibornak Párizsba 1975. III. 25. In.: Irodalmi Újság 1957–1989. Dokumentumok a lap történetéből. Vál., s. a. r. és jegyz.: Nagy Csaba. Argumentum, Bp., 1993. 169. o. ↑
22. A dokumentum kiállítva: Szabó Zoltán centenáriumi kiállítás. ↑
23. *Korszakváltás* 274. o. ↑
24. Rainer M. János: *Nagy Imre. Politikai életrajz* I. köt. 1896–1953. Az 1956-os Magyar Forradalom Története Dokumentációs és Kutatóintézetének sorozata. Sorozatszerk.: Hegedűs B. András–Kende Péter–Litván György–Rainer M. János. 1956-os Intézet. Bp., (1996) 298. o. ↑
25. (angol): józan ész ↑
26. Szabó Zoltán: *Batthyány-sors.* Irodalmi Újság, London 1958. július 15. 3. o. Kötetben: Sz. Z.: *Nyugati Vártán.* Esszék és publicisztikai írások. Szabó Zoltán Összegyűjtött Munkái. Osiris-EPMSZ, Bp. 2011. II. köt. 51–55. o. ↑
27. Czigány L.: 'Homo Politicus'. In.: Szabó Zoltán: *Terepfelverés.* 17. o. ↑
28. Szabó Zoltán centenáriumi kiállítás. ↑
29. Kenedi János szerint Szabó Zoltán szerkesztői kinevezése január 15-én történt. (Kenedi J.: Előszó. In.: Szabó Zoltán: 1956 – Korszakváltás. Osiris, Bp., 2006. Szabó Zoltán Összegyűjtött Munkái. A Magyar Közlöny debreceni 1945. évf. 1–5. számainak felelős szerkesztője: Szabó Zoltán, kiadója: a Tiszántúli Könyv- és Lapkiadó Rt. volt. ↑
30. Szabó Zoltán: *Korszakváltás* 354–355. o. ↑
31. Szabó Z.: 'Az elmaradt ünnep' Néplap, 32. sz. 1945. február 11. 3. o. Kötetben: Sz. Z.: *Hazugság nélkül. Szabó Zoltán Összegyűjtött munkái,* II. köt. 370. o. ↑
32. SZABÓ Z.: *Búcsúzó Bibó Istvántól.* Naplójegyzetek 1979. In: SZABÓ Z.: *Nyugati vártán* II. köt. (2011) 92. o. ↑
33. Erdei februárban Dálnoki Miklós Béla miniszterelnökhöz írott levelében javasolta Bibó miniszteri tanácsosi kinevezését a Belügyminisztériumba. Bibó márciusban látott munkához a debreceni ideiglenes Belügyminisztériumban. Április végéig miniszteri titkárként vezette a közigazgatási osztályt. Ugyanitt részt vett a közigazgatás újjászervezésében. A kormány Budapestre költözését követően törvény-előkészítési munkát végzett különös tekintettel a Választójogi

törvényre (1945. évi VIII. tc.). Szilágyi Sándor: *Bibó István*. Magyar Pantheon. Vál., s. a. r. és a jegyzeteket írta: Szilágyi Sándor, az életrajzi adatokat összeállította: Kenedi János. Új Mandátum, Bp., 2001. 398. o. ↑

34. 1945. évi VIII. törvény ↑
35. Bibó István [1944]: Jogszerű közigazgatás, eredményes közigazgatás, erős végrehajtó hatalom. In: B. I. (1986): *Válogatott tanulmányok*. Magvető, Bp., I. köt. 271–294., Uő: [1947]: A magyar közigazgatásról (Elvi állásfoglalás és történeti áttekintés). In: B. I. (1986): VT. Magvető, Bp., II. köt. 469–484. o. ↑
36. Rainer (1996) 273. o. ↑
37. Néplap, 1945. március 18. ↑
38. SZABÓ Z: *Batthyány-sors*. Irodalmi Újság (London), 1958. július 15. 3. p. Kötetben: Uő.: *Nyugati vártán* II. köt. 51–55. o. ↑
39. Az Ideiglenes Nemzeti Kormány 600/1945. M. E. számú rendeletét „a nagybirtokrendszer megszüntetéséről és a földműves nép földhöz juttatásáról” a Magyar Közlöny 1945. március 18-i vasárnapi 10. számának címlapján adja ki. (Rainer M. János: Nagy Imre. Politikai életrajz I. köt. 1896–1953. 1956-os Intézet Bp. 273–274. o.) ↑
40. 1955. május 15-én írták alá a négy megszálló hatalom külügyminiszterei Ausztriával az Államszerződést (Staatsvertrag), amely *független, demokratikus, békés* köztársaságként állította helyre Ausztria 1938-ban elvesztett függetlenségét. Az esemény széles körben keltett reményeket a magyar függetlenség megteremtésére. ↑
41. Kovács Imre: *Egy batyuval*, Szabad Szó, 1945. április 22. Kötetben: K. I.: Népiség, radikalizmus, demokrácia. Ars Scribendi – Sorozatszerk.: Gyurgyák János–Kenedi János–Murányi Gábor. Gondolat, Bp. 1992. 130–136. o., ↑
42. A büntető perekben ítélkező bíró visszaemlékezése kétséget sem hagy az eljárások jellegét illetően. L.: Dr. Major Ákos: *Népbíráskodás – forradalmi törvényesség*. Minerva, Bp., 1988. ↑
43. Szabó Z.: *Révai András*. In: R. A.: *A túlsó partról*. R. A. válogatott írásai Szabó Z. bev. tanulmányával. Vál., szerk., a fordításokat átnézte és az életrajzot írta Czigány Lóránt. Szepsi Csombor Kör, London, 1975. 16. o. ↑
44. Bibó I.: *Életút dokumentumokban* (Vál. Huszár Tibor, szerk. Litván György és S. Varga Katalin. 1956-os Intézet, Osiris–Századvég, Bp. 1995. 240. o.) ↑
45. Utalás Szabó Zoltán: *Cifra nyomorúság. A Cserhát, Mátra Bükk földje és népe*. Cserépfalvi, Bp. 1938. c. könyvére. ↑
46. Bibó István: *Parasztpárt és parasztkultúra – A Nemzeti Parasztpártról* (cikksorozat) Szabad Szó, 1947. február 2. 5. o. Kötetben: Bibó I.: VT. II. köt. (1945–1949) 413. o. ↑
47. Szabad Szó, 1945. április 12. csütörtök, 47. évf. 14. szám 3. o. ↑
48. A MADISZ országos elnöke: április-október között: Szabó Zoltán – Nemzeti Parasztpárt, Alelnökök: Ravasz János és Kiss Sándor (FKP), főtitkára: Kiss József – Magyar Kommunista Párt), Szikra Sándor (MKP) titkár, Dénes István (MKP), Gallovich Tibor, Hegedűs András (MKP), Lakos Sándor (MKP), Nyeste Zoltán (FKP) és Széchy András (NPP). ↑
49. Párttörténeti Intézet Archivum. 253-1/20. Jkv. a MADISZ országos vezetőségének alakuló üléséről 1945. IV. 23-án. A MADISZ debreceni ideiglenes országos vezetőségéből Kiss Józsefet, a Nemzeti Parasztpártból Szabó Zoltánt és Széchy Andrást, a pártonkívüli Ravasz Jánost és Gallovich Tibort vonták be a MADISZ országos vezetőségébe. Kötetben: *Egységbe Ifjúság!* Válogatott iratok a magyar ifjúsági mozgalom történetéből. 1944. október–1948. március. Szerk. és bev.: Gál Lajos. MSZMP Párttörténeti Intézet. Kossuth, Bp., 1973. 30. o. ↑
50. <https://nullaev.hu/hu/magyar-demokratikus-ifjusagi-szovetseg-madisz-2> ↑
51. Illyés Gyula: *Napló 1929–1945*. Szépirodalmi, 1986. 358. o. ↑
52. *Korszakváltás* 275–276. o. ↑
53. Szabó Zoltán: *A Képes Világ* (Képes Világ, 1945. május 19. 3. o.) ↑
54. Illyés Gyula.: *Napló*, 364. o. ↑
55. uo. 1945. V. 31. 365. o. ↑
56. *Korszakváltás* 320. o. ↑
57. 1945. május 16. ↑
58. *Szabad Szó*, 1945. május 19. 47. évf. 44. sz. 5. o. ↑
59. MAFIRT Krónika 2. (Berendik István, Filmhíradó, Magyar Filmarchivum www.filmhiradok.nava.hu) ↑

60. Erdei Ferenc: Népi demokrácia. In.: Erdei Ferenc–Mezey István–Horváth Anna–Fischer Endre–Ortutay Gyula–Pamlényi Ervin–Veres Péter: Demokrácia. *A Pázmány Péter Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karának kiadása*, Bp., 1945. 7-12. o. ↑
61. uo. ↑
62. *Egységbe Ifjúság!* Válogatott iratok a magyar ifjúsági mozgalom történetéből. 1944. október–1948. március Szerk. és bev.: Gál Lajos. MSZMP Párttörténeti Intézet. Kossuth, Bp., 1973. 45. o. A továbbiakban: *Egységbe Ifjúság!* ↑
63. Eredeti tisztázat Nonn György saját kezű aláírásával. (1945. IX. 22.) Párttörténeti Intézet Archivum. 274-18/27.
Kötetben: *Egységbe Ifjúság!* L. 26a. sz. dokumentumot 207. o. ↑
64. SZABÓ Z.: *Valóság – a fiatal értelmiség havi folyóirata* – MADISZ Irodalmi- és Kritikai Szemle I. évf. 1. sz. 1945/1. (szeptember) 3–10. o. Kötetben: Sz. Z.: *Hazugság nélkül* II. köt. 389–398. o. ↑
65. uo. (1945) 10. o. ↑
66. A *creatio ex nihilo* (lat.): *semmiből teremtés* arra a meggyőződésre utal, mely szerint az anyag nem örök, hanem isteni cselekmény teremtménye. Ez a theista válasz arra a kérdésre, hogy miként jött létre az univerzum. Ezzel az elvvel ellentétben az *ex nihilo nihil fit*, azaz a *semmiből nem lesz semmi* elvvel, ami azt jelenti, hogy minden *preexistens*, azaz a teremtés előtt létező dolgokból jött létre. A gondolat a görög Parmenidészről (Kr.e. kb. 440–480) származik, aki a dolgok természetét kutatta. Ezt az elvet később formálisabban állította a Titus Lucretius Carus (Kr.e. kb. 99–55) is. Ezzel ellentétben a Big Bang (Ősrobbanás) természettudományos elméletnek számít. Nem magyarázza a kozmosz létezését, a keletkezés első néhány pillanatáról szól. ↑
67. Szabó Zoltán: *Hazugság nélkül* (1945) In.: *Hazugság nélkül* II. köt. 393. o. ↑
68. Uo. 394. o. ↑
69. *Korszakváltás* III. 282. o. ↑
70. Ständeisky Éva: *Demokrácia negyvenötben*. Napvilág Bp., 2015. 132. o. ↑
71. A FÉNYES SZELEK... 417–418.o. ↑
72. Képes Világ, I. évf. 19. sz., 1945. szeptember 21., 10. o. ↑
73. *Egységbe Ifjúság!* 48. o. ↑
74. Képes Világ, I. évf. 19. sz., 1945. szeptember 21., 5. o. ↑
75. A FÉNYES SZELEK... 170. o. ↑
76. Gábor Róbert: *Az igazi szociáldemokrácia. Küzdelem a fasizmus és a kommunizmus ellen 1944–1948*. Századvég Bp. 2001. 231. o. ↑
77. Dálnoki Miklós Béla kormányának – Ideiglenes Nemzeti Kormány – Minisztertanácsi jegyzőkönyvei 1944. XII. 23. – 1945. XI. 15. Magyar Országos Levéltár [MOL] Kiadványai II. B. köt. FORRÁSKIADVÁNYOK 28. Sorozatszerk.: Lakos János. Szerk., jegyz., és a bev.: Szűcs László. MOL., Bp., 1997. L.: az X. 12-i tanácsülés jkv-t 350. o. ↑
78. Magyarország Történeti Kronológiája. Szerk.: Glatz Ferenc. Szerző: Vida István (1944. XII. 20. – 1946) IV. köt. 1944–1970 *Akadémiai*, Bp., 1982. 1023. o. Más forrás szerint a Demokratikus Ifjúsági Világszövetség (DIVSZ) megalakulása az I. Világifjúsági Konferencia 1945. november 7–17. közötti londoni ülésén történt. (A MADISZ 1944–1948. Szerk.: Rákosi Sándor Kossuth, Bp., 1984., 147. o. <https://www.marxists.org/magyar/temakrol/mszmp/a-madisiz-1944-1948.pdf>. ↑
79. ACC: A Szövetséges Ellenőrző Bizottságok, angolul: Allied Control Commission, oroszul: Союзная контрольная комиссия; a II. vh. győztes hatalmai által a fegyverszünet betartására és a kormányok működésének ellenőrzésére hivatott testületek a legyőzött országokban. ↑
80. Párttörténeti Intézet Archivum 856. f. 1. ő. e. Az 1945-ös londoni DIVSZ-konferencia forrásainak felkutatásához nyújtott segítségnyújtásáért köszönetet mondok Ripp Zoltánnak. ↑
81. Nagy András: *Utazás Európába*. EMLÉKEK AZ 1945. ÉVI LONDONI IFJÚSÁGI VILÁGKONGRESSZUSRÓL. 2000 Irodalmi és Társadalmi Havi lap 2004. március 63. o.
https://ketezer.hu/download/PDF/2004/2000/_FOLYOIRAT_2004_03.PDF ↑
82. Székely Beáta (MSZDP) a delegáció francia tolmácsa, aki angliai emigrációját követően – Beata Bishop néven – a British Broadcasting Corporation (BBC) munkatársa volt (Szabó Zsuzsa szíves közlése). ↑

83. Gábor Glória, a delegáció orosz tolmácsa, Gábor József kommunista politikus, kereskedelem- és közlekedésügyi miniszter lánya. ↑
84. Lányi Béla a Szociáldemokrata Ifjúsági Mozgalom (SZIM) főtitkára. A párt „*forradalmi baloldal*”-ához tartozott. ↑
85. Nonn György 1936: jogi tanulmányokat folytat Kolozsváron. Diploma előtt belépett a román kommunista pártba. A Magyar Dolgozók Szövetségének tagja. 1939: a romániai ifjúkommunisták erdélyi tartományi titkára. 1940. augusztus: a II. bécsi döntés után a kommunista fiatalok észak-erdélyi szervezetének titkára. 1941: Budapestre menekült. 1942: nyolcévi fegyházra ítélték. 1944. dec. 11: szökése a Margit körúti börtönből. Bekapcsolódik a budapesti ellenállási mozgalomba. 1945: az MKP IX. kerületi párttitkára. A KMP német, francia, latin, román, orosz és angol nyelveken beszélő ifjúságpolitikusa. Rákosi Mátyás titkára. 1945 decemberétől a Kommunista Párt által irányított MADISZ főtitkára. 1946–48: a MIOT (Magyar Ifjúság Országos Tanácsa) főtitkára; az *Ifjúság* c. lap szerkesztője. 1946. okt. 1. – 1956. okt. 28.: az MKP, ill. az MDP Központi Vezetőségének tagja. 1950: az MDP Pest Megyei Pártbizottságának titkára. 1952–56: népművelési miniszter-helyettes. 1956. február: a Magyar Népköztársaság legfőbb ügyésze. 1956. júl. 31-én jelenti be az Államvédelmi Hatóság tagjainak felelősségre vonását. A forradalom alatt a tököli repülőtéren működő szovjet parancsnokságra menekült. 1956. nov. 16-án – saját kérésére – az Elnöki Tanács felmenti legfőbb ügyészi beosztásából. 1955. dec. 18.: a Magyar Írók Szövetsége elnökségének valamennyi párttagja lemondott, Nonn György felelősségre vonását követelve. 1957: a Kossuth Könyvkiadó igazgató-helyettese. 1958: *Vadai György* álnéven az „Ellenforradalom Magyarországon 1956” c. tanulmánygyűjtemény egyik szerzője. 1983–87.: a Kossuth Könyvkiadó igazgatója. ↑
86. Kende István (1917–1988) érettségi után Párizsban a Hautes Études Commerciales-ben folytatta tanulmányait. 1937–40: Budapesten magántisztviselő, 1940–44: lakatos. 1944–45: fegyveres ellenálló csoportot vezet Bp.-en. A londoni konferenciára az MKP és a MADISZ vezetőségi titkáráként, Révai József ajánlásával utazott. Kendét a londoni alakuló kongresszuson választották a DIVSZ végrehajtó bizottságába. A delegáció munkájáról: *Egységbe ifjúság!* (241–242. o.) 1946–49: az MKP Központ Agitációs-propaganda Osztály munkatársa. 1949–56: a Népművelési Minisztérium főosztályvezetője. 1956: Művelődésügyi miniszter-helyettes. 1957–60: a Népszabadság rovatvezetője. 1960: a Külügyminisztérium tanácsosa. 1963–77: a Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetem Nemzetközi Tanszékvezető helyettese. ↑
87. Szabó Zoltán: *Angliai vázlatkönyv. Az Új Magyarország röpiratai*. Bp. 1946. 8. o. A továbbiakban: Angliai... ↑
88. Angliai... 24. o. ↑
89. Uo. 26–27. o. ↑
90. Uo. 33. o. ↑
91. Guszev, Fjodor Taraszovics (1905–1987) Londoni szovjet nagykövet, a Szovjetunió képviselője az Európai Tanácsadó Bizottságban. [Cseh Gergő Bendegúz: *Amerikai és brit részvétel az olaszországi, romániai, bulgáriai és magyarországi Szövetséges Ellenőrző Bizottságok tevékenységében (1943–1947)* doktori disszertáció. ELTE BTK. Bp., 2009. <https://doktori.btk.elte.hu/hist/csehgergobendeguz/diss.pdf>] ↑
92. Eden, sir Robert Anthony, Earl of Avon (1897–1977) 1923: konzervatív parlamenti képviselő. 1935–38: külügyminiszter. 1938: Lemond a náci Németországgal és a fasiszta Olaszországgal szemben tanúsított engedékeny brit politika miatt. 1940–45, 1950–51: Külügyminiszter. 1951–55: Churchill támogatója. 1955–57: Miniszterelnök és a Konzervatív Párt elnöke. 1957: A szuezi bukás után lemond. ↑
93. Attlee, Clement Richard gróf (1883–1967) Munkáspárti képviselő. 1935–55: a párt vezetője. 1940–45: Churchill háborús kabinetjének tagja. 1945: miniszterelnökként államosítások és a kormány jóléti intézkedéseinek irányítója. 1951: választási vereségét követően – 1955-ig – a Munkáspárt elnöke. ↑
94. Ernest Bevin (1881–1951) Munkáspárti politikus, szakszervezeti vezető. A II. vh. alatt a munkaügyért és a katonai szolgálatért felelős miniszter. 1945–51: külügyminiszter. ↑
95. Angliai... 33. o. ↑
96. (angol) szakértőket ↑
97. Angliai... 38. o. ↑
98. Angliai... 35. o. ↑
99. L. *Beneš-dekrétumok és a magyar kérdés*. 1945–1948. Történeti háttér, dokumentumok és jogszabályok. Szerk.: Popély Árpád–Štefan Šutaj–Szarka László. Attraktor, Máriabesnyő – Gödöllő 2007. 7–362. o. ↑
100. Révai András (1903–1973) politikai és művészeti író, politikus. Egyetemi tanulmányait Budapesten, Lipcsében, Münchenben és Berlinben végezte; 1935: Londonban él. 1938–1941: a Pester Lloyd londoni tudósítója. 1941: az Angliai Szabad Magyarok Egyesületének alapítója, 1943-tól elnöke. Szerkeszti az egyesület Hungarian News Survey és a Szabad

- Magyar Szemle c. kiadványait. 1942: a BBC magyar adásában Candidus álnéven politikai kommentátor. Mo. német megszállása után egyesületével csatlakozott a Károlyi Mihály által vezetett Angliai Magyar Tanács antifasiszta egységfrontjához. 1946: visszakapta magyar állampolgárságát, melytől a Bárdossy-kormány megfosztotta. A fiatal magyar demokráciáról, a Times-ba, a World Todaybe írt elemző cikkeket. ↑
101. Szabó Zoltán: Révai András. In.: *A túlsó partról*. Révai András válogatott írásai (Bev: Sz. Z., Vál., szerk., a fordításokat átnézte és az életrajzot írta: Czigány Lóránt) Szepsi Csombor Kör, London, 1975. 15. o. ↑
102. *Korszakváltás* X. 321. o. ↑
103. Borbándi Gyula a találkozót (tévesen nyárra hivatkozva) úgy idézi fel, hogy Szabó Zoltán a kormány megbízásából kereste Károlyi Mihályt, ... *hogy közölje vele, a politikai pártok hívják és az egész ország várja haza... Károlyi végighallgatta... azt kérte, mutasson neki magyar pénzt. A vendég a zsebébe nyúlt és átadott egy ötpengőst. Kinek a képe van ezen a pénzdarabon? - kérdezte Károlyi. - Horthy Miklósé - hangzott a válasz. Károlyi ingerült hangon fejezte be a beszélgetést: - Mit gondol, hogyan mehetek én vissza egy olyan országba, amelynek pénzén ennek az embernek a képe látható? 1946 májusában mégis hazatért. Igaz, akkor már nem voltak ezüst ötpengősök.* Borbándi Gy.: *Idegenkedéstől a szóértésig (A második világháború előtti és utáni emigránsok viszonya)* ea. a szegedi Hungarológiai Kongresszuson, 1991. augusztus. In.: B. Gy.: *Régi és új peregrináció* I-III, Budapest-Szeged, 1993., Kortárs Bp., 1992. január https://adt.arcanum.com/hu/view/Kortars_1992_1/?pg=0&layout=s Utánközlés: B. Gy.: *Alkony és derengés*. Írások a posztemigrációról. Antológia, Lakitelek, 1999. 14. o. ↑
104. Károlyi Mihály levele Böhm Vilmoshoz (London, 1945. XII. 18.) K. M. levelezése V. köt. 1945-1949. Szerk.: Hajdú Tibor. Napvilág Bp., 2003. 206-207. o. ↑
105. Károlyi Mihály levele Jászi Oszkárhoz (London, 1946. január) uo. 232-233. o. kiemelések a szerzőtől. ↑
106. Erdei Ferencet a belügyminisztert, Tildy Zoltán kormányában 1945. XI. 15-től Nagy Imre váltotta fel. ↑
107. Bognár Bulcsú: *Erdei Ferenc szociológiája a két világháború között* Valóság, 2008/12. 84. o. ↑
108. Hármójuk vitájának részleteit I.: Szabó Zoltán: *Bevezető*. In.: Bibó István: *Harmadik út* (Politikai és történeti tanulmányok) Magyar Írók Szövetsége Külföldön-Irodalmi Újság-Magyar Könyves Céh 2. köt. [Sorozatszerk. s. a. r.: Szabó Zoltán 14, St. George Street, London W. 1.] 15-17. o. ↑
109. Bibó I.: *A magyar demokrácia válsága* (Valóság, 1945. okt. - dec. 2-4. sz. 5 - 43. o., in: B. I.: VT. II. köt. (1986) 13-79. o., utolsó közlés: *Bibó István Összegyűjtött írásai* 1. köt. Az európai politikai fejlődés értelme. Bev.: Dénes Iván Zoltán. Kalligram, Bp., 2006., 744-794. o. ↑
110. Uo. 744. o. ↑
111. Bibó: *A magyar demokrácia mérlege - A magyar demokrácia elindulása* (1946) MTA Kézirattár. Ms 5112/A. sz. In.: B. I.: VT. (1986) II. köt. 139-140. o. ↑
112. Népi demokratikus forradalom és a szocializmus építése 1944-1970. In.: *Magyarország Történeti Kronológiája* IV. köt. Akadémiai, Bp. 1982., Szerk.: Glatz Ferenc, Vida István (1944. december-1946) 1013. o. ↑
113. L. a 119. sz. jegyzetet Bibó 773. o. ↑
114. Schöpflin Gyula: *Szélkiáltó*. Emlékezések. I. U. S. Az Irodalmi Újság sorozata. Párizs, 1983. 51. o. ↑
115. L.: a 72. sz. jegyzetet: Sz. Z.: *Hazugság nélkül* II. köt. 392. o. ↑
116. Márai Sándor: *Ami a naplóból kimaradt* (1945-1946) <https://www.scribd.com/document/51219042/Marai-Sandor-Ami-a-naplobol-kimaradt-1945-1946> ↑
117. A belügyminiszteri tisztséget - Erdei Ferenc után - Tildy Zoltán kormányában 1945. XI. 15. és 1946. II. 1. között Nagy Imre látta el. ↑
118. A vitát I.: Bibó István VT II. köt. 81-118. o. A vitát (benne Lukács bírálatát, Bibó válaszát Lukács bírálatára és a vitában elhangzottakra a Valóság 1946/1-2. száma (86-103. o.) közölte. Újra közli: Bibó István Összegyűjtött írásai 1. köt. 744-794. o. és 795-822. o. ↑
119. Kende Péter és Szántó Miklós személyes közlései. ↑
120. Kende P. (ea.): *Bibó István - Az államtudós és államférfi* c. konferencián (ELTE ÁJTK, 2011. XI. 25.) ↑
121. Szántó Miklós: Jegyzetek Bibó István harmadik újra olvasása közben. Társadalomkutatás 24. köt. 2006. 61. o. ↑
122. A magyar demokrácia válsága cikk vitája (in.: Bibó István Összegyűjtött írásai 1. köt. 795-822. o. ↑

123. Kéthly Anna: *Harmadik út* (Népszava, London, 1960. Kötetben: K. A.: Gondolatok egy könyvről in: Bibó nyugatról – éltében, holtában. Külhoni magyarok írásai Bibó Istvánról. Vál., és bev.: Kende Péter. EPMSZ Basel-Bp.[1997] 52. o. ↑
124. Kende Péter személyes közlése. ↑
125. Kult. doku. 517. o. ↑
126. Bibó: *Emlékirat a magyarországi németiség kitelepítésével kapcsolatos helyzetről* (1945. XII. 15.) In.: *Életút dokumentumokban*. Szerkesztők: Bak János, Gyurgyák János, Hegedűs B. András, Kende Péter, Litván György, Rainer M. János. 1956-is Intézet–Osiris–Századvég, Bp., 1995., No: 120. 322–325. o. ↑
127. Romsics Ignác: *Magyarország története a XX. században*. Osiris Bp., 1999. 271. o. ↑
128. *Korszakváltás* II. 278. o. ↑
129. *Korszakváltás* VI. 301. o. ↑

kép | vecteezy.com